

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI GÜVENLİKTE SUYUN ÖNEMİ VE AFGANİSTAN
ANALİZİ

Abdul Basir TURKMEN

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY

TEKİRDAĞ-2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin yeterli çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışma doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

... / ... / 2019

Abdul Basir TURKMEN

ÖZET

Kurum, Enstitü, ABD : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Tez Başlığı :Uluslararası Güvenlikte Suyun Önemi ve Afganistan Analizi
Tez Yazarı : Abdul Basir TURKMEN
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY
Tez Türü, Yılı :Yüksek Lisans Tezi, 2019
Sayfa Sayısı : 90

Araştırmada uluslararası güvenlikte suyun önemini baz alarak Afganistan'ın su kaynakları üzerindeki bölge ve komşu ülkelerin hakimiyeti incelenmektedir. BM ve AB'nin azalmakta olan tatlı su kaynakları ile ilgili düzenlemeleri sınıraşan, sınır oluşturan ve ortak sulardan çıkan ve çıkmakta olan uyuşmazlıkların giderilmesi hususunda çalışmalarını anlatmaya gayret gösterilmiştir. Kurak ve yarı kurak bölgelerde sudan anlaşmazlıkların artması ve uluslararası kuruluşların bu düzeyde çalışmaları anlatılmaktadır. Afganistan'ın sınıraşan su kaynakları üzerinden stratejik proje oyunları, bölge ve komşu ülkelerin çıkarı doğrultusundadır.

Afganistan'da dış müdahalelerin, istikrarsızlık ve iç savaşın sürdürülmesiyle, altyapı projelerinin engellenmesinin nedenleri açıklanmaktadır. Afganistan'ın komşu ülkeleriyle su'dan anlaşmazlıklarının uluslararası su hukuku çerçevesinde, sınıraşan suların hakça ve makul kullanımı anlatılmaktadır. Afganistan ve bölge ülkeleri arasında sudan savaşın çıkma olasılığı ve hâlihazırda su savaşlarının bölge güvenliği üzerindeki tehdidi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Su, Uluslararası Güvenlik, Su Güvenliği, Sınıraşan Sular

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department : Globalization and International Relations
Title : The Importance of Water at International Security and The
Afghanistan Analysis
Author : Abdul Basir TURKMEN
Adviser : Asst. Prof. Dr. Emre BAYSOY
Type of Thesis/Year : MA Thesis, 2019
Total Pages : 90

The research examines the dominance of the region and neighboring countries over Afghanistan's water resources based on the importance of water in international security. The UN and the EU's efforts to reduce the disputes arising from cross-border, border-bound and shared waters and their arrangements for declining fresh water resources have been tried to be addressed. Increases of water disputes in arid and semi-arid regions and the works of international organizations at this level are explained. Strategic project games over transboundary water resources of Afghanistan are in the interest of the region and neighboring countries.

The reasons for the prevention of infrastructure projects are explained by the instability of foreign interventions in Afghanistan and the continuation of the civil war. Afghanistan's neighboring countries discuss water disputes with international water law and the fair and reasonable use of transboundary waters. Afghanistan and the countries of the region are concerned with the possibility of war between water and the threat of water wars to regional security.

Keywords: Afghanistan, Water, International Security, Water Security, Transboundary Waters.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Afganistan'ın tarihsel süreçten günümüze kadar karşılaştığı sorunlar ve tarımsal alanda bıraktığı izler incelenmektedir. Afganistan'da coğrafya konumundan kaynaklanan istikrarsızlık ve iç savaşın devamlılığının, su kaynaklarını etkilediği etkenlerine değinilmiştir. Ülkenin ekonomi, güvenlik, altyapı proje, bölgesel ve komşularıyla su nedenli sorunları ele alınmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki etkisi ve yeni sistemin su üzerinden ülke ve bölgelerin stratejik ve jeopolitik konumunu nasıl ve kimler tarafından belirlendiğine vurgu yapılmaktadır.

Bu çalışma sürecinde her türlü manevi desteğiyle, kıymetli bilgi ve tecrübeleriyle, sabırla ve tüm samimiyetiyle bana yol gösteren danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY'a sonsuz teşekkür ve minnettarlığımı sunarım. Çalışmalarım boyunca hep yanımda olan, maddi manevi desteklerini esirgemeyen başta babam olmak üzere değerli aileme de sonsuz teşekkürler ederim. Tüm bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan ve yardımlarını esirgemeyen bütün dostlarıma da sonsuz şükranlarımı sunarım.

Abdul Basir TURKMEN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
Çalışmanın Önemi.....	5
Çalışmanın Amacı.....	6
Çalışmanın Yöntemi.....	6
Çalışmanın Sınırlılıkları.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

SU YAPILARININ ÖNEMİ TARİHİ GELİŞİM VE TANIMI

1.1. Suyun Önemi ve Tarihçesi.....	9
1.2. Neolitik (Taş Çağı), Hitit ve Urartu Dönemi Su Yapıları.....	9
1.3. Antik Mısır.....	10
1.4. Helenistik Roma ve Bizans Dönemleri Su Yapıları.....	12
1.5. Antik Çin Uygarlığında Sulama Sistemi.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ DÜNYADA SUYUN ÖNEMİ VE PAYLAŞIMI

2.1. Suyun Bölgesel ve Ülkeler Arası Jeopolitik Önemi.....	15
2.2. Uluslararası Suyolları.....	16
2.3. Sınıraşan Sular.....	17
2.4. Orta Sular ve Kıyıdaş.....	17
2.5. Ulusal ve Uluslararası Akarsu Havzası.....	18
2.6. Uluslararası Güvenlik ve Su.....	19
2.7. BM'nin Su Düzenlemeleri- Millennium.....	20
2.8. AB'nin Su Düzenlemeleri- Ortak Havza Yönetimi.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ORTA ASYA'DA SU GERGİNLİĞİ YAŞANAN BÖLGELER VE
HAVZALAR

3.1. Fergana Vadisi.....	24
3.2. Aral Gölü	25
3.3. İndüs Nehri, Pakistan-Bangladeş ve Hindistan	26
3.4. Afganistan'da Tarihsel Süreç	27
3.5. Afganistan Coğrafyası	29
3.6. Afganistan Ekonomisi	30
3.7. Afganistan etnik yapısı	31
3.8. Afganistan Su Havzası	32
3.8.1. Suyolları	33
3.8.1.1. Amu Derya.....	34
3.8.1.2. Kabil Su Havzası	35
3.8.1.3. Helmand Nehri (Hirmand).....	36
3.8.1.4. Harirud Nehri	37
3.8.1.5. Kuzey Nehri	39
3.9. Afganistan'ın 2001 Sonrası Su Politikası.....	39
3.10. Afganistan'da Tarımsal Sulamada Geleneksel Su Kullanımı	41
3.11. Afganistan'da Afyon Üretimi.....	43
3.12. Afganistan'ın Komşularıyla Su Bağlamındaki İlişkileri	47
3.12.1. Pakistan	47
3.12.2. Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan	48
3.12.3. İran	48
3.12.2. Afganistan - İran Arasındaki Antlaşmalar	49
3.12.3. Tarafsız Bir Komisyonun Kurulması	50
3.12.4. 1973 Antlaşması.....	52
3.12.5. Afganistan İran Arasında Helmand Nehrinin Protokolü.....	53
3.12.5.1. Antlaşmanın 1. Protokolü	54
3.12.5.2. Antlaşmanın 2. Protokolü	55
3.13. Su Yaklaşımında Sorunlar	55
SONUÇ.....	64

KAYNAKÇA	69
EKLER.....	90
Ek 1: Görüşülen Kişilerin Listesi	90

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1: Amu Derya Nehrine Katkısı ve Kullanılan Su Miktarı.....	34
Tablo 3.2: Kabil Havzasının Yan Kuruluşlarının Yüz Ölçümü	35
Tablo 3.3: Helmand Havzasının Nehirlerinin Su Kapasitesi.....	36
Tablo 3.4: Herirud ve Murghab Havzası Nehirlerinin Su Kapasitesi	38
Tablo 3.5: Kuzey Havzası Nehirlerinin Su Kapasitesi.....	39

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1: Afganistan'ın Su Havzası	33
Şekil 3.2: Afganistan'da Afyonun Üretiminin Grafiği	47

KISALTMALAR LİSTESİ

UNESCO	:United Nations Educational Scientific and Cultural
FAO	:Food & Agriculture Org
İMF	:İnternational Monetary Fund
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
DB	:Dünya Bankası
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BAE	:Birleşik Arap Emirlikleri
MDG	:Millennium Development Goals
ANDS	:Afghanistan National Development Strategy
UNEP	:United Nations Environment Programme
WHO	:Dünya Sağlık Örgütü
BM	:Birleşmiş Milletler
GAP	:Güneydoğu Anadolu Projesi
AB	:Avrupa Birliği
UHK	:Uluslararası Hukuk Komisyonu
GEF	:Global Environment Facility
ŞÇD	:Su Çerçeve Direktifi
BMGK	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
ED	:Editor
ÇEV	:Çeviren
M.S.	:Milattan sonra
M. Ö.	:Milattan önce
UNAMA	:United Nations Assistance Mission in Afghanistan

GİRİŞ

Su, dünyanın var olduğundan günümüze kadar yeryüzünde yaşayan tüm canlılar için vazgeçilmez bir yaşam kaynağıdır. Dünyada bulunan su miktarının %97,5'i tuzlu, %2,5'i tatlı sudur. Tatlı su miktarının Sadece %0,03'ü insan ve diğer canlıların kullanımına uygundur. İçme suyu ve tarımsal sulama da kullanılan tatlı su, hayatımızın diğer gereksinimlerini de karşılamaktadır. Gün geçtikçe artan nüfus, çevre kirliliği, temiz su üzerindeki baskıların artması tatlı su kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak su gereksinimini karşılayabilmek için suyun depolanması gerekmektedir. Akarsular, sınıraşan ve sınır oluşturan suların aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş ülkeler arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır. 21. Yüzyılda küresel ısınma, suyun dengesiz dağılımı, düzensiz yağışlar sonucunda sel felaketi, tarımsal ekolojinin bozulması, bölgesel kuraklıkların artması, sanayileşme ve kentleşmenin su tüketimi, suyun öneminin artması, içme ve tarımsal gereksinim ihtiyaçları sudan çatışmaları doğurmuştur.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği, kurak bölgelerde yeraltı suyunun düşmesi, yerüstü sularındaki ekolojik dengesizlik ve bilinçli kullanılmaması kıt su kaynaklarının azalmasından kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'da olduğu gibi Orta Asya bölgesinde de kuraklık ve su kaynaklarının kıt olduğu gözlemlenmiştir. Sulu tarım alanlarında gereksiniminden fazla suyun kullanılması, nehir sularının sonuna kadar kullanılması, sınıraşan sulardan ülkeler arası sudan kaynaklı sorunların çıkmasına neden olmuştur. Su kaynaklarının Stratejik konumu yukarı kıyıdaş devletlerin baskı politikasına hedef olup çıkar amaçlı kullanılmaktadır. Su kaynaklarının eşit dağılımı ile ilgili aşağı kıyıdaş devletlerin artan nüfus ile su kaynaklarına talebin artması, tarımsal, hidroelektrik barajlarda talep edilen su miktarı, yukarı kıyıdaş devletlerden sağlanmak istenmiştir. Fakat bu durumun gerçekleşmesi için yukarı kıyıdaş devletlerin de içme suyu, tarımsal sulama ve su ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerekiyor.

Afganistan'ın bitmeyen istikrarsızlığı, su kaynaklarının jeopolitik önemini değerlendirerek ülkenin ekonomi, sağlık ve çevre kirliliği sorunlarının aşılacağı düşünülebilir. Afganistan topraklarından sınır dışına akan sularının, kontrol altına alınması halinde ülkenin iç ve dış siyasetinde başarılı olacağı İleri sürülebilir. Ülkede

hala devam etmekte olan iç savaş nedeniyle zarar gören tarım faaliyetlerinin durması sınıraşan suların kontrolsüz bir şekilde komşu ülkelere akmasına sebep olmuştur. Bu nedenle barajların inşa edilip suların depolanması gerekir, aksi takdirde azalmakta olan yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının geri dönüşümü çok zor ve maliyetli olacaktır. Helmand Nehrinde yapılacak olan baraj, İran ve Afganistan arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Uluslararası, bölgesel ve devletler arası senaryolara göre “su’dan kaynaklı savaşın” yakında çıkacağı öngörülmektedir. Irak ve Afganistan’ın suları İran topraklarına kontrolsüz bir şekilde akmasıyla “kıyıdaş devletler arası” anlaşmazlığı doğuracaktır. İran ve Afganistan arasındaki anlaşmalar rejim değişikliğiyle yeni problemlerin çıkmasına neden olmuştur. İç savaş ve Taliban baskısından dolayı ülkelerini terk eden mülteci boşluğundan yararlanan kıyıdaş devletler ve bilhassa İran devleti Helmand Nehrinin %70’ni kullanmıştır. Afganistan’ın 20. ve 21. yüzyılda sınıraşan suları, komşu ülkeler tarafından kontrolsüz bir şekilde kullanılan su miktarının literatür ve veri tabanları incelenerek elde edilen bilgiler bu araştırmada gösterilecektir. Amu Derya Nehrinin kaynağı Tacikistan ve Afganistan’ın Pamir dağlarından gelmektedir. Tacikistan’ın barajlar inşa etmesi ve suyu kontrol altına almasıyla aşağı kıyıdaş devletlere baskı politikasını kendi çıkar ve menfaat doğrultusunda uygulamaktadır.

Afganistan’daki su kaynaklarının büyük bir kısmı kıyıdaş devletler tarafından kullanılırken, ülke içinde su kıtlığı ve kuraklık yaşanmaktadır. Su kıtlığının önüne geçilebilmesi için barajların inşa edilip, su depolama projelerinin en kısa zamanda hayata geçirilmesi gerekir. Yaz aylarında Afganistan’ın yarı kurak bölgelerinde yaşanan su sıkıntısı nedeniyle insanların yaşadığı yerlerde kuyular açmasına sebep olmuştur. Bu da yeraltı ve yerüstü suyunun daha derine inmesine neden olmuştur. Bölgenin kurak olmasından dolayı yeraltı ve yerüstü sularının dikkatsizce kullanılmasına bağlı olarak ülke genelinde çevre kirliliğinin ve hava kirliliğinin artması, çeşitli salgın hastalıkların ortaya çıkması ve tarımda oluşan olumsuzluklardan ötürü toplumun ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Yeraltı sularının derine inmesinin engellenmesi ve buna sebebiyet verecek çevre kirliliğinin önüne geçilebilmesi için Göllerin korunması, şehirlerin içinden geçen yeraltı yapılarının ve kanalların yeniden onarılıp inşa edilmesi gerekir. Orta

Asya ülkeleri arasında sınıraşan sular konusunda işbirliğinin olmamasından dolayı su kaynaklı sorunların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. 20. Yüzyılın başlarından itibaren bölgede “su’dan anlaşmazlıklar” yaşanmıştır. Afganistan ekonomisinin %70’lik geliri tarım ve hayvancılık üzerinden sağlanmaktadır. Küresel ısınmadan dolayı artan kuraklık ve iklim değişikliği ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sınıraşan suların üzerinde yapılan çalışmalar ve anlaşmaların ülkeler arasında, ekolojiye zarar vermeyecek şekilde yapılması gerekmektedir. Orta Asya ülkeleri arasında büyük önem taşıyan Amu Derya Nehri üzerinde Tacikistan’da yapılan barajlar “aşağı kıyıdaş” devletleri huzursuz etmiştir. Afganistan’da Amu Derya Nehri besleyen su kolları üzerinde inşası süren barajlar ve tarımsal sulama da kullanılan kanallar komşu ülkelerin tepkisiyle karşı karşıyadır. Afganistan denize kapalı bir coğrafya olmasına rağmen 20. ve 21. yüzyıllarda bölgede su politikalarının baş göstermesiyle jeopolitik önem kazanmıştır.

Afganistan’ın bölge ülkeleri arasında sadece İran ile Su Antlaşması yapılmıştır. Pakistan ve Afganistan arasında su nedenli sorunlarına çözüm olarak yapılan ikili görüşmelerden sonuç alınamamıştır. Afganistan komşu ülkeleriyle sürekli Su kaynaklı Sorunlar yaşamıştır. Afganistan, Pakistan ve İran arasında su sorunlarının tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Ülke içinde yaşanan ve sürmekte olan istikrarsızlığın devamlılığında uluslararası ve bölge ülkelerin rolü büyüktür. Afganistan, Asya, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında jeopolitik konumuyla koridor görevini yapmaktadır. Uluslararası ve bölgesel güçlerinin hâkimiyet kurma çabası ülke genelinde istikrarsızlığın sürekliliğini sağlamaktadır. Afganistan 21. yüzyılda dünyada değişen dengeleri elinde tutan süper güçlerin vazgeçilmezidir. Ancak küresel ısınma ve nüfusun artmasıyla, su politikaları yıkıcı yönüyle ortaya çıkmıştır. Yeni gelişmekte olan ülkelerin su kaynakları komşu ülkeleri tarafından paylaşılmaktadır.

Afganistan’da 2001 sonrası su yönetimi ve su politikası bazı komşu ülkelerin rahatsızlığıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu da ülkeler arası su nedenli sorunlara neden olmaktadır. Afganistan’ın su yönetimi politikasında yeraltı ve yerüstü su kaynakları yönetiminde nehir kaynakları kontrolü bir şekilde tarımsal sulamada kullanılmak üzere

projelerin başlamasıyla komşu ülkeler tarafından engellenme politikası, sessiz su savaşlarını ortaya çıkarmıştır.

İran ve Pakistan'ın su ihtiyacının büyük bir kısmı Afganistan'ın dağlık ve engebeli arazilerinden kaynağını almaktadır. Son dönemde yaşanan kuraklıklar Afganistan'ın göç sorunları tarımsal arazilerin yok olmasına neden olmuştur. Bunu fırsat bilen komşu ülkeleri Afganistan'ın su kaynaklarının %70'ini kullanmaya başlamıştır. Ülke içinde baraj ve su depolama projelerin planlanmasına bölge ülkeleri sert tepki göstermektedir. Böylece Afganistan %90 dışa bağıllığını sürdürmektedir. Tarımsal sulama da modern sistemin aksine kabul gören geleneksel ve ilkel sulama sistemi Afganistan'da rağbet görmektedir. Süper güçlerin uluslararası ve bölgesel hegemonyasında su politikası üzerinden kurak ve yarı kurak bölgelerde istikrarsızlık ve çatışmaları beraberinde getirmektedir. Afganistan'ın ekonomik yetersizliği altyapı projelerinin yapılmaması komşu ülkeleri tarafından desteklenmektedir. Bu süreç toplumun yönlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Afganistan'da hayvancılık ve çiftçilik yok olma noktasına gelmiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkeleri arasındaki su anlaşmazlıkları dönem dönem arttığı görülmektedir. Sovyet döneminde bölge ülkeleri arasında ortak enerji politikası Amu Derya ve Siri Derya'ya yukarı kıyıdaş devletleri Tacikistan ve Kırgızistan'ın hidroelektrik enerji alanında kullanırken aşağı kıyıdaş devletler ise nehir suyunu sulu tarımda kullanmaktaydı. Ancak Siri Derya ve Amu Derya güzergahında Sovyet'in dağılmasından sonra iklim değişikliğiyle yaşanan su nedenli sorunları Orta Asya bölgesinde son yıllarda ekolojik felaketlere yol açmaktadır. Bu durum bölge ülkeleri arasında tek taraflı ve farklı yaklaşımları sonucunda sağlıklı su kaynakları yönetimin olmamasından Aral Gölünün etrafında ekolojik bozulma ve çevre felaketiyle karşı karşıyadır. Kurak ve yarı kurak bölge de su kaynaklarının bilinçli kullanılmaması küresel ısınma ve artan nüfusun gereksinimini karşılamamaktadır. Bu da Orta Asya su havzasındaki eşitsiz dağılım ve kullanımından dolayı konunun ciddiyet ve hassasiyetiyle geri dönüşü olmayan sorunlara neden olacaktır. Yukarı kıyıdaş devletlerin hidroelektrik projeleri aşağı kıyıdaş devletlerin ekolojisine zarar vermeyecek şekilde yapılması gerekmektedir. Nehir güzergahında ortak su kullanımı ile ilgili karşılıklı anlaşmaların yapılması, aşağı

kıyıdaş ülkelere akan suyun ekolojik denge ve ekosistemine zarar vermeyecek şekilde sağlanmasıdır. Afganistan, su kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen kendi kaynaklarını kullanamamaktadır. Ülke genelinde erozyona uğrayan toprakların yanı sıra artan nüfusun su ve gıda gereksinimini karşılayamamaktadır. Böylece bölgede sınıraşan su kaynaklarında eşitsizlik görülürken Amu Derya Nehrinin yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş devletler arasında yapılan anlaşmalarda Afganistan'ın olmaması bölgede sudan kaynaklı sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Uluslararası örgütler Afganistan'ın sınıraşan su kaynakları üzerinden baskı politikasını uygulayacak olursa sudan anlaşmazlıkları doğuracağı söylenebilir. Eğer Afganistan'ın sınıraşan su kaynakları üzerinde planlanan projelerin hayata geçirilmesi durumunda bölgede sudan kaynaklı sorunların çıkması kaçınılmazdır.

Her geçen gün artan su ihtiyacı değerlendirildiğinde suyun stratejik öneminin artması ülkeler arası ve bölgeler arası uyuşmazlıklarda artış görülmektedir. Bu uyuşmazlıkların giderilmesi yönünde adil ve akılcı su paylaşımından geçmektedir.

Çalışmanın Önemi

Afganistan toplumu coğrafik konumu nedeni ile dağlık ve engebeli arazilerinde geleneksel tarıma bağlı kalarak yenilikçilik ve modernleşmeye karşı, toplumsal geleneğini sürdürmektedir. Afganistan'ın stratejik konumuyla bölge ve uluslararası güçlerin etkisi altında istikrarsızlığını sürdürmektedir. Son yıllarda artan nüfusun gereksiniminden kaynaklı su politikalarının önem kazanmasının yanı sıra küresel ısınma ve iklim değişikliğinin de etkisi büyüktür. Bu süreçte Orta Asya bölgesinde soğuk savaş sonrasındaki değişimleriyle farklı boyut kazanmıştır. Bölgede sulu tarım ve hidroelektrik enerjisini gelir olarak düşünen devletlerin baskı su politikasını izlemesine neden olmuştur. Ülkeler arası bireysel çıkar doğrultusunda işbirliğinin yapılmaması sudan kaynaklı sorunların yaşanmasına olanak tanımıştır.

Bu çalışmanın önemi bölgede 20. ve 21. yüzyılda ortaya çıkan su kaynaklı sorunlarını yakından takip ederek katılımcı sıfatıyla bakılmasıdır. Çalışmanın önemi ise bölgede yaşanan su nedenli sorunlar farklı literatürlerden elde edilen bilgi ve analizleri karşılaştırarak sudan uyuşmazlıklara çözüm ve önerilerde bulunmuştur. Bölgede yaşanan sorunların, yukarı ve aşağı kıyıdaş devletlerin işbirliğiyle aşağı

kıyıdaş devletlerin ekolojisine zarar vermeyecek şekilde yapılmasıdır. Devletlerin su nedenli sorunlarını aşabilmesi için kendi uzmanlarını yetiştirmesi, ortak su hukuku çerçevesinde sorununa yönelik karşılıklı işbirliğiyle çözüme ulaşabilir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle başlayan su nedenli sorunlarını Orta Asya ülkeleri üzerinden neden ve etkenleri değerlendirilecektir. Stratejik konumuyla yıllardır istikrarsızlığıyla küresel siyasetin gündeminde yerini alan Afganistan, su kaynaklarının jeopolitik öneminin değerlendirilmesi bölge ve ülkenin ekonomi ve güvenliğinin sağlanacağı söylenebilir. Afganistan'ın sınıraşan su kaynaklarının kontrolü dış ve iç siyasetine etki edecektir. Ülkede süren istikrarsızlık ve iç savaşın devamlılığı ise ülke ekonomisini dışa bağımlı hala getirmiştir. Karadan bölgeler arası köprü vasfında olması jeostratejik önemini artırmıştır. Bölgesel ve uluslararası güçlerin istihbarat ve meydan okuma arenası durumundadır. Uluslararası ve bölgesel güçlerin işbirliğiyle devam eden iç savaşın en önemli amacı %70 tarıma bağı olan ülkenin altyapı projelerini yok etmektir. Böylece, ülkenin tamamen dışa bağı ve kontrol edilebilir vaziyette tutulması hem uluslararası ve hem de bölgesel güçlerin işine gelecektir. Bu çalışmanın asıl amacı ise uluslararası, bölgesel ve devletler arası su hukuku çerçevesinde yapılacak su konulu anlaşmalar, su kaynaklarını hakça ve makul kullanma ilkesiyle birlikte, kendi su uzmanlarının ülkeler arası doktrinlerini hazırlaması şeklinde çözüme ulaşabileceği söylenebilir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Orta Asya ve Afganistan'ın su kaynaklarını incelerken bölgesel haber kaynaklarından faydalanarak farklı görüşleri bir araya getirerek ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışma da bölge ülkelerin analizlerini karşılaştırarak küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle, su nedenli sorunlarının nedenleri incelenmiştir. Bölge ülkeleri arasındaki sudan kaynaklı sorunların nedeni araştırılarak çözüm ve önerilere vurgu yapılmıştır. Konuyla ilgili ulusal, bölgesel ve uluslararası literatür kaynakları incelenerek ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak değerlendirilmiştir. Farklı literatürlerde küresel ısınma ile su nedenli uyuşmazlıkların bölge ve ülkeleri arası stratejik güvenlikteki önemi incelenerek farklı yaklaşımlar

üzerinden su nedenli sorunlarının en aza indirilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Bölgede sudan kaynaklı sorunların, bu alanda eksik ve yetersiz çalışmalarla belirli çıkarlar uğruna yapıldığı tespit edilerek konunun güvenlik ve çözümü yönünde araştırmanın konuyla ilişkileri karşılaştırılmalı olarak incelenerek değerlendirilmiştir.

20. Yüzyılda başlayan su nedenli sorunları 21. yüzyılın başlarında etkisini daha belirgin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ancak Afganistan'ın sınıraşan su kaynaklarını ülke genelinde süre gelen istikrarsızlıktan dolayı kontrol edilememesi tarımsal alanda birçok olumsuzluğa, hidroelektrik açıdan ekonomik sıkıntılara ve en önemlisi yeraltı sularının derine inmesine neden olmaktadır. Bu nedenle iklim değişikliğiyle ülke genelinde yaşanan kuraklıklar toplumu negatif yönde etkilemektedir. Afganistan'da hayatını idame ettiren halkın %70'i tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen sorunların çözümü değerlendirilmektedir. Afganistan'da yaşanan sorunlardan dolayı tahrip edilen altyapı projelerinin gerçekleştirilmemesindeki ekonomik yetersizliği ve engellenme nedenleri açıklanmıştır. Orta Asya bölgesindeki su nedenli sorunlarının soğuk savaş sonrası ortaya çıkmasının nedeni araştırılarak ve farklı görüşleri karşılaştırarak konu tarafsız bir şekilde sonuçlandırılmıştır. Afganistan'ın sınıraşan su kaynakları üzerinde yapılan anlaşmalar değerlendirilerek bölgesel ve uluslararası örgütlerin etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmamızda uluslararası güvenlikte küresel ısınma, iklim değişikliği ve su politikasının önemi değerlendirilerek incelenmiştir. Son yıllarda Orta Asya ülkelerinde yaşanan sudan kaynaklı sorunların nedeni ve kalıcı etkileri değerlendirilmiştir. Afganistan'ın sınıraşan su kaynaklarının kontrolsüz bir şekilde komşu ülkelere akmasının ülke genelinde geri dönüşü çok zor olan izler bırakmaktadır. Bunlar, komşu ülkelerin haber bülteni ve makaleleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bölgenin mevcut su nedenli sorunu ve vaziyetini en iyi anlamak için tarafların tarihi sürecini bilmek gerekmektedir.

Bu çalışmada suyun tarihsel süreçteki önemi ve Neolitik döneminden günümüze kadar uzanan su politikası kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bu çalışma, Afganistan'ın su güvenliği hususundaki ilk çalışması olmasından dolayı,

devletin farklı kollarında çalışan yetkililer ile röportajlar, yapılan gözlemler sonucunda elde edilen çalışmalar ve farsça kaynaklar kullanılmıştır. Bu çalışmada Afganistan'ın sınıraşan su kaynakları ve komşu ülkeleri ile ilişkileri değerlendirilerek sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Bu süreçte su kaynakları ile ilgili çalışmaların önemini ve su kenarlarında kurulan medeniyetlerin gelişmesindeki suyun önem ve etkisi incelenmiştir. Su savaşının tarihine değinilerek toplumlar üzerindeki etkisi ve sürdürülebilir su kaynaklarının kullanımı ile ilgili karşılaştırılmalı önerileri sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SU YAPILARININ ÖNEMİ TARİHİ GELİŞİM VE TANIMI

1.1. Suyun Önemi ve Tarihçesi

“*Su kültürün dayanağı, yaşamın temelidir*” (Shiva, 2007: 20). Çok eski tarihten günümüze kadar su dünyanın en önemli doğal kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Evrenin var olmasıyla suyun canlı ve cansızlar için bu denli önemli olmasının yanı sıra, su canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmezdir (Çolakoğlu, 2009: 109). Ülkelerdeki kalkınmanın göstergelerinden birisi de, güvenli ve temiz su kaynaklarına sahip olmasıdır. Güvenli içme suyunun fiziksel, kimyasal ve mikrobik özelliklerinin standartlara uygun olması gerekmektedir. Bunların kullanımı insanlarda uzun vadeli veya kısa vadeli yan etkilere neden olmaz. Örneğin: gıda, tarım, ulaşım, sanayi ve çevre temizliğinde hayatı önem arz ettiği gibi yaşamın her alanında etkisi mevcuttur (Ekmen, Fırat, 2017: 180).

1.2. Neolitik (Taş Çağı), Hitit ve Urartu Dönemi Su Yapıları

Medeniyetlerin gelişmesinde önemli bir role sahip olan suyun günümüzde de etkisi aynı şekilde devam etmektedir. M.Ö. 12000-1 binyıllar arası medeniyetler ve suyun tarihi kısaca değerlendirilmektedir. Eski uygarlıklarda suyun hem yaşamsal, hem de iktidarda da etkisinin olması, 21. yüzyılda daha da belirginleşmiştir. Su kavim, beylik ve krallıklar arasında krize ve büyük göçlere neden olmuştur. Medeniyetler öncesi Anadolu’da ilk yerleşkeye geçenler ise Neolitiklerdir. Neolitiklerin tarihi Hititler dönemi öncesine dayanmaktadır. İnsanlık çağına yön veren “Neolitik devrimi” avcılıktan kent yaşamına geçmesi ve böylece toprağa bağlanmasıyla üretime başlamıştır. Örneğin: Konya’nın Beyşehir Gölü’nün ve Çarşamba Çayı’nın suları Çatalhöyük Ovasına arıklar kazılarak getirildiği sulama ve üretim de kullanıldığı belirlenmiştir (Bildirci, 2008: 21).

Hitit Krallığının ilk çağlarındaki su yapıları ile ilgili fazla kaynaklara rastlanmamaktadır. Anadolu’nun ilk barajlarından olan Gölpınar da yapılan arkeolojik kazı ve bazı araştırmalar sonucunda Hititlere ait olduğu bilinmesi ve yeniden işlev kazanarak, Alaca Höyük beldesinin çiftçileri için sulama açısından büyük bir öneme

sahip olmuştur (Ülke vd., 2015: 135). Hitit İmparatoru bölgede yaşanan kuraklığa son vermek için baraj yapımına başlamıştır. Anadolu’da Hitit dönemine ait üç baraj bulunmaktadır. Bunlar; Konya Kadınhanı Köylülotu Bendi Kayseri Pınarbaşı Karakuyu ve Çorum Gölpınar Göletti (Kozanoğlu, 2013: 22).

“Urartuların M.Ö. II. Yüzyılın çeyreğinden sonra “Beylikler Dönemi”ni geride bırakması M.Ö. 1273 yılında” (Kozanoğlu, 2013: 21) Doğu Anadolu’da sulamaya ve su yapılarına önem veren ilk devlettir. Urartu Krallığı tarafından Doğu Anadolu’da çok sayıda kurulan baraj, gölet ve sulama kanalları ova ve tarıma hayat vermiştir. Urartuluların eserlerine günümüzde de rastlamak mümkündür (Kozanoğlu, 2013: 21). Urartulular döneminde yapılan baraj, kanal, tarım ve sulamaya yönelik çalışmalar 21. yüzyılda Van’ın kuzeyinde halada kullanılmaktadır. Urartulular gün geçtikçe artan nüfusa iş imkânı, politik üstünlük ve devlet ekonomisine katkı sağlamak için sulama projelerine başlamıştır. Demircilikte de çok ileri seviye de olan Urartulular dünyanın ilk hidrolik çağını kurmuşlardır. Gelişmekte olan Urartulular karayolu çalışmalarına önem vermiş ve bu sayede kolaylaşan ulaşım ticaretin önünü açarak ekonomiye büyük katkılar sağlamıştır (Bildirici, 2008: 29).

1.3. Antik Mısır

Eski Mısır Uygarlığında avcılıkla geçimlerini sağlayan ve göçebe bir yaşam sürdüren kabilelerin hayvanlarını otatabilecekleri arazi arayışında olması ve sürekli hareket halinde olmaları hayatı onlar için çekilmez hale getirmiştir. Tarıma elverişli sulak ve verimli toprakları bulabilmek için yapılan göçler sırasında Nil Nehrinin verimli ve otlak topraklarına ulaşan kabileler Nil Nehrinin kıyısına yerleşmişlerdir. Mısır’da ilkel aletlerle tarımsal üretim yapan ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar mevsimsel tarımcılığa geçmiştir (Öksüz, 35-36). Mısır’ın etrafının çöllerle çevrili olması diğer kültürlerden etkilenmesine engel olmuştur. Bu da Mısır’ın kendine has bir kültüre sahip olmasını sağlamıştır. Tarih öncesi Mısır Medeniyeti Paleolitik Devirde M.Ö. 8000-7500 yılları arasında göçebe halinde yaşayan insanlar sulak ve verimli bölgelerde avcılık ve balıkçılıkla geçimini sağlıyorlardı. Artan insan nüfusunun Kuzey Afrika’da iklimin değişmesiyle çölleşen bölge halkı çekilen suyun peşinden gitmiş ve Nil Vadisine kadar inmişlerdir (Ataseven, 2016: 3).

Nil Nehrinin Mısır'a can verdiği gibi göçebe halinde yaşayan kabileleri de birer uygarlık haline getirmiştir. Herodot'un deyimiyle Mısır, Nil'in bir "armağanıdır". Nil Nehri Temmuz ayında taşmakta ve Kasım aylarında ise taşkınlığıyla beraberinde getirdiği kırmızı ve ince bereketli toprakları bırakıp yatağına geri çekilmektedir. Taşkınının mevsimsel olması, yağmura duyulan ihtiyacı toprak nemliliğiyle karşılamaktadır. Dolayısıyla nehir yataklarında arpa ve buğday gibi ürünler yetiştirilmektedir (Öksüz, 36-37). İlk yerleşkeleri analiz etmek için Neolitik dönemi iyi bilmek gerekir. Mısır'da Nil Nehrinin kenarındaki bataklıkları kurutarak sulama kanalları açan ve ilk yerleşke hayatına başlayan gruplar kendi bildikleri tahıllarıyla ekim yapmaya başlamıştır. Neolitik dönemde ilk başlarda kendilerine yetecek kadar üretim yapan grupların gün geçtikçe sayılarının artmasıyla tarım alanları da genişletilmiştir. Zamanla "Çanak Çömlek Devri" başlamış ve köyler ortaya çıkmıştır. Evler birden fazla kişilerin oturabileceği şekilde yapılmaya başlanmış ve ürünlerini saklamak için ambarlar yapılmıştır (Ataseven, 2016: 3-4). Sonrasında köyler, şehirler meydana gelmiş ve devletler arasında çıkan kavgaların sonucunda devletlerin birleşmesiyle imparatorluklar kurulmuştur. İmparatorlukların gücü ve ekonomisi tarım ile güçlenmiştir.

Tinitler devrine birinci ve ikinci sülalelerin zamanına ait kayda değer yazılı ve açıklayıcı bilgiler bulunmamaktadır (Öksüz, 39). Eski Mısır'da en çok imara önem verildiği dönem M.Ö. 2778-2420 yılları arasında faaliyet göstermiş ve hüküm süren 3. , 4. , 5. , 6. Sülaleler döneminde görülmüştür. Mısır'ın tarihi geçmişi ve ünlü Mısır Piramitleri yukarı da belirttiğimiz dönemlerde yaptırılmış ve aynı zamanda bu dönemde yaşayan dünyanın ilk mimari ve devlet adamı olan İMHOTEP tarafından inşa edilmiştir (Bildirici, 2009: 3). Devletlerin genel ihtiyacı, çiftçilerden alınan vergi ve mahsul ürünleriyle karşılanmaktaydı. Devletin genel ihtiyacını karşılamak için vergiler türlerine göre ayrılır, depolanan tahıllar sarayın belirlediği kişiler tarafından toplanırdı. Ayrıca belli bir miktarı imar projelerinin desteklenmesi ve işçilerin ihtiyaçlarının karşılanması için bir kenara ayrılırdı. Nil Nehrin de her yıl meydana gelen taşkınlıklar ele alınarak o yıl ki tahıl mahsullerinin yüksekliği belirlenip ürün miktarının hesaplanması ve mahsullerin alındıktan sonra karşılaştırılıp incelenerek kaydedilmesi sağlanmıştır (Freeman, 1996: 31).

Aşağı Nil Vadisi'nin dar ve kayalık boğazlarda inşa edilen barajı 76 metre genişliği, 10 metre yüksekliği ve 45 metreyi bulan taban kalınlığı ile o çağ için devasa denecek büyük barajlarından biriydi (Demirağ vd., 24).

Mısır ekonomisinin temelini tarım oluşturmaktaydı. Nil Nehrinin taşkınlıklarıyla sulanan arazilerde tarım yapılırdı, ama orta krallık döneminde ise taşkınlıklarda sulanmayan arazileri sulamak için Nil'den uzak arazilere baraj ve kanallar vasıtasıyla sulama çalışmaları yapılmıştır. Dönemler arası tarımda gelişmeler görülmüştür. Yeni krallık zamanında “*Şaduf*” adı verilen icat kullanılarak nehir ve kanallardan su çekilmiş ve sulama sisteminin icat edilmesiyle ekilebilir araziler %10 ile %15 artış göstermiş ve yılda iki kez ürün alınabilmıştır. Zanaatkarlar ve çiftçiler elde ettiği mahsullerinin vergilerini verdikten sonra biriktirebiliyorlardı (Sivas, 2103: 132).

1.4. Helenistik Roma ve Bizans Dönemleri Su Yapıları

M.Ö. 2. Yüzyılda Helenistik döneme ait çeşmelerin kullanımıyla ilgili bazı yasaklar konulmuştur. Çeşmelerde çamaşır yıkanması, hayvanların sulanması, banyo yapılması ve çöpün atılması yasaklanmış olup bu çeşmelerden taşan sular kanal ve oluklarla yakındaki hayvanların kullanabileceği yalaklara, çamaşır yıkanabileceği uygun yerlere götürülüyor ve geri kalanı ise tarımsal sulamalarda kullanılmaktaydı. Çeşmelerden gelen temiz sular ise şehrin ihtiyacı için kullanılmaktaydı (Erol, 1999: 23-24). Toplumsal çağın en değerli yaşam kaynağı olan su yapılarının mühendislik açısından altın çağını yaşadığı Helenistik dönemde içme suyu ve tarımsal sulama ile ilgili faaliyetlerde devrim niteliğinde çalışmalar yapılmıştır (Baykan, 2008: 61).

M.Ö. I. yüzyılın çeyreğinden sonra Romalı Koloniler Anadolu'nun verimli toprakları, yeraltı ve yerüstü su bolluğunun yaşandığı ekonomik ve siyasi açıdan güçlü coğrafi konumu olan farklı bölgelere yerleştirilmiştir. Roma döneminde insanların gereksinimlerinin karşılanması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi için önemli mühendislik çalışmaları yapılmıştır. Bunlar kent yapılarındaki çalışmalar, su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sarnıçlar, sağlıklı yaşam için konutlar, hamam ve yollardır (Sevimli, 2005: 45-48). Anadolu'da Antik çağa ait tarihi kazılarda suyun yeraltı ve yerüstü yapılarının kalıntıları amatörce yapılan kazı ve çalışmalar sonucunda tahrip

edilmektedir. Günümüzde de antik çağın su yapılarının kalıntlarına rastlamak mümkün.

Roma ve Bizans İmparatorluğuna ait sulama sistemi Avrupa'dan Asya'ya ve Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan siyasi gücün suyla eşdeğer olduğu düşünülebilir. Roma ve Bizans İmparatorluğunun su mühendisliğinin içme suyu ve sulama sistemine verdiği öneminin kanısına yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan sukemeri, su köprüler, kuyular, barajlar, su rezervleri, çeşmeler, sarnıçlar ve kanalizasyon sistemleri sayesinde varılabilir. Bunlardan bazıları günümüzde de hala kullanılmaktadır. Bizans döneminde artan nüfus, kuraklık ve ihtiyaçların artmasıyla sulama sistemleri ve içme su temininde altyapıların geliştirilmesi sağlanmıştır. Konstantinopolis'te (İstanbul) yeraltı suyu olmadığı için Vize'den Konstantinopolis'e 551 kilometre uzunluğunda ihtişamlı sukemeri inşa edilmiştir. Başkent'in içme suyu ihtiyacını karşılamak için sarnıçlar ve surlar içindeki su depolama rezervleri yapılarak mevsimsel kuraklığa karşı tedbirler alınmıştır (Mithen, 141-161). Neolitik çağdan günümüze devam eden su mühendisliğinin içme suyu ve sulama sistemi üzerindeki yapılan çalışmaları ve araştırmalarının kayda değer kalıntılarının olduğu, arkeologların da dönemler arası rastladığı kalıntıların geliştirilen sulama mühendisliğini gelecekteki nesillere aktarılması ilham kaynağı olacaktır.

1.5. Antik Çin Uygarlığında Sulama Sistemi

Neolitik dönemde avcılıktan yerleşik hayata geçen ilk toplumların, bu yerleşkelerin tarım hayatına adım atmasıyla o dönemler de Çin'de de tarımın başlangıcı görülmüştür. Çin'in Kuzey'inde Akdarı, Güney'inde M.Ö. 6500 yıl öncesinde ilk ekilen ürünler arasında pirinç ve buğday olduğu görülmüştür (Kanber, 2015: 3).

Antik Çin'de 4000 yıl öncesinde sulama sistematik bir şekilde başlamıştır. Hsia Sülalesinden Mühendis İmparator Yu, sel ve nehirleri inceleyip araştırmalar yaparak taşkınlıklardan zarar görmesine engel olmuş ve olası taşkınlara karşı önlem almak için önemli çalışmalarda bulunmuştur (Bildirici, 2009: 12). Antik Çin'de sel ve taşkınlıkların olması o bölgede genel olarak bu yönde sürekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Eski Çin'in tarımsal alanlarının sulak bölgelere sahip olması nedeniyle

bu bölgelerde yetiştirilmesi mümkün olan pirinç ekilmiştir. Bu sayede çiftçiler geçimini pirinç ekerek sağlamıştır. Sel ve taşkınlardan zarar gören tarlalar çiftçilerin yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle su depolama rezervlerin ve barajların yapılması, su taşkınlıklarına karşı alınan önlemler çiftçilerin zarara uğramasına engel olmuştur (Blunden vd., 1989: 201-208).

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ DÜNYADA SUYUN ÖNEMİ VE PAYLAŞIMI

2.1. Suyun Bölgesel ve Ülkeler Arası Jeopolitik Önemi

Doğal kaynakların günümüz dünya siyasetinde stratejik, jeopolitik ve ulusal gücün dengeleyici ana unsuru olduğu söylenebilir. “*Bu nedenle, bir ülkenin “yerel” enerji politikasından bağımsız düşünülmemektedir*” (Baysoy, 2009: 65). Su kaynakları uluslararası, bölgelerarası ve ülkeler arası eşit dağılmadığı gibi, bölge ve ülkelerin stratejik konumunu ve gerginliklerin artacağını belirlemektedir (Erol vd., 2002: 47-48). Su kaynakları gündelik hayatımız da insan ve canlılar için büyük bir öneme sahip olmasının yanı sıra ülkeler, kıt su kaynakları üzerinden değerlendirildiğinde jeopolitik ve bölgesel politikasını belirlemektedir (TÜBİTAK, 2011: 3). Ortadoğu, Asya ve Orta Asya bölgesinde su kaynaklarının kıtlığı ve tasarruflu kullanılmamasından dolayı çölleşmektedir. Bu bölgelerin tarıma bağlılığının bilinmesi ve toplumun büyük bir kısmının tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlaması, her an “su’dan çatışmalara” neden olabilecektir (Çakmak, Gökalp, 2011: 92).

Suyun hayatımızdaki etkisinin büyük olması, toplumsal faaliyetlerimiz bölge ve ülke stratejisini kritik duruma getirmektedir. Küresel, bölgesel ve yerel su nedenli sorunlarının aşılması konusunda BM’nin önermelerinin konuyla ilgili geliştirilmesi gerekmektedir. Su nedenli sorunun gıda güvenliği, çevre felaketi ve göçü beraberinde getirmesi bölgesel tehdit olarak görülmektedir (Sümer, 2017: 49). Dünyada 270’den fazla sınıraşan su kaynaklarının mevcut olması, ancak eşitsiz dağılımı nedeni ile her ülkenin hakça pay almadığı ve iklim değişikliğiyle bölgede su kaynakları tehdidini artırmaktadır. Sultan Rahimov’a göre ülkelerin ikili anlaşma veya ulusal su politikalarını içeren işbirliği içinde olmasının gerektiğine vurgu yapmaktadır (Yılmaz, 2011: 16).

Orta Asya ülkelerinin bireysel çıkar arayışında olması gelecekte yaşanacak su nedenli sorunlarını hızlandıracaktır. Su nedenli sorununun aşılması için bölgesel ve ülkelere rasında iyi niyetli politikalarının geliştirilmesi bireysel çıkarların yerini bölgesel eylemlerin almasıdır (Yılmaz, 2011: 17). İklim değişikliğiyle çevre koşulları, nüfus artışı, çölleşme ve yağışların azalması ise bölgesel işbirliğinin geliştirilmesini

gerektirmektedir. Ortadoğu ve Orta Asya bölgesinde küresel ısınma, bilinçsiz ve gereksinimden fazla su kullanımı doğal afetlerin beraberinde kum fırtınalarını da getirmektedir. Küresel ısınma ile su kaynaklarına olan talep bölgesel, ülkeler arası rekabetleri ve olası su'dan savaşları hızlandırmaktadır (Kadıoğlu, 49-50).

Bölgesel olarak Ortadoğu'da suyun stratejik üstünlüğü değerlendirildiğinde su kaynaklarına sahip ülkelerin üstünlüğü Orta Asya ve Ortadoğu'da 20. ve 21. yüzyılda belirtileri izlenmeye başlanmıştır (Erol vd., 2002: 47). Ortadoğu ve Orta Asya bölgesinde, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle kıt su kaynakları üzerindeki etkileri bölge ülkeleri arasındaki işbirlikçi ve bilinçli kullanımı ekolojik bozulma ve uyuşmazlıkları engelleyecektir.

Ortadoğu'da yeraltı suyunun tükenmekte olması ve bölge içinde bol su kaynaklarına sahip olan tek ülke Türkiye ve bu bakıma bölge de stratejik üstünlüğü bakımından etkilidir (Erol vd., 2002: 48). Orta Asya ülkelerinde su kaynakları açısından oldukça zengin olan Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan bölge ülkeleri arasında stratejik üstünlük sağlamaktadır.

2.2. Uluslararası Suyolları

Uluslararası suyolları, nehirlerin yukarıdan aşağıya akışının nihai varış yerine kadar akan yeraltı ve yerüstü suları üzerindeki ülkelerin topraklarını fiziki ilişkileriyle bütünlüğün oluşturulmasıdır (Akça, 2014: 21). Uluslararası Suyollarının ulaşım dışı kullanımı 1997 tarihli sözleşmesinin 5. Maddesinde düzenlenen hakça ve makul kullanım ilkesi uluslararası ve devletler arası uygulanmasında en yaygın tercih edilen, hakça ve makul ilkesi Kanada ile Kolombiya Nehrinin uyuşmazlığı sırasında ABD tarafından ortaya atılmıştır (Ekmen vd., 2017: 191). Yapılan gözlemler sonucunda uluslararası ve bölgesel olarak bakıldığında 19. yüzyılda dünyanın rekabeti haline gelen petrolü ön plana çıkarmıştır. Günümüzde petrol, değer kaybetmemiş olmasına rağmen iklim değişikliğiyle bireysel tüketim, tarımsal sulama, enerji üretimi ve endüstriyel gibi alanlarda kullanımının artmasıyla uluslararası suyollarının üzerinde egemenlik kurma politikaları ve yenilenebilir su kaynaklarını stratejik doğal kaynak haline getirmiştir (Ekmen vd., 2017: 180; Tırıl, 2010: 330).

2.3. Sınıraşan Sular

17 Mart 1992 tarihli Helsinki konvansiyonun sınıraşan suyollarının ve uluslararası göllerin korunması hakkında 1. Maddesine göre; sınıraşan suların devletler arasındaki sınır veya sınırları oluşturan, iki veya daha çok devlet arasında ve aralarında akarsu ve sınıraşan yerüstü veya yeraltı sular anlamına gelmektedir (Aktaş vd., 2006: 79). 21. Yüzyılda gelişen iklim değişimi, çevresel bozulma ve hızlı artan nüfus ile kirliliğin su kaynakları üzerindeki baskısı, ülkeler arası su'dan kaynaklı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası sınıraşan nehirlerin iklim değişimi, küresel ısınma ve artmakta olan nüfusun baskısı kirlenme, su kaynaklarının bilinçsiz ve aşırı çekimi sorunlarına neden olmaktadır (Yıldız, 2010: 133). Sınıraşan sulardan çıkan uyuşmazlıkların tarihi sürecine bakıldığında, günümüzde de sınıraşan sularla ilgili uyuşmazlıkların devletler arası işbirliğiyle çözülmüştür. Ancak sınıraşan suların yarattığı bazı uyuşmazlıklar çözülmemiştir. Günümüzde sınıraşan ve sınır oluşturan sular kapsamında uluslararası hukuk düzenlemeleri bulunmamaktadır. Bölgesel ve yerel devletler arasında sınıraşan sularla ilgili ortak faydalanma konusunda gerçekleştirilen faaliyetleri hukuki bir düzleme dayalı çözüm arayışı çabasıdır (Kırkıcı, 2014: 25).

2.4. Orta Sular ve Kıyıdaş

Farklı yaklaşımların yoğun olduğu ortak su kavramının ulusal su özelliği taşımadığı ve akarsuların birkaç devlet sınırını aşan sulara, ortak su da denilmektedir. Aşağı kıyıdaş devletler tarafından sınıraşan sular kavramının kullanılması ve aksine yukarı kıyıdaş devletler tarafından ise bu kavram tercih edilmemektedir. Ortak sular esasen aşağı kıyıdaş devletin ve yukarı kıyıdaş devletin tekelinde olmadığı ve hak sahibi olduğunu ihtiva eden düşünceye sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Tiryaki, 2008: 17).

Kıyıdaş sular, sınıraşan suların bütün akışı istikameti üzerinde herhangi bir devletin toprağı bulanan devletleri kapsamaktadır (Orhon, 2015: 5). 19. Yüzyılda Fransa ve İngiltere “*Kıyıdaşlık Hakları Sistemi*” bugünkü halini almış ve bütün kıtalara yayılmasında önemli rolü İngiltere oynamıştır (Perçin, 2014: 22). 20. ve 21. Yüzyıllarda su'dan anlaşmazlıkların sık sık yaşandığı ve kıyıdaş devletler arasında

sağlıklı işbirliğinin olmadığı hakça paylaşımından kaynaklanmaktadır. Rekabet gücünün doğurduğu su kaynakları üzerindeki anlaşmazlıkları gün geçtikçe artmaktadır. Yukarı kıyıdaşın avantajlı konumu aşağı kıyıdaş devletlerin oynadığı role göre değişim göstermektedir (Maden, 2013: 26).

2.5. Ulusal ve Uluslararası Akarsu Havzası

Ulusal ve uluslararası akarsuları birbirinden ayıran özellik coğrafyadır (Kılıç, 2013: 15). Her havza coğrafyasına özgü teknik, sosyo-ekonomik ve politik yapısına sahiptir. Bu nedenle kıyıdaş devletler arasında gerçekleşen uyumsuzlukların niteliğini farklı kılmıştır. “*Direktif dahilinde, ulusal su havzaları ve uluslararası havzaları hiçbir fark gözetmeden ele almaktadır. Ulusal su kaynakları için geçerli olan hedefler, devlet sınırlarını aşan sular için de geçerlidir*” (Maden, 2015: 119). 20. Yüzyılda temeli atılan akarsular, göller ve yeraltı sularının planlanması ve yönetimi ortaya çıkmıştır. Uluslararası akarsu havzasının kavramını “uluslararası” niteliği taşıyacak olması devletler tarafından kabul edilmemektedir. Devletlerin itirazı olarak gösterilen nokta ise sınıraşan suları değil, belirli toprak parçasını kapsamına alması ve devletlerin egemenliklerine getirilen sınırlamalar ve doğal kaynaklarını “uluslararası düzenlemeye” kıyıdaş olmayan kurumlar tarafından müdahale edilmesi, kıyıdaş devletler tarafından kabul edilmemektedir (Akça, 2014: 16-17).

Ulusal akarsular bir ülkenin toprakları içinde doğup ve denize dökülüyor ya da son bulduğu yer tek bir ülke sınırları içinde akıyor ise ulusal akarsu adı verilir. Akarsular iki devlet arasında sınır teşkil etmektedir. Bu nehirler sınır teşkil ettikleri devletler arasında yapılan ortak antlaşmaların kapsamı çerçevesinde kullanılabilirliği “ayırım çizgisi” ya akarsuyun tam ortasından ya da ulaşımın sağlanabilirliği yerden iki devlet arasında mutabakata varılan antlaşmanın gereği ulaşım sağlanmaktadır (Kapan, 2007: 44). Ulusal akarsu milli kaynakları kapsamında ülke egemenliğinin verdiği hak ve yetkiye göre tamamen ulusal akarsu kaynaklarından faydalanması devletin “ulusal yetkisi” çerçevesinde olup, diğer devletlerin müdahale etme hakkı bulunmamaktadır (Akça, 2014: 18).

2.6. Uluslararası Güvenlik ve Su

Küresel ısınma ve iklim değişiminin uluslararası, bölgeler arası ve ülkeler arası, su ve güvenlik konularını tetikleyen etkenlerine değinilecektir. “Nesnel anlamda güvenlik” ve “Öznel anlamda güvenlik” güvenlik tehlikelerini boyutlara ve zamana göre değerlendirilmesi uluslararası, ulusal ve insanı güvenliği olarak bahsettiğimiz konularla etkileşim halinde olan; sosyal, enerji, gıda ve suya yönelik tehditlerin ve risklerinin en aza indirilmesine büyük hassasiyet gösterilmesi önemlidir (Brauch, 2008: 9). İklim değişiminin uluslararası su nedenli sorunlarının plansız yapılanma projelerinin doğal afetleri de beraberinde getireceğinin yanı sıra ülkeler arası “su’dan anlaşmazlıkları” artıracığı gibi su güvenliğini tehdit edecektir. Kurak ve yarı kurak su havzalarının korunmaması ve yağışların zamansız ve yetersiz olduğu içme, kullanma ve sulama suyu kalitesinde, sanayinin artması ve çevre kirliliğiyle birlikte daha çok azalma görülmektedir (Kadıoğlu, 2008: 7). Kopenhag Ekolü güvenliği; devletler arası ve toplumların tehditlerden kurtulma arayışları ve rakip güçlere karşı kimliklerinin bütünlüklerini koruma sorumluluğuyken, Küreselleşme ile birlikte tek boyutlu güvenlik sisteminden askeri, siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevre güvenliği olarak çok boyutlu sisteme geçmiştir (Ayhan, 2016: 138).

İklim değişikliğiyle su döngüsü dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir. Son yüzyılda gerçekleşen çevre kirliliği, su kaynaklarını ve biyolojik çeşitliliğin azalması çevreyi olumsuz etkilemektedir (Maden, 2013: 24). Nehir ve deniz gibi bölge ve ülkenin stratejik konumunu belirleyen su kaynaklarını elde tutma ve sahip olma mücadelesinin başlamış olması doğrudan bölgesel, ülkeler arası ve toplumsal güvenliği tehdit etmektedir (Dedeoğlu, 6). Çünkü devletlerin daha fazlasına sahip olma gaddarlığıyla doğal enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet sağlamak amacıyla, bölgesel doğal ekolojiye zarar vermektedir. İnsanlık tarihine dayanan güvenlik 21. yüzyılda boyut değiştirmiştir. Küreselleşme ve küresel değişim süreçlerin etkisini takip ederek güvenlik tiplerinden bahsedildiğinde; küresel, bölgesel, ulusal, toplumsal ve insan güvenliğidir. İnsan güvenliğinin çevresel nitelikte olduğunu ve özellikle küresel değişimin uluslararası, bölgesel, toplum, insan ve çevre etkileşimi baz alınarak en güncel konu şeklinde önerilmiştir (Brauch, 2008: 2-7-8).

Uluslararası çevre politikası ülke ve sınırları aşan çevre, doğal kaynakların çeşitliliğinin azalması, coğrafik ve iklimsel değişimler sonucunda geri dönüşü olmayan etkiyi bırakmaktadır (Öztunç, 2006: 9). İnsanlık tarihine bakıldığında medeniyet, ekonomi, endüstri ve yerleşim kentlerinin su merkezli olması ticaret ve savaşların tarihine bakıldığında ise suyun önemi büyüktür. BM Raporuna göre önümüzdeki 25 yıl içinde İklim değişikliğinin en çok Afrika kıtasını tehdit edeceğini ve sınır su kaynakları üzerinde çatışmaların muhtemel olduğunu vurgulamıştır (Abidin, 2016: 1-3).

2.7. BM'nin Su Düzenlemeleri-Millennium

Küresel su politikası, suyun insan ve bütün canlıların yaşamsal kaynağı olmasının dışında ekonominin sürdürülebilir temelini inşa etmektedir. Bölgede, ülkeler arası yeraltı ve yerüstü su zenginliklerini içinde barındıran ve su kaynakları üzerinde egemenlik kuran ülkeler, diğer ülkelerin karşısında ekonomik, siyasal, ekolojik ve ekstratejik üstünlüğe sahip olması ve akış aşağı kıyıdaş devletler üzerinde güç ve stratejik önem kazanmaktadır (Karakılçık, 2011: 74). BM sisteminin sürdürülebilir su kaynakları konusundaki düzenlediği konferanslar uzman ajanslar, programlar ve fonlar tarafından yürütülmesi, su politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Demirel, 2009: 41). Küreselleşme kavramının ülkeler arası siyasal, kültürel ve ekonomik sınırlarını aşip nüfuz eden ulusları, yeniden ekstratejik boyutlandırma şeklini vermektedir. Egemenliklerini hızla yaygınlaştırma politikasını uygulayan küresel aktörlerin 19. yüzyılda, gelişmemiş ülkeleri sömürgeleştirip yeraltı kaynak ve zenginliklerine stratejik hamlelerle sahip olma, 20. yüzyılda, aynı politika petrol kaynakları üzerinde uygulanmıştır. Günümüzde ise küreselleşme, küresel politikasını su üzerinden bölge ve ülkelerin stratejik konumunu belirlemektedir. (Karakılçık, 2011: 75).

BM'nin Stockholm Deklarasyonu 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında çevre konusunda, prensiplerinden ikincisi hava, su, toprak ve ekosistemin korunması ele alınmıştır. Mar del Plata BM Su konferansı 1977 yılında Arjantin'de düzenlenen Su Konferansı'nda ise hükümetlerin özel olarak su konusunda yoğunlaştığını göstermiştir. Konferans metnin de bahsi geçen ve tartışılan konuları "*sosyoekonomik koşulları ve kalkınma düzeyi ne olursa olsun, bütün halkların temel ihtiyacını*

karşılacak miktar ve kalitede suya ulaşma hakları vardır” (Demirel, 2009: 42). BM’nin temiz su kaynaklarına ulaşma haklarının olduğuna vurgu yapmasına rağmen 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık 2 milyar insanın “kirli” su içme zorunda kaldığı, içme suyu kirliliğinin ve salgın hastalıkların çeşitliliğinin artışı görülmektedir (Anadolu Ajans, 2018). Yeryüzünde yaklaşık 2 milyardan fazla insanın temiz su kaynaklarına erişemediği ve 2,5 milyar insanın ise su kıtlığı, yeterli sağlık koşullarına uygun yaşamlarını sürdüremediği bilinmektedir (Çolakoğlu, 2011: 217).

BM’nin Binyıl kalkınma hedefleri (milenyum) dünya nüfusunun hızlı artışı ile su tüketimi ve çevre kirliliğinin artmakta olduğuna vurgu yapmaktadır. Yenilebilir su kaynaklarının sınırlı olması, endüstriyel ve hızlı gelişen kentleşme, bilinçsiz tarımsal sulama da tüketilen su miktarı, diğer kısmı ise suyun kirletilerek çevre ve doğanın ekolojisine zarar vererek kullanılmaz hale getirilmesidir (Özbilen, 2005: 53). Suyun bir hak olduğuna kapitalistin de karşı çıkması ve eğer suyun insan hakkı olduğu kabul edilirse devletlere eşitsiz dağılan “su’dan savaşın” çıkması kaçınılmaz hal alacaktır. Sınıraşan Nehirlerin devletler arası ekonomik, siyasal, çevresel bazı çıkmazlara götüreceğinden dolayı bu hakkın kabul edilmemesi daha doğru olacaktır. *“Yine bu görüş taraftarları su hakkının Güney Afrika Anayasası’nda yer almasının su sorununu ve eşitsizlikleri gidermediğini belirtmişlerdir” (İnce, 2017: 4).*

Küresel ısınma ve iklim değişimi ile birlikte düzensiz artan nüfus ve bilinçsiz su tüketiminden kaynaklanan hatalarla kirlenme oranı artmıştır. Suyun eşit olmayan dağılımı, su havzalarının bölgelerarası ve ülkeler arası birden fazla ülke tarafından kullanılması büyük krizlere neden olacaktır (Özbilen, 2005: 54).

“WHO verileri her yıl 3.5 milyon insanın sudan kaynaklanan hastalıktan öldüğünü göstermektedir. Kirlenmiş suyun her yıl 1.2 milyar insanı tehdit ettiği GEF kaynaklarında yer almaktadır. 5 yaşın altında 15 milyon çocuk her yıl su kullanımından hayatını kaybetmektedir” (Özbilen, 2005: 54).

Binyıl (Milenyum) Bildirisi: BM tarafından Binyıl Bildirisine sunulan güvenli ve temiz içme suyuna ulaşım sağlamayan toplumların dünya genelinde sürdürülebilir su projelerini, çevresel sorunların giderilmesi, sağlık ve (sanitasyon) için gereken suya

2015 yılına kadar sahip olmasını sağlamaları konusunda BM'ye üye ülkelerin konuyla ilgili uluslararası örgütlerin hedeflerine ulaşmaları çağrısında bulunmuştur (Demirel, 2009: 49).

Binyıl Bildirisinde; tüm canlıları tehdit eden küresel ısınma, eşitsiz dağılımı ve bilinçsiz kullanılan su kaynakları artık ihtiyaçlarını karşılamayacak kadar azalmaktadır. Atmosferde Sera gazının üretimdeki etkisinin azaltılması, çevresel korumacılık, ormanların korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması, ciddi kuraklık ve çölleşmeye karşı birlikte yapılan mücadele, doğal ve insani afetlerin etkisini azaltmaktadır. Su kaynakları bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde geliştirilerek, eşit ve ihtiyaçları gereği kullanılmalıdır (BM Binyıl Bildirgesi, 2000: 4). BM'nin Binyıl Bildirgesinin Önergesi üye ülkeleri ve uluslararası örgütler tarafınca olsun çözüme ulaşamamıştır. Bölgesel, ulusal ve birey çıkar doğrultusunda hareket edilmesi ise kıt su kaynakları üzerinde anlaşmazlıkların baş göstermesine neden olmaktadır.

2.8. AB'nin Su Düzenlemeleri- Ortak Havza Yönetimi

AB'nin su politikasının 2000 yılında gelişen “Su Çerçeve Direktifi” (2000/60/EC) ile farklı boyut kazanmıştır. “22 Kasım 2000'de Su Çerçeve Direktifi yürürlüğe girmiştir” (Tübitak Mam, 78-79). Avrupa Birliği su ile ilgili tüm direktifleri bir yönetmenlik altında birleştirmek ve Su Çerçeve Direktifi (SÇD) ile nehir havzası yönetimini getirmiştir (Aytüre, 2016: 65). Su kaynakları ve su havzalarının birleştirme özelliğine bakılarak değerlendirildiğinde, yerel müdahalelerin yetersiz olduğu ve tek çözüm olarak tüm havzanın işbirliği içinde olmasını zorunlu hale getirecektir (Sahtiyancı, 2014: 6). Yerüstü ve yeraltı su güvenliği, çevre kirliliğine karşı önlem olarak toplum ve bireylerin bilinçlendirilmesi için önemli rol üstlenmektedir. İklim değişikliğiyle birlikte artan çevresel kirlilik, hava kirliliği, gürültü kirliliği ve su kirliliğinin korunması yönünde stratejilerinin geliştirilmesi, öncelik olarak doğa koruma ve çevre konusuna verilmelidir.

“Bu çerçeve direktifi; Avrupa Birliği'nin su kirliliğini önlemesi ve azaltması, sürdürülebilir su kullanımını sağlaması, sucul ortamları koruması, sucul ortamların durumlarını iyileştirmesi ve taşkın ve kuraklığın etkilerini

azaltması için kıta içi suların, yeraltı sularının, kıyı ve geçiş sularının yönetimini sağlamaktadır” (Sahtiyancı, 2014: 6).

Teknolojinin gelişmesi, su kaynaklarının kullanım alanlarının artması sanayileşme, toplu yaşam ve kentleşmelerin beraberinde çevre kirliliği, su kirliliği ile ekolojik dengenin bozulması, insan ve diğer canlıların yaşamsal döngüsünü etkilemektedir (Akkaya vd., 195). Yeraltı kütlelerinin korunması, iyileştirilmesi, yeraltı su kirliliğinin azaltılması, yeraltı suyunun çekimi ve dengesinin korunması yönünde hedeflenmiştir (Çıvgın, 2013: 61).

Su Çerçeve Direktifi su kaynaklarının korunmasını esas alarak daha önceki direktiflerin geliştirilmiş ve bütünlük vasfıyla sürdürülebilir su kaynaklarının ıslah olanağının sağlanmasıyla etkileri uzun vadeli olarak görülmektedir (Akkaya vd., 196).

Su Çerçeve Direktifinin hedeflediği, yüzeysel suların kalite açısından “iyi duruma” getirilmesi, 2015 yılına kadar ekolojik standartlarının belirlenmesi ve kimyasalın iyi yönden, iyi duruma getirilmesidir (Çıvgın, 2013: 60-61). AB’nin su politikasında “*suyun korunması ve sürdürülebilir yönetiminin*” entegrasyon enerji, tarım, balıkçılık, taşımacılık, bölgesel politika, ekonomi ve turizm alanında gereklidir. Nehir yatağının takip edilmesi, yerüstü ve yeraltı sularının insan faaliyetlerinin etkileri zamanla kullanılan su miktarının analizi sürdürülebilir su kaynakları için gereklidir (Aytüre, 2016: 67). Su Çerçeve Direktifi, su ve çevre kirliliğinin önlenmesi, sürdürülebilir nehir havza yönetiminin ve sınıraşan sularla ilgili işbirliği içinde olma zorunluluğu üye ülkelere tabi tutulmakla birlikte halkın da su yönetimine katılmasını sağlamasıyla yükümlüdür (Çıvgın, 2013: 76).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA SU GERGİNLİĞİ YAŞANAN BÖLGELER VE HAVZALAR

3.1. Fergana Vadisi

21. Yüzyılda küresel ısınmanın Güney Asya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde kıt kaynakların, ekonomik ve tarımsal kalkınma için gittikçe önemi artan suyun kentleşme, sanayileşme, iklim değişikliğiyle birlikte bu bölgelerde su “yüksek politika” olarak algılanmasına ve suyla ilgili şiddetin hissedilmeye başlamasına neden olmuştur (Parlar vd., 2014: 78). Eski SSCB'den bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin günümüz coğrafyasında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın ekonomik ve kültürel özelliklerinin benzerlikleriyle bu entegrasyonun engellenmeye çalışılmasına karşın başarılı şartlarını bünyesinde barındırmasıdır (Yalçınkaya, 166). SSCB'nin entegrasyon sürecini imkansızlaştırmak için ülkelerin fiziki sınır düzenlemeleri etnik grubun kendi başına duramaması politikasını uygulamıştır. Böylece Sovyet kontrolündeki Fergana Vadisi 1924-1936 yıllar arasında, bir bakıma suni olarak Özbek, Kırgız ve Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında paylaşılmıştır (Demirci, 2012: 41).

Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki sınır ve enerji konusundaki sorunlarının bölgenin en çelişkili anlaşmazlığıyla bilinmektedir. Kazakistan ile Özbekistan'ı sulayan bölgenin iki büyük Nehri, Nari Nehri ile Seyhun Nehrinin su kaynaklarını oluşturuyor ve Kırgızistan'ın Togtogul'da hidroelektrik barajında elektrik üretimi için su depolaması Özbekistan ile Kazakistan arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur (Birdişli, 2017: 135). Kırgızistan sınırlarında ve Özbekistan'a akmakta olan nehirleri Sır Derya, Narın, Karaderya ve Fergana Vadisindeki Akbura Nehirleri, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki su'dan kaynaklı sorunların zaman zaman yaşanmasına yol açmıştır. Kırgızistan doğalgaz ihtiyacını Özbekistan'dan karşılamakta ve Özbekistan'da su karşılığında elektrik ihtiyacını Kırgızistan'dan temin etmektedir (Duran, 2011).

Amu Derya Nehri Tacikistan'dan doğarak, güneyinden Afganistan'dan gelen Kokça Nehri ve Kunduz Nehri kollarıyla, Tacikistan ile Afganistan ve Afganistan ile Özbekistan sınırı boyunca akar. Türkmenistan'ın topraklarına girdikten sonra yeniden Özbekistan topraklarında Aral Gölüne dökülür (Demirci, 2012: 48). Kırgızistan'dan bırakılan dengeli suların mevsimsel olarak miktarının belirlenmesi bölge içi çatışmalara neden olmuştur. Ayrıca Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan tarafından da politik baskı altındadır (Birdişli, 2017: 135-136). Ancak "*Sır-i Derya ve Amu Derya Nehirleri*" farklı ülkelerden geçmesi ister istemez ülkeler arasında anlaşmazlıklara ve çatışmalara neden olmaktadır (Demirci, 2012: 49).

3.2. Aral Gölü

Aral Gölü Kazakistan ve Özbekistan arasında olup dünyada dördüncü ve Asya'da büyüklüğüyle ilk sıradadır. 1960'larda Aral Gölü'nün genişliği 66,000 km² civarında iken, günümüzde bakıldığında su miktarı neredeyse 5 kat azalmış ve 27,000 km² gerilemiştir (Allahverdiyev, 2015: 75). Eski SSCB ülkeleri içinde felaket eşiğinde olan Aral Gölü'nün karşı karşıya olduğu büyük sorun çevre kirliliğidir. Tarihi süreçte önemini kaybetmeyen Aral Gölünü besleyen nehir üzerindeki 1930'lu yıllarda Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan bozkırlarını sulamak ve özellikle pamuk yetiştirmek için büyük sulama projeleri başlamıştır. Aral Gölü ve çevresinde pamuğun verimliliğini artırmak için kullanılan kimyasal ilaçlar çevre kirliliğini ve çevrenin doğal dengesini bozmuş, su ile beslenmesi de engellenmiştir (Ökmen, 2000: 25). Aral Gölü'ne Amu Derya (Ceyhun) ve Sırı Derya (Seyhun) Nehirlerinin suyu dökülmektedir. Esas olarak Seyhun Nehri Kırgızistan ve Ceyhun Nehri Afganistan ve Tacikistan'dan beslenmektedir. Bölge halkının çoğunluğu sulu tarımsal sulamada pamuk-pirinç ve diğer tarım ürünlerini yetiştirip ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Allahverdiyev, 2015: 76). Orta Asya bölgesindeki, Ceyhun ve Seyhun Nehirlerinin su kaynaklarının %80'ine Tacikistan ve Kırgızistan'ın sahip olması, kıt olan su kaynaklarının üzerinde stratejik rekabetin aşağı kıyıdaş Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan ülkeleri arasında gerginliklere neden olmaktadır (Bozdağ, 2012: 3).

Amu Derya Nehri'nin belli bir kısmının Afganistan topraklarında yer almasına rağmen, nehirle ilgili bir karar alındığı zaman bu konu da Afganistan'a söz hakkı verilmemiştir. Mevsimsel yaşanan taşkınlıklar sırasında komşu ülkeler, suyun yönünü

Afganistan'a çevirerek toprak kaybına ve Nehir kıyılarında tarımsal alanın azalmasına neden olmaktadır. Afganistan'ın istikrarsızlığından yararlanan ülkeler bu durumu kullanarak su ve topraktan politik anlaşmazlıklara neden olacağı söylenebilir. AB, BM ve birçok uluslararası kurumların farklı projeleri destekleyerek, Aral Gölüne su taşıyan nehirlerin barajlarla engellenmemesini arzu etmişlerdir. Nitekim istedikleri sonuç alınamamış ve çözümsüzlük sürecinde Aral Gölü bölgesinde hızlı artan nüfus, çevre ve sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiştir (İyikan, 2013: 229). Orta Asya'nın bölgesel su rezervlerini karşılayan yukarı kıyıdaş devletlerin, aşağı kıyıdaş devletlerle ortak menfaatleri ve ekolojik talepleri ile su kaynaklarının tasarrufu dikkate alınarak nehirlerin deltasında Aral Gölü'nün yok olmasına karşı ortak tedbirlerin alınması gerekmektedir (Bozdağ, 2012: 5). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkisiyle Kokça ve Kunduz Nehri sularında mevsimsel taşkınlar sonrası azalma görülmektedir.

3.3. İndüs Nehri, Pakistan-Bangladeş ve Hindistan

Hindistan ve Bangladeş sınırları arasında yer alan Ganj Nehri 128 km uzunluğa sahiptir. Nehrin 112 km'si Bangladeş topraklarında akmaktadır. Ganj Nehri Bangladeş topraklarında Jamuna-Brahmaputra ile birleşerek, Badma adını alır. Badma ve Meghna ile birleşerek denize dökülür (Kapan, 2007: 172-173). Ganj Nehri üzerindeki anlaşmazlıklar 1951 yılında Bangladeş, Pakistan'a bağlı durumdayken, Doğu Pakistan sınırından 18 km uzakta Farakka'da bir baraj inşasının planlanmasıyla başlamıştır (Kılıç, 2013: 89). Hindistan Farakka Barajını inşa etmekte haklı olduğunu iddia ederek, kurak mevsimlerde su ihtiyacını karşılayacağını ve inşa edilen barajda depolanan suyun ise, barajı inşa eden ülkenin suyu olduğunu savunmuştur. BM ve UHK'nin bu alanda uluslararası planda bu tarz kuralların yerleşmemiş olmasına, uluslararası kuralların hazırlanmakta olduğunu ifade etmiştir (Erol vd., 2002: 197).

İndüs Nehri, Hindistan ile Pakistan'ın bölünmesi sonucunda iki ülke arasında bölünmüş, su kaynaklarının paylaşımında çatışmalar yaşanmıştır. Hindistan'ın Pakistan'a akan suyu engellemesiyle araya Dünya Bankasının dâhil edilmesi uzun uğraşlarla 1960'da 12 yıllık müzakereler sonuç vermiştir (Yıldız, 2010: 186). Dünyanın en büyük nehirlerinden biri olan İndüs Nehri, Pakistan ile Hindistan arasındaki sınıraşan akarsu, mahalli topluluklar tarafından "Abbasi" veya "Nehirlerin

Babası” unvanını almıştır. Su toplama alanının büyüklüğü 964 bin 261 km², toplanan alanlarının %10 Çin ve Tibet, %8’i Afganistan topraklarından ve geri kalan kısmı ise Pakistan ve Hindistan’dadır (Kapan, 2007: 183). Stratejik konumun sınıraşan su kaynaklarının ülkelerarası yukarı kıyıdaş devlet, aşağı kıyıdaş devlette baskı uygulamak için sınıraşan veya sınır oluşturan nehri tehdit unsuru olarak kullanır (Yıldız, 2010: 103). Hindistan’ın Pakistan’a karşı İndüs Nehrinin su akışını engellemesi iki ülke arasında çatışma ve anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Hindistan’da 1980’lerden bu yana küresel ısınma ve iklim değişikimiyle yerüstü suyun azalmasıyla izlenen gözlemler kuyularda yeraltı su seviyesinin %90 düştüğüne işaret etmektedir. İklim değişikliğiyle artan nüfusun ve çevre kirliliği dolayısıyla, gıda gereksiniminin büyük bölümünün gerçekleşeceği Asya’da, tarımsal sulamanın taşıdığı önem, suyun kıt olduğu ve sulu tarımın yapıldığı bölgede kurak dönemlerde ise ırmakların suyu sonuna dek kullanılıyor. Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının azalması, yerüstü doğal su depolama kapasitesini azaltabilir (Postel, 2016: 4). 21. Yüzyılın su’dan anlaşmazlık potansiyelinin, suya olan talebin artmasıyla yükselmiş, ülkeler arası sınıraşan nehirlerin, İndüs Suyu Anlaşması’nın ihlali ise iki ülke arasında savaş nedeni olabilir (Timetürk, 2016).

3.4. Afganistan’da Tarihsel Süreç

Nadir Şah Avşar’ın gözde komutanlarından olan Ahmet Şah cesaret, zeka ve kabiliyeti ile katıldığı her seferde kazandığı tecrübesiyle büyük başarılar elde etmiştir. 1747’de Nadir Şahın ölümünden sonra İran’ın iç kargaşasından faydalanmıştır. Ahmet Şah Abdalı (Dürrani) komutası altındaki Abdalı kuvvetleri ile Kandahar’ı ele geçirerek Abdalı reisleri tarafından hükümdar ilan edilmiştir. Hükümdarlığının ilanından sonra kontrolü Afganistan topraklarının tamamına yayılması ile diğer milliyetleri de kapsamı ve himayesi altına getirmesi ile ilk milli Afganistan devletini kurmuştur (Ateş, 2001: 119). Afgan devletinin kurulmasıyla başlamış olan kavgaları bastıramadığı gibi farklı kavimlerin hâkimiyet mücadeleleri sürdürdüğü görülürken, yeni mücadelenin boyut değiştirmesiyle hanedanlar kavgası başlamıştır (Erman, 2013: 493). Afganistan topraklarında hanedanlar arası iç kargaşanın hâkimiyet mücadelesinin sürekliliği, İran’ın baskıları ve son olarak da Rusya ve Britanya ile karşı karşıya kalmıştır. Bu

dönemde gerçekleşen bir diğer olay ise 16 Ağustos 1838'de ülkenin Horasan olan ismini Afganistan olarak değiştirilmesidir (Yegin, 2015: 17).

1901'de Emir Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Emir Habibullah Han modernleşme ve merkezileştirme siyaseti, iç siyasetin yoğun muhalefetiyle askıya alınmıştır. Emir Habibullah Han 1918 yılına kadar pek çok kez İngilizlerden Afganistan'ın istiklalini tanınmasını istedi. Ancak Hindistan'daki İngiliz genel valisi durumun en hızlı şekilde halledileceğini belirtmesine rağmen Emir'in sözlerine karşılık olarak somut bir adım atılmamıştır. Habibullah Han 20 Şubat 1919'de Celalabad yakınlarında uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür (Yazıcı, 2010: 226-227). 1901 tarihinde, Rusya ve İngiltere Afganistan'ın sınırlarını belirledi ve İngiltere Afganistan'ın dış ilişkilerini ve yönetimini ele aldı. Abdurrahman Han'ın üçüncü oğlu Amanullah Han Hindistan'a saldırarak Afganistan'ın dış ilişkilerindeki bağımsızlığını İngiltere'ye karşı halkın ayaklanmasıyla 19 Ağustos 1919 yılında Ravel Pendi şehrinde iki ülke arasındaki Antlaşmayla Afganistan bağımsızlığı İngilizler tarafından resmen kabul edilmiştir (DEİK, 2012: 2; Hakbin, 2009: 11). 1919-1929 yılları arasında Amanullah Han'ın başlattığı, Afganistan'da modern devlet kurma reformuna başvurması, rakipleri reformu fırsat bilerek "aşırı dinci" ve dışa "kapalı toplumu" Kralın İslam dinine karşı olduğunu ve dinden çıktığını ilan etmesiyle toplum ayaklanmıştır. Amanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır (Yusofî, 2013: 24). Amanullah Han'ın tahtan feragat etmesi ve isyancıların lideri Tacik Kökenli Habibullah Kalakani (Beççe-i Saka) Afganistan yönetimini zorla ele geçirmiştir. İsyancıları görmezden gelen Beççe-i Saka'nın tecrübesizliğiyle 9 aylık devletin başarısızlıkla sonuçlanan iktidarına ise son verilmiştir (Erman, 2012: 74).

Zahir Şah dönemi 1933-1973 ve ondan sonraki dönemde krallık hâkimiyetine son vererek Cumhuriyeti ilan etmiştir. Afganistan Cumhuriyetinin Kurucusu olan Mohammad Davud'un reformları, ülke genelinde gözlemlenirken 1973-1978'de yönetimine SSCB yanlısı darbeyle son verilmiştir (Öztürk, 2016: 66; Yusofî, 2013: 25). Zahir Şah'ın son dönemlerinde başlayan muhalif hareketleri Davud Han'ın zamanında kendilerini göstermiş ve 1979 yılında SSCB'nin işgaline uğrayan Afganistan iki kutuplu uluslararası rekabet meydanı durumuna gelmiştir (Yusofî, 2013: 25). SSCB'ye karşı Afganistan'da 1984 yılında Pakistan aracılığıyla ABD, BAE

ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle yoğun mücadele başlamıştır. SSCB tarafından Dr. Necibullah 4 Mayıs 1986'da Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. 1988 yılında SSCB ve ABD heyetleri arasında yapılan anlaşmalarda Pakistan ve Afganistan'ın iç işlerine karışmaması hususunda yapılmış ve 1989 yılında SSCB Afganistan'dan geri çekilmiştir (Salihi, 2014: 42-44-45-48).

1989 sonrasında ülke genelinde istikrarsızlığın başladığı iç savaş ve etnik gruplar arasında başlayan çatışmalar 1994 yılında Afganistan'ın güney illerinde görülmeye başlamıştır (Aydın, 2010: 10). Bu kargaşaları lehine çevirmesi ile 1996 yılında Taliban iktidarı ülke genelinin %90'nına hâkimiyet sağlamıştır (Şahin, 2016: 232). 1996-2001 yılları arasında Afganistan'da iktidarda olan Taliban, 11 Eylül 2001 saldırısının faili El Kaide Lideri Usame Bin Ladin'in bu topraklarda barındığı gerekçesiyle ABD ve İngiltere'nin teröristlere karşı başlattığı operasyonlarla Taliban iktidarına son verilmiştir (Acet, Doğan, 2017: 60).

11 Eylül 2001 olayları sonrasında Afganistan'da yeni devlet Hamid Karzai başkanlığında kurulmuştur. 5 Aralık 2001'de Bonn Anlaşmasının imzalanması ile geçici hükümetin başkanlığına getirilmiş ve 14 Ekim 2004 ve Aralık 2009 seçimlerinde kazanarak iktidarda kalmıştır (Noory, 2014: 35-37). Karzai döneminde 2001 ile 2009 yılları arasında güvenliğin sağlanması ile muhacir Afganların ülkelerine geri dönmesiyle halkın takdirini kazanmıştır.

3.5. Afganistan Coğrafyası

Dağlık ve engebeli coğrafyasıyla Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği coğrafyada yer alan Afganistan'ın yüzölçümü 635000 km² alana sahiptir. Afganistan ile sınırdaş ülkeler kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğusunda Çin, güney ve güneydoğusunda Pakistan, batısında İran'la komşudur (Oğuz, 2001: 37). Afganistan'ın denize kıyısı olmayan bir ülke olması, coğrafik konumunun getirdiği alternatifleriyle karadan ulaşımına son derece elverişliliği jeostratejik önem kazandırmıştır (Ansari, 1998: 5). Ülke genelinde kışları sert ve yaz ayları sıcak geçmektedir. Çetin iklim ve kuraklığın da etkisiyle bölgede engebeli arazilerin bir kısmı verimsiz topraklardan oluşurken, Hindikuş dağlarından kaynağını alan akarsular bakımından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Afganistan'ın nehirleri 5

havzaya ayrılır; Harirud Nehri, Kabil Nehri, Helmand Nehri, Kuzey Nehri ve Amu Derya Nehri'dir. Afganistan'ın coğrafyasında farklı arazi ve iklimleri içinde barındırması kadar çeşitli toplulukların yapısı ve insan çeşitliliğiyle etnik, din, dil ve kültürel farklılıklarından bahsedilmektedir (Bingöl, 2012: 120-122).

3.6. Afganistan Ekonomisi

Afganistan halkının büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ancak ülkede savaşın devamlılığı ve dış güçlerin müdahalesiyle gelişmemektedir. Afganistan'da işlenen araziler büyük ve küçük gruplar halinde ilkel metotlarla işlenmektedir (Muhtat, 2011: 5-6). İlk tarıma geçen medeniyetlerden fazla ilerleme gösterememiş geleneksel tarım işçiliği görülmektedir. SSCB işgalinden sonra istikrarsızlığın devamlılığı halkın göç etmesine neden olmuştur. Sulama sistemlerinin tahribatı ekolojik bozulmalara neden olmuş bu da tarım ve hayvancılığın yok olmasına sebebiyet vermiştir. Ülke genelinde sermaye kaybı toplumu ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Çınarlı, 2009: 49).

Geçmişten günümüze gelen Afgan toplumunun tarıma dayalı bir ekonomisinin olması, Afganistan'ın Feodal düzenini ayakta tutmuştur. Devletin feodaliteyi destekleyip güçlendirmesiyle çoğunluğu teşkil eden çiftçi sınıfını ikinci planda tutarak ezilmesine yol açmıştır. Böylece bu kesimi karşısına almasıyla bugün yaşanan istikrarsızlığın temelleri 1964'lü yıllara dayandırmak mümkündür (Kara, 2004: 10). Afganistan'da tarım ve hayvancılıkla elde edilen ürünler haşhaş, buğday, piring, fındık, yün ve deri olmakla birlikte en önemli ihracatı kuru meyve, el halıları, yün, pamuk, deri, değerli taş ve mücevherdir (Rasekh M.Yahya, 2017: 8).

Afganistan ekonomisinin % 80'i tarıma dayalı olup, %10 endüstri ve % 10'u ise hizmetler sektörünü teşkil etmektedir. Ancak tarım ve hayvancılık geleneksel yöntemlerle sürdürülmektedir. Ülkenin ağırlıklı sanayi üretiminde küçük işletmecilerin mobilya, sabun, ayakkabı, gübre, doğal gaz, yağ, kömür, bakır, mermer, el dokuma halılarıdır (Kabil Ticaret Müşavirliği, 2017: 4).

“Afganistan'da Milenyum Kalkınma Hedefleri (MDG Millennium Development Goals), Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS-

Afghanistan National Development Strategy) ve Afganistan sözleşmesi (Afghanistan Compact) gibi uzun dönemli plan, projeler ve stratejiler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır” (Kabil Ticaret Müşavirliği, 2017: 5).

Afganistan’ın yeraltı ve yerüstü enerji kaynakları üzerinde savaşlar nedeniyle araştırmalar yapılamamıştır. Afganistan’ın yeraltı kaynaklarının değeri 1980’li yıllarda SSCB’nin tespitlerine göre 95 milyon varillik petrol, 140 milyar m³ doğalgaz ve 73 milyon tonluk kömür rezervi bulunmaktadır. Ancak Amerikan uzmanlarının tespitlerine göre Afganistan coğrafyasının stratejik konumunun yanı sıra yeraltı zenginliği ve enerji kaynakları, SSCB tespitlerinin aksine 10 kat fazla olarak belirtmektedir (Yoldaş, 2007: 8). Tarihsel süreci baz alarak Afganistan ekonomisinde eksikliklerin yaşanmasının nedeni ise 30 yılı aşkın istikrarsızlık ve iç savaşın armağanı, yolsuzluk ve uyuşturucu ticaretinden dolayı sorunların yaşanmasıdır. SSCB’nin işgaliyle günümüze uzanan istikrarsızlık ve iç savaş Afganistan’ın ekonomik alt yapısına büyük darbe vermiş ve çıkmaza sokmuştur (Wasil, 2015: 6).

3.7. Afganistan Etnik Yapısı

Afganistan Orta Asya’nın coğrafik ve stratejik konumundan dolayı karışık etnik yapılara sahiptir. Tarih sürecinde Afganistan’da aşiret sisteminin hayatta kalması, devlet içinde ayrılmalara neden olmaktadır (Yusofi, 2013: 31). Afganistan toplumunda din ve etnik gruplar iki temel ana unsuru oluşturmaktadır. Toplumun bireyleri arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların başındaki iki unsura kolaylıkla rastlamak mümkündür. Afganistan etnik grupların birleşmiş noktası vafındadır (Yegin, 2015: 38). Afganistan toplumunu birleştiren unsur din olup %99 Müslüman, Sünni ve Şii’dir, %1’i gayri Müslüm olarak bilinmektedir (Aydın, 2010: 12). Afganistan’da yaşamakta olan etnik grupların çoğunluğunu sıralayacak olursak; Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler olup ve diğer azınlık etnik gruplar ise; Beluçiler, Paşayı, Nuristaniler, Aymaklar, Hindular, Kırgızlar ve Kazaklar sayıca az olan diğer etnik gruplar da varlıklarını sürdürmektedir. Afganistan’da iç savaş ve istikrarsızlıktan dolayı ülke genelinde nüfus sayımı tahminler üzerinde olup literatürde farklı bilgilere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla gerçek yüzdeliği vermek zor olup, etnik grupların menfaati gereği literatüre farklı rakamların eklenmesi veri tabanını değersiz kılmaktadır.

Peştunlar Afganistan'ın en büyük etnik gruplarını teşkil etmektedir. Göçebe kabilelerin çoğunluğunun hayvancılıkla uğraşması ile otlak araziler arayışındaki kabileler yerleşke hayatını değil, çadır hayatını seçmiştir. Peştunlar savaşçı ve cengâver olması ile bilinmekte ve çoğunluk nüfusunu oluşturduğu şehirler Kabil, Kandahar, Celalabad, Gazne, Uruzgan, Paktia ve Vardaktır. % 99'u Müslüman Sünni'dir (Kara, 2014: 10-11; Oğuz, 2001: 41). Afganistan'ın Tacikleri İran Farsçasının lehçesi olan Darıca konuşmaktadır. Ülkenin batısında bulunan Herat, kuzey ve kuzeydoğusundaki iller; Kunduz, Takhar, Badahşan, Panjšir, Baglan, Kapisa ve Herat'ta Yaşamaktadır. Hazaralar Afganistan'ın merkezi illeri Bamyan, Gazne, Daykundi, Ghor, Samangan, Mezar-i Şerif ve Kabil'de yaşamaktadırlar. (Soroush, 2018).

Afganistan'daki Türkmenler ikinci kalabalık Türk topluluğunu teşkil eden Türkmenler kuzeydeki Kunduz'dan en batısındaki Herat'a kadar uzanan bölgede yaşamaktadır. Afgan Özbekleri Badahşan, Takhar, Kunduz, Samangan, Mezar-i Şerif, Şabargan ve Faryab illerinde yoğun olarak yaşamaktadır (Oğuz, 2001: 45).

3.8. Afganistan Su Havzası

Eski Afganistan topraklarının büyük bir kısmı dağlarla çevrilidir. Su kaynakları yönünden zengin ve tarıma elverişli verimli toprakları çiftçilerin nehir kenarlarında yaşamalarına olanak sağlamıştır. Tarım sektörüne geçiş dönemiyle birlikte Eski Çin, Ortadoğu ve Orta Asya'nın ticari yolu Afganistan'ın Kuzeyinde İpek Yolu ve batısında Lacivert Yolunun geçmesiyle ticari amaçlı üretime geçilmiştir (Mahmudi, 2017b: 26). Nehirlerin kilometrelerce uzunlukta ve neredeyse tüm arazilere yakın olması toprakların suya doymuş ve verimli olmasını sağlamıştır. Afganistan'ın tarıma elverişli verimli topraklarında suya bağımlı ürünlerin yetiştirilebilir ve kolay ekilebilir özellikte olduğu söylenebilir. Amu Derya Nehri, Kabil Nehri, Harirud Nehri, Helmand Nehri, Arghandab, Tarank ve Kunar Nehirlerinin içinden geçtiği tüm arazilerde yapılan su kanalları aracılığıyla suyun değmediği topraklar bile sulanıp verimli ürünler elde edilmiştir. Nehirlerin üzerine inşa edilen ilkel denilebilecek barajların büyük ve küçük sulama kanalları sayesinde çiftçiler az maliyetle tarım politikasını geliştirecek yönde ilk adımı atmışlardır. Ülkedeki tarım alanları için birinci derece su kaynağını oluşturan Helmand Nehrinin su yüksekliği çiftçilere daha kolay su kanalları açma

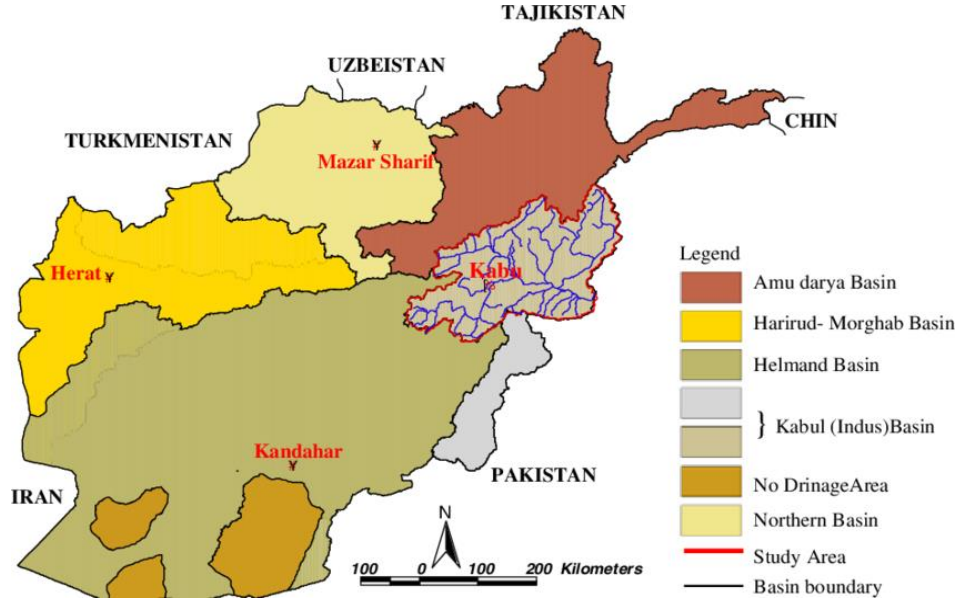
potansiyeli sağladığı düşünülebilir. İlk kez M.S. 722 yılında kanal ve arıklar kazılarak köylere su götürülmüştür (Habibi, 1988: 458-459).

Afganistan'da sulama sistemi çok eskiye dayanıyor olmasına rağmen su kaynaklarının hayvancılık, tarım, sanayi ve enerji de kullanımı 1951 yılında başlamıştır. Sulama ve içme suyu, Ziraat, Sulama ve Tarım Bakanlığı himayesi altında 1973 yılına kadar kalmış ve daha sonra Sulama ve Su Kaynakları Geliştirme Müdürlüğü kurulmuştur. 1966 yılından itibaren Su ve Enerji Bakanlığı adı altında kalmıştır. Su ve Enerji Bakanlığı 2002 yılında, Sulama, Su Kaynakları ve Çevre adı altında yeni Bakanlık teşkil edilmiştir. Bakanlık tarafından UNESCO ve FAO işbirliğiyle Kabil'de Su Konferansı gerçekleştirilmiştir. Konferans konusu su havzasındaki bölgesel işbirliği üzerinde durulmuş ve Kabil Anlaşması adı verilmiştir (Mahmudi, 2017a: 23-24-25).

3.8.1. Suyolları

Bu bölümde Afganistan'ın yerüstü ve yeraltı su kaynakları ve akarsu havzasını açıklamaya çalışacağız. Afganistan'ın yerüstü su kaynakları 5 havzaya ayrılmaktadır; Amu Derya Nehri, Kabil Nehri, Helmand Nehri (Hirmand), Kuzey Nehri ve Harirud Nehri'dir (Jalal, 2015: 20).

Şekil 3.1: Afganistan'ın Su Havzası

Kanyak: (https://www.researchgate.net/profile/Gholam_Reza_Lashkari/publication/225906403/figure/tbl1/AS:393716272517130@1470880682767/The-location-of.png).

3.8.1.1. Amu Derya

Amu Derya Nehri etrafında kurulan eski uygarlık ve medeniyetlerin bulunduğu güzergâhtır. Badahşan, Takhar, Kunduz ve Baglan Amu Derya Havzasında yer almaktadır. Havzayı önemli kılan husus İpek Yolu üzerinde yer alan eski Takharistan yani günümüzde ki adıyla Kunduz merkezi olmasının yanı sıra Doğu Asya ile Batı Asya arasında kavşak rolünü oynamıştır. Amu Derya ve Panj Nehri akarsu havzası Afganistan topraklarında 90692 km² akmaktadır (Mahmudi, 2017b: 25-29).

Tablo 3.1: Amu Derya Nehrine Katkısı ve Kullanılan Su Miktarı

Ülke Adı	Ülkelerin Amu Derya'ya Su Miktarın Yıllık Katkısı km ³	Ülkelerin Kullanım Payı	Sulanan Toprakların Milyon Hektar	Tahsis Edilen Su	Kullanılan Yüzdellik
Afganistan	24	%30	1,2	0	0
Tacikistan	49	%61	0,5	9,5	15,4
Özbekistan	4,8	%6	2,3	29,6	48,2
Türkmenistan	0,82	%1	1,7	22	35,8

Kırgızistan	1,6	%2	0,1	4,0	0,6
Toplum	80,22	%100	8,5	61,5	%100

Kaynak: Popal, 2018: 8, (www.said-afghani.org/seite-makalat/karim-popal/Tanzim-manabe-ab-Karim-Hoqooq.pdf).

3.8.1.2. Kabil Su Havzası

Kabil Su Havzası, Afganistan topraklarında tarım, hayvancılık, endüstri ve enerji alanında kullanılmaktadır. Kabil Nehri üzerinde kurulan barajları sıralayacak olursak; Mahi Per Barajı, Naghlu, Sorubi, Jabal Al-Saraj, Chak Wardak ve tarımsal sulamada kullanılan barajlar; Abgardan Qargah, Gazi ve Nangarhar'dır. Barajlardan 182,360 KW elektrik üretimin ve 32,600 hektarın sulanmasında kullanılmaktadır (Fahim, 2016: 26). Bu Havza'nın Nehirleri; Panjšir, Kunar, Logar, Meydan, Sorkhrod, Alingar ve Alişing (Mehterlam), Ghorband ve diğer nehirlerden teşekkül etmektedir (Mahmudi, 2017a: 88-89).

Tablo 3.2: Kabil Havzasının Yan Kuruluşlarının Yüz Ölçümü

Kabil Havzanın Yan Kuruluşları	Alan/km ²	Alan/hektar	Ülkenin Toplam Alanına Göre Yüzdeler
Laghman	6239	623938	5,97
Rod Chak ve Logar	9968	996794	1,53
Ghurband ve Panjšir	12964	1296370	1,98
Gomal	9014	901396	1,38
Kabil	12997	1299728	1,99
Kunar	11664	1166449	1,78
Pish lora	4206	420588	0,64
Shamil	9856	985566	1,01
Toplam	76908	7690829	11,76

Kaynak: (Sultan Mahmud, Mahmudi, 2017b: 141).

3.8.1.3. Helmand Nehri (Hirmand)

Afganistan'ın arazisi dağlık denize kıyısı olmamasına rağmen su kaynakları stratejik konumu ile devam eden istikrarsızlık nedeniyle doğal kaynakları serbestçe sınır dışına çıkmaktadır. Afganistan'ın yerüstü su kaynaklarının yıllık raporlarına göre 75 milyar m³ suyunun %80'nini kar ve buzullar teşkil etmektedir. Yerüstü suyunun yıllık kapasitesi 75 milyar m³ olup ülke genelinde yerüstü su kaynaklarının sadece %20'si kullanılmakta geri kalan kısmı ise sınır dışına akmaktadır (Talash vd., 2012: 28). Afganistan'ın su kaynaklarından hidroelektrik barajların yapılması ülke ekonomisi ve enerjisinin dışa bağıllığını azaltacağı öngörülmektedir. Ülkenin enerjisi Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan temin edilmektedir. Meydan Wardak İlin'den iki büyük Nehir (Kabil Nehri ve Helmand Nehri) su kaynağını alarak Güneye, Pakistan topraklarına ve batıya akan Helmand Nehri ise İran topraklarına akmaktadır (Talash vd., 2017: 67).

Tablo 1.3: Helmand Havzasının Nehirlerinin Su Kapasitesi

Havzanın Su Aldığı Nehirler	Alan/ km ²	Alan/ hektar	Yüzdellik
Adraskan Nehri	21226	2126571	3,29
Arghistan Nehri	20219	2021861	3,13
Chakay Nehri	9319	931885	1,44
Dasht Naver Nehri	1618	161830	0,25
Ferah Nehri	32804	3280911	5,08
Khash Nehri	21840	2083992	3,38
Khaspas Nehri	9428	942802	1,64
Arghandab Aşağı Nehri	7300	730017	1,13
Arghandab Orta Nehri	13170	131696972	2,04
Arghandab Yukarı Nehri	16441	1644127	2,25
Helmand Alt Nehri	21573	215453	3,34
Sarda ve Ghazni Nehri	17252	1725200	2,67
Tarnak Nehri	9076	907639	1,4

Helmand Yukarı Nehri	46882	4688198	7,26
Helmand Aşağı Nehri	14147	1414679	2,19
Toplam	262341	26234137	40,49

Kaynak: (Sultan Mahmud, Mahmudi, 2017b: 201-202).

3.8.1.4. Harirud Nehri

Harirud Nehri akış hattı üzerinde kanalların kazılmasıyla tarımsal sulama da kullanılmaya başlanmıştır. Harirud Nehri Karavan Ghur'dan doğarak Herat'a kadar birçok nehir kaynağını bu nehirden almıştır (Habibi, 1988: 460).

1. New Joy Nehri; Sapid Sang köyünü
2. Barst Nehri; Govashan, Siyavshan, Malan, Tizan ve Ravamiz köyünü
3. Nehrilnajan; Susan köyünü
4. Sakokan Nehri; Sala köyünü
5. Kambaragh Nehri; Kokan köyünü
6. Ghushjan Nehri; Kark köyünü
7. Kank Nehri; Ghaban ve Karbakard köyünü
8. Sabghar Nehri; Baghavardan ve Firod köyünü sulamaktaydı
9. Anjil Nehri; Herat şehrini ve bağlarını sulamakta olup, Sistan

yolunun bir kısmına kadar uzanmaktaydı. Günümüzde bu nehirlerin isimlerinin ne olduğu bilinmemektedir. Eski Arık ve nehirlerin isimleri Astkhari ibni Hoql dördüncü yüzyıl "HC" aynı olup ve Herat vadisi su kaynağını bu nehirden almaktaydı (Habibi, 1988: 460-461-462).

Harirud Havzası içinde bulunan iller; Herat, Ghur ve Badghis olup medeniyetin bölgeye gelmesinde nehir havzasının rolü büyüktür. Bölgede nehirlerin ekonomik ve sosyal gelişmeleri son derece önemli ve etkili olmuştur. Denizlerin keşfiyle Hint Okyanusu, Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinin, doğu ve batı arasında İpek Yolu üzerindeki Herat'in coğrafik konumu medeniyetlerin buluşma kavşağı olmuştur (Mahmudi, 2017b: 284-286).

Bir diğer yerüstü su kaynakları Marro Nehridir. Marro Vadisi Horasan'ın başkenti yanı Marro Badan (Abadan) bilinen Şehir ve Murghab da denilmektedir.

Murghab Nehri Bamiyan yakınlarından doğarak, bu büyük nehir birçok köyü sulayarak Marro Şehri sınırına ulaşmaktadır. Horasan'da, Fazıl Bin Süleyman Tusi Horasan Hükümdarı dönemi 783 M- 167 HC yılında Marro'da sulama ünitesi mevcuttu. Tarımsal reformlarında halktan maliye ve haraç alınmayacak ve muaf tutulacaktı. Bu reformlar Marro dışında rağbet gören yerler; Qahistan, Tabsin, Amal, Nasa, Bavard, Herat ve Poshang'dır. Küçük ve büyük kazılan arıkların üzerine tahta bırakılır, akan suyu ölçmek ve her arık'a eşit su dağılımı sağlanabilmesi için. Marro ve şehrin etrafı birkaç nehir ile sulanmaktaydı (Habibi, 1988; 462).

1. Harmazfara; Sarkhas yakınlarına uzanan ve Rasilshabay zamanın ünlü mahallesine medeniyeti getirmiş
2. Marro Majan; Darulamara, Mescid Jadid, Mahbas (hapis), Al Abi Najim Sarayının su ihtiyaçlarını sağlamaktaydı
3. Zariq; Şehrin kapısından geçmesiyle şehrin içme ve tarımsal su ve Mescidi Atiq ve Al Khalid'in Sarayının su ihtiyaçlarını karşılamaktaydı
4. Asadi Horasani; Bab Sanjan Mahallesi, Bani Mahan ve Marro sınırını sulamaktaydı (Habibi, 1988: 462-463).

Harirud ve Murghab Su Havzası bölgenin ziraat ve tarımsal sulama ve geliştirme projeleri uzun tarihlere dayanmaktadır. Havzanın, Harirud ve diğer nehirleri medeniyetler tarihinde uzun geçmişe sahiptir. Büyük Mevlana Abdurrahman Jami ve diğerlerinin 700 yıl öncesinde içme su ve sulama da kullanılan su düzenlemeleri eşit dağıtım üzerine ölçümler yapılmış ve günümüzde de eski düzenlemelerden esinlenerek devam ettirilmektedir (Mahmudi, 2017b: 288).

Tablo 3.4: Herirud ve Murghab Havzası Nehirlerinin Su Kapasitesi

Havzanın Nehirleri	Alan/km ²	Alan/hektar	Yüzdellik
Yukarı Murghab	25353	253300	3,88
Kashk ve Kashan	13191	1319100	2,02
Yukarı Herirud	17936	1793200	2,74
Aşağı Herirud	21124	2114400	3,23
Toplam	77604	7760400	11,87

Kaynak: (Sultan Mahmud, Mahmudi, 2017b: 296).

3.8.1.5. Kuzey Nehri

Kuzey Nehri Khulm, Balkhab, Sar-i-Pul ve Shirin Tagab Nehri Afganistan'ın kuzey havzasını teşkil etmektedir. Bu havzanın sularının büyük bir kısmı ülke içinde kullanıldıktan sonra kumsal alanlarda yok olmaktadır. Kuzey Havzasının iki önemli kolu Khulm ve Balkhab'dır. Balkhab Nehri Balkh'ta 18 kanal kollarıyla ünlüdür (Aliabadi, 2015: 34-35).

Tablo 3.5: Kuzey Havzası Nehirlerinin Su Kapasitesi

Havza Nehirleri	Alan/km ²	Alan/hektar	Yüzdellik
Balkhab	16770	1677000	2,57
Khulm	13437	1343700	2,06
Sar-i Pul	27677	2767700	4,24
Shirin Tagab	20662	2066200	3,16
Toplam	78546	7854600	12,03

Kaynak: (Sultan Mahmud, Mahmudi, 2017b: 351).

3.9. Afganistan'ın 2001 Sonrası Su Politikası

Afganistan'da 1970'ler de yerüstü suyunun %95'i tarımsal sulamada kullanılarak yaklaşık 3,3 milyon hektar alan sulanmaktaydı. Ancak ülkede iç savaş ve kuraklığın başlamasıyla yaklaşık 1,8 milyon hektar alana düşmüştür. Ülke genelinde mühendislik sistemlerinin kullanıldığı alan %10 olmakla birlikte %90'ı geleneksel sulamadan faydalanmaktadır. Su sektörü çok çeşitli ve yönetim mekanizmaları örgütsel yapı, politikalar ve mevzuatı yeniden kurma ve uyum sürecindedir (Farhadi, 12-86). Yeterli altyapılarının olmaması ve su kaynaklarının geliştirme projelerinin engellenmesiyle su kaynaklarının tarımsal sulamada bilinçsiz kullanımı su yönetiminin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (UNAMA, 2016: 4). Su kaynakları idaresi yönetiminin temelleri, seçmenine ek olarak Afganistan'ın su sektörü zaman içinde merkezi bir yapıdan merkezi olmayan bir yapıya geçmektedir (Farhadi, 2017: 1).

Bölgede iç savaş ve istikrarsızlığın başlamasıyla 1980 yılının göç toplulukları nehir ve kanalların korunmamasıyla tahrip olmuştur. 2001 sonrası göç eden

toplulukların geri dönmesiyle sulama şebekelerinde artan su talebini karşılamak için devlet yoğun baskılara maruz kalmıştır (Azizi vd., 2012: 23). Afgan toplumunda kuraklık döneminde tarımsal sulama da geleneksel su kullanımı benimsenmiştir (Azizi vd., 2012: 23). Afgan hükümeti üç önemli programı uygulamaktadır: taşkınlıkları kontrol etme ve depolama, sulama sistemlerini rehabilite etme ve nehir kenarlarını güçlendirme projeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Sadiqi Samangani, 2009). Ön çalışma ve su kaynaklarının araştırılmasına yönelik yoğunlaşmalar görülmektedir. Ancak Afganistan'ın su kaynaklarının rehabilite projelerinin yavaş ilerlemesi ekonomik ve güvenliğin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Sadiqi Samangani, 2009). Bu çalışmalar nehir ve kanalların korunması için değil aksine bireysel menfaatler gereği yapılmaktadır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar örneğin, Dünya Bankasının sulama şebekeleri ve acil rehabilitasyon programı Amu Nehri ve Panj Nehirleri üzerinde yapılmıştır. Amu Derya ve Panj havzasında bu programın bir bölümü nehir düzeyinde su kullanıcı birlikler geliştirilmiştir. Böylelikle saha yönetimi örneği, pirinç ekilmesinin artırılması yönünde konseyler oluşturulmuş ve nehir havzası idaresine bırakılmıştır (Azizi vd., 2012: 23).

26 Nisan 2009'da yeni su yasası resmi gazetede yayınlanmıştır (Mumtaz vd., 2012: 4). Su yasası, "*su kaynaklarının korunması, adil dağılımı ve verimli kullanılmasını teşvik etmek*" amacıyla, hukuk ile öngörülen hakların güvence altına alınması için su hukuku yasasında belirtilen hakları sağlamayı amaçlamaktadır (UNAMA, 2016: 6). Öte yandan, son yıllarda yaşanan kuraklıklar Afganistan'daki geleneksel sulama sistemlerine zarar vermiştir. Hükümetin son yedi yılda sahip olduğu büyük başarılar su yasasının hazırlanmasıyla elde edilmiştir (Sadiqi Samangani, 2009). Yaz aylarında sulama suyunun miktarı ve kullanımı belirsizdir. Son on yılda yani 1999-2008, 2001 ve 2011 yılları arasında çiftçiler, köylüler ve yerel kurumlar genellikle uzun bir kuraklık yılı ile karşı karşıya kalmıştır. Aslında havza geneline bakıldığında yıllık ortalama su miktarı, su ihtiyacından daha yüksektir. Ancak su düzenleme programlarının eksikliği kuraklıklara neden olmaktadır (Azizi vd., 2012: 25).

Yıllık Afganistan'da tarımsal sulama da tüketilen su miktarı yalnızca %20 ile %30 arası kullanılırken %70'i komşu ülke topraklarına dökülmektedir (Rostayi, 2016:

3). Son dört yılda, yaklaşık 120 altyapı projesi yapılmış ve yenilenmiştir. Su kaynaklarının yok olmasını engellemek amacıyla 11 büyük baraj ve 113 küçük ve orta çaplı barajların inşasına başlanmıştır (Sadiqi Samangani, 2009).

3.10. Afganistan’da Tarımsal Sulamada Geleneksel Su Kullanımı

Afganistan’da tarımsal sulamada, mühendislik ve sistematik mekanizmalarının yerine geleneksel sulama kullanılmaktadır. Sulamada olduğu gibi çoğunluk olarak geleneksel tarım da görülmektedir.

Tarım arazileri iki bölüme ayrılmıştır.

- A. Sulu tarım arazileri
- B. Çorak tarım arazileri

Geleneksel tarım sulamada, su kullanımı Afganistan’ın güney ve kuzey bölgesinde iklim değişikliğiyle yağış oranının düşmesi üzerine yerüstü su kaynaklarında azalma olmuştur. Böylece yeraltı su kaynaklarını geleneksel tarımsal sulamanın kullanılmasına yönelmektedir. Afganistan’da, sulamada kullanılan suyun çoğu nehir, kehriz ve çeşme’den gelmektedir (UNAMA, 2016: 6).

Sabir’e göre ülke genelinde nehirlerin birçoğu kaynağını yüksek dağların buzullarından almaktadır. Akış aşağı farklı bölgelerden geçmesiyle sonunda büyük nehirlere dökülmekte veya kumlu çöllerde yok olmaktadır. Sulamada kullanılan su genellikle ilkbahar ve yaz mevsimindedir. Bu mevsimlerde nehir ve kanallarda suyun olması geleneksel tarımla uğraşmakta olan çiftçiler için önemli olup çoğunlukla çiftçiler suyun bolluğuna göre tahıl ürünlerini ekmektedir. Tarımın yanında ek olarak bağcılık ve hayvancılık ile ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Kehriz ve çeşmelerin kullanımı ve su temini Turkmen’e göre Kehrizlerin su kaynağı çeşmelerden gelmektedir. Suyun akış güzergâhındaki çeşmelerin çiftçiliğe ulaştırılması için farklı engebeli yollardan geçmektedir. Engelibeli toprak ve arazilerde yeraltından tüneller kazılarak suyun ulaşımını sağlamaktadır. Kehrizlerin sulamada kullanımı çok eskilere dayanmakta ve böylece çeşme sularının yeraltı tünellerle buharlaşması da önlenmektedir.

Arsari'ye göre ülkenin dağlık bölgelerinde yerel halkın birlikte geleneksel sulama yöntemlerini tarım, bağcılık ve hayvancılık alanında kullanımını sürdürdüğü görölmektedir. Son yıllarda yağışların azalması yeraltı su kaynaklarının derine inmesi ve birçok çeşmenin kurumasına neden olmaktadır. Bu da dağlık ve kırsal kesimlerin yaşamlarını etkilemekte ve ülke genelinde sınır dışına muhaceret ve şehirlere göçü yaygınlaştırmaktadır.

Sabir'e göre suyun kaynağından başlayarak son bulduğu yere kadar giden nehirlerin üzerinde yapılan arık ve kanallar geleneksel sulama sistemiyle tarım ve bağcılıkta kullanılmaktadır. Bu durum dağlık bölgelerde nehirlerin suyunu geleneksel sulama sistemi olarak bilinen arık ve kanalların bakımı ortak kullanan kişiler tarafından yapılmaktadır. Ancak nehir suyu düzlük alanda kullanıma uygundur. Yerliler bazı köylerde ataları tarafından miras bırakılan geleneksel sulama sistemini nehirlerden daha büyük kanallar çekerek bölgede çok sayıda köyü sulamaktadır. Bu kanallar onlarca dönüm veya hektarlık alanın su ihtiyacını karşılamaktadır. Her yıl Genel Mirab Başı halkın oylamasıyla seçilir ve Mirab Başının maaşı yıllık olarak halk tarafından temin edilmektedir.

Kanalların yapım ve onarımı Arsari'ye göre geleneksel halk gücü, Genel Mirab Başının komutasıyla yapılmaktadır. Tabi ki, ortak kullanılan kanalların bakım ve onarımı Mirab Başı tarafından toprak büyüklüğüne göre toprak sahiplerinden insan gücü (Mardikar) tahsis edilmektedir. Küçük kanallar arıklara ayrılmaktadır. Kanallardan ayrılan arıkları Mirab Başı gözetiminde halk tarafından seçilen Kokbaşı suyun eşit dağıtımını sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca genel kanalların küçük kanallara bölünmesi su miktarını işçi sayısına göre belirlenerek geleneksel su dağıtımını yapılmaktadır. Kurak zamanlarda su dağıtımını saat ve gün olarak belirlenir ve bazı kanallar kapatılarak suyun eşit dağıtımını için Genel Mirab Başı tarafından suyun tamamen akmasını sağlamak için kurulmuştur.

Turkmen'e göre Kanal ve arıkların yapım ve onarımı için her yıl insanlar tarafından Genel Mirab Başı ve Kokbaşı'nin kontrolü altında gerçekleştirilmektedir. Böylece su akışı, tarımsal kullanımı kapsamında tüm anlayış ile kullanılabilir. Son yıllarda iklim değişikliği, kar ve yağmurun olmaması kuraklığa neden olmaktadır. Sonuç olarak nehirlerin halk gücü (insan işçiliğiyle) kapatılarak büyük kanallara

akmasını sağlamaktadır. Masraflar halk tarafından karşılanarak Genel Mirab Liderliğinde yapılmaktadır. Afganistan'da tarımsal arazilerin sulanması için su kaynaklarının depolanması ve barajların inşa edilmesi gerekmektedir. Ancak tarımın gereksinim duymadığı zamanlarda yerüstü sularının sınır dışına akmasına, devlet tarafından önlem alınmadığı gibi bölge halkının da gölleri yok etmesine sessiz kalmaktadır. Yeterli yağışın olmaması ve sıcaklıkların artması ve yaşanan kuraklık nedeniyle azalmakta olan su kaynakları, tarımsal verimliliğin düşmesine, çiftçiliğin azalması ve hatta yok olmasına neden olmaktadır. Kuraklığın tarımın yanı sıra hayvancılığı da ciddi anlamda etkilediği söylenebilir. Geçmiş yıllarda tarımın ve hayvancılığın önemli bir gelir kaynağı olduğu bölgelerde işsizlik oranı artmış ve bölgede geçimini sağlayamayan aileler dış ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun ülkede ekonomik sorunlara yol açtığı ve önemli ölçüde olumsuz etkilediği söylenebilir.

3.11. Afganistan'da Afyon Üretimi

Helmand bölgesinde İran ve Afganistan arasında su nedenli sorunlarına üst kıyıdaş Afganistan'da afyon ekiminin yaygınlaşmasıyla büyümüştür. Afganistan'ın farklı bölgelerinde ekilen afyon dış güçlerin himayesi altında artışı gözlemlenmektedir. 1994 yılında yaklaşık 71 Hektar afyon ekilmiş ve 1996 yılında Taliban hükümetinin kurulmasıyla 57 hektara düşmüştür. 2001 yılında afyon ekimi sıfıra indirilmiştir. Bölgesel ve uluslararası güçlerin uyuşturucu piyasasında büyük gelirler sağlamaktadır. Uyuşturucuyu yok etme süreci başlamasına rağmen 2002 sonrası üretimde artış görülmektedir (BBC Farsı, 2018).

Uluslararası örgütlerin bölgesel politikasının gereği afyon üretiminde Afganistan'da bölgesel olarak toprak verimliliğine göre artış ve azalma görülmektedir. Böylece aşağı kıyıdaş ve yukarı kıyıdaş devletler arasında sudan kaynaklı sorunlar yaşanmaktadır. Afganistan'da afyon üretimi %87 artışıyla ve ticaretinin değeri 6,6 milyar dolar'a ulaşmıştır. Taliban'ın gelir kaynağı olarak bilinen uyuşturucuyla mücadelede bölgesel bir yaklaşıma ihtiyaç vardır (BBC Farsı, 2018).

Afyon üretiminin yaklaşık %70'i Güney Afganistan'daki Taliban'ın kalesi Helmand İlinde, sadece %12'si ülkenin batısında. Yıllık 6400 tonluk üretimin yarısı

3,297 ton, Helmand ilinde üretilmektedir (DW, 2018). Yelena Beilika'nın ifadesine göre: Helmand İlindeki çiftçiler yılda iki kez afyon yetiştirmektedir. Ancak genetiği değiştirilmiş bu tohumları kullanarak üç kez istifada edilmektedir. Bu tohumlar kimler tarafından çiftçilere dağıtılarak verimliliği artırmaktadır. İki ve üç kez ürün alabilmek için neredeyse her gün sulamaya ihtiyaç duyuyor ve çiftçiler su pompalarına ve diğer tesislere daha iyi erişim sağlamaktadır. Ayrıca Mohammad Qasim'e göre "*afyonun para olduğunu, buğday ve diğer ürünlerden daha değerli olduğunu*" söylüyor (DW, 2016). Bölgede yeraltı ve yerüstü su kaynakları afyon tarlalarında bilinçsiz kullanımı güvenlik ve çevre sorunlarını tetiklemektedir.

Bölgede 516777 hektar alan hidrolojik modelleme kullanarak tüketim oranı yılda 6,2 milyar metreküp olarak tahmin edilmektedir. Bu çalışmada fakat suyun politik boyutuna baktığımızda İran ve Afganistan arasında gereksinimden daha fazla su kaynaklarına ihtiyaç duyulması ise afyon üretiminin artışı olarak gözlenmektedir. Ancak her iki ülke için su diplomasisi mekanizmasının çözüme ulaştırılabilmesi için ortak işbirliği ve politik önerilerin dikkate alınması önemlidir (Zarezadah vd., 2016: 20-15).

Afganistan'da yabancı birliklerin eğilimi, uyuşturucu kaçakçılığına muhalefetin aksine, bazı illerdeki yabancı birliklerin varlığı afyon ekimini kontrollü bir şekilde devam ettirmektedir. Helmand ilinde Amerikan ve İngilizlerin huzur bulmasıyla Afganistan'da üretilen uyuşturucunun %50'si özellikle Helmand ilinde yetiştirilmektedir (Aryana News, 2017). Son 10 yılda olduğu gibi afyon üretiminin çoğu Batı ve Güney Afganistan'da yer almaktadır. Afyon 2017'de %77 oranında güney bölgesinde 197207 hektar ve Afganistan'ın batısı, İran sınırında 54367 hektar ekilmiştir. Bölgede neredeyse afyon dışında başka ürün ekilmemektedir (İktisad Online, 2018: 2). Böylece Afganistan'da yaşanan su nedenli sorunları yoğun olarak Helmand Nehri havzasında görülmektedir. Özellikle İran ve Afganistan'ın batısında sudan kaynaklı sorunların devam etmesi durumunda sınıraşan su kaynakları uzun vadede İran'ın doğu bölgesinde ulusal güvenliğine tehdit ve tehlike unsuru olarak bildirilmektedir. Ancak durumu fırsat bilen bölge ve uluslararası rakipleri İran'a karşı su baskı politikasını uygulamaktadır (Sinayi vd., 2018: 78).

Helmand bölgesi ABD açısından potansiyel stratejik bölge olarak değerlendirilmektedir. Bölgenin istikrarsızlığının ana sebepleri ise Afganistan'ın sınır hattını istikrarsızlaştırarak bölge ülkelerin güvenliğini tehdit etmek, bölgenin yeraltı zenginlikleri ve afyon üretiminin yoğun olmasıdır. BM'lerin iddiasına göre Taliban Helmand'ın merkezindeki kanal bölgesinde egemenliğinin yayılmasıyla çiftçilerden %10'lük vergi toplamaktadır. (Mansfield, 2017: 4).

20. Yüzyılın yarısından sonra uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı ülkelerin ekonomi ve güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Günümüzde uyuşturucunun ticareti uluslararası boyuttadır. İran coğrafik konumundan dolayı kaçakçıların yasadışı transit kavşağı konumundadır. İran uyuşturucunun karadan transit güzergahi olması, transit yada tüketim amaçlı ülkeye getirilmektedir. Dünyada tüketilen yasadışı uyuşturucunun yaklaşık %80'i Afganistan'da üretilmektedir. Dünya genelinde 10 milyondan fazla insan kaçakçılıkla uğraşmakta ve bu ticaretin ana hattında ise 1600 milyar dolar dolaşımında ve gelirin üçte biri karıdır (Mohammadi vd., 2006: 94-96).

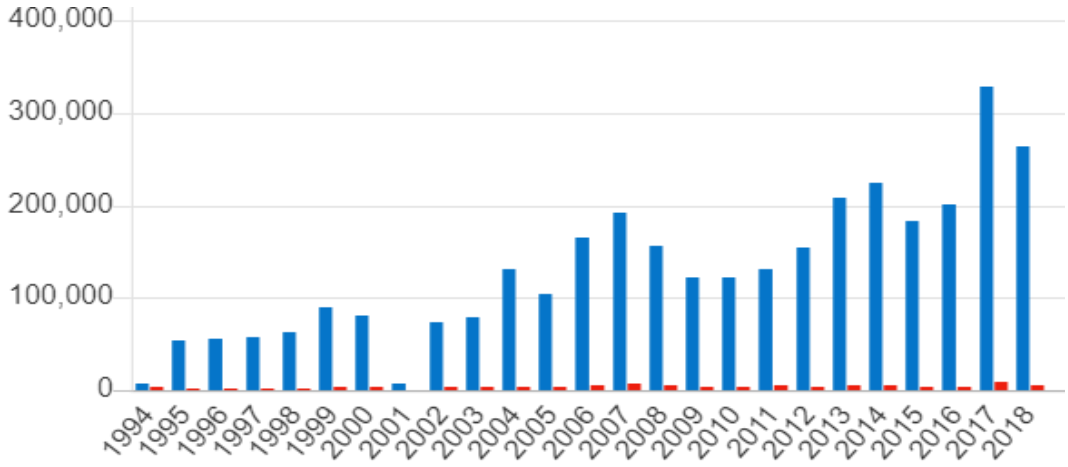
İran ve Afganistan arasındaki sosyal ve politik krizin tetikleyici unsuru Helmand havzasının su kaynakları hakça ve makul kullanımı ve kurak mevsimlerde Helmand bölgesinde afyon üretiminin artmasından kaynaklanmaktadır. Helmand bölgesinde tarımsal alanların genişletilmesi İran'ı endişelendirmektedir. Afgan yetkilileri İran'ın 1973 Antlaşmasının içeriği 26 m³/s miktarından fazla Helmand suyunu kullandığını öne sürmektedir (Shaheer, 2017). İran yetkililerin iddiasına göre İran'da yaklaşık 4 milyondan fazla Afgan mülteci var ve bunların günlük su masrafı hesaplandığında ise İran'a bırakılan su miktarı yetersiz olduğuna vurgu yapmaktadır. İran ve Afganistan'ın kabul edilebilir bir çözüm noktası bilimsel araştırmaların geliştirebilmesi için ortak çalışmaların sürdürülebilir su yönetimini tarafların ekosistemine zarar vermeyecek şekilde uygulanmasıdır. Afgan hükümeti komşularını su kaynakların kontrolü ile kontrol edebilme eğiliminin farkında ama ülke coğrafik konumundan dolayı ticari ilişkilerinde İran ve Pakistan'a bağlıdır (İktisad Online, 2017).

John F. Sopko'nun hazırladığı rapora göre Afganistan'da afyon üretiminin artması bölgede terör örgütlerinin güçlenmesi ise ABD ekonomisine tehdit unsuru olarak Afganistan'da altyapı projelerini engellemektedir (SIGAR, 2014: 3). ABD'nin

Bölgede bölücü siyasetinden kaynaklanan olumsuzluklar altyapı projelerinin önüne geçmiştir. Afganistan üzerinden baskı politikasına başvuran ABD saldırgan tavrıyla terör örgütlerinin güçlenmesinin zeminini hazırlamıştır. ABD'nin 2001 sonrası Afganistan'da uyuşturucunun üretimi ve kaçakçılığına yönelik operasyonların bütçesini ABD'nin bölge siyasetini güçlendirmek amaçlı kullanılmaktadır. Böylece ABD ve İngiltere'nin kontrolündeki Helmand bölgesi afyonun yuvası durumuna getirilmiştir.

Bölgede uluslararası kuruluşların uyuşturucunun üretimini göz ardı etmesi İran ve Afganistan'da sosyal ve politik sorunlara yol açacaktır. Afganistan siyasi altyapısı, güvenlik ve etnik kökeni tutarsız, merkezi ve ulusal olmayan, ekonominin belirsizliği ve uyuşturucunun ihracatına dayalı olması İran'ın ekonomisini ve sınır bölgesini tehdit etmektedir. Bu durumdan Afganistan'ın komşuları olumlu ve olumsuz yönde sosyal ve politik olarak etkilenmektedir. Afganistan'ın istikrarsızlığı ve yabancı birliklerin varlığı, İran ve Pakistan'ın dış ve iç siyasetini doğrudan etkilemekte buna müteakiben Afganistan'ın sınır hatlarında uyuşturucu üretimin artması sorunlara neden olmaktadır (Latifi vd., 2018: 57-67). Afgan hükümeti son yıllarda afyon üretimi yerine alternatif olarak çiftçilere Herat ilinde safran yetiştirme planı yaptı ama uluslararası Pazar da yerini bulamayınca hükümetin başarısızlığı çiftçileri tekrardan afyon üretimine yöneltmiştir (Ahmadi, 2010: 1-2).

Afgan mücahitleri 1992 yılında iktidara gelmesiyle afyon üretiminde artış görülmüştür. Taliban dönemi 1996 yılında da artış görülmüş ama iktidarın son dönemlerinde 2001 yılında Taliban Lideri Mola Ömer'in afyon üretimini yasaklamasıyla 3416 tondan 185 tona düşmüştür. Ama Karzei dönemi 2002'de başlayan afyon üretimi 2007 yılında 8200 tonluk üretimi ile zirveye ulaşmıştır (Ahmadi, 2010: 1-2).

Şekil 3.2: Afganistan’da Afyonun Üretiminin Grafiği

■ Hektar ■ Ton Olarak Afyon Üretim Miktarı

Kaynak: <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-46258480>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).

3.12. Afganistan’ın Komşularıyla Su Bağlamındaki İlişkileri

3.12.1. Pakistan

Afganistan’ın komşularıyla sorunları İngilizlerin araya girmesiyle başlamıştır. 19 yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında “büyük oyun” olarak bilinen jeopolitik çekişmesi Afganistan ile Pakistan arasındaki Durand hattını sınır olarak belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Özel, 2013: 131). Afganistan ve Pakistan arasındaki Durand Hattı sorunu iki ülkenin Kuzeydoğudan Güneybatı’ya doğru uzanan sınır hattıdır. 1983 İngiliz Hindistan Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand’ın, Emir Abdurrahman Han’a dayatılan Durand Hattı anlaşması 100 yıllık geçici süreyle yürürlükte olacağını ve yapılan anlaşmaya göre bu süre 1993 yılında biteceğine vurgu yapılmıştır (Osmanoğlu, 2012). Böylece Afganistan ile Pakistan arasındaki toprak sorunu başlamıştır. Afganların toprak talebi sosyo-politik sorunlara neden olmaktadır. Pakistan devletinin bölgedeki terörizme yataklık ve desteğiyle Afganistan’daki istikrarsızlığın devamlılığını sağlamaktadır. Böylece Pakistan ile ABD’nin Afganistan stratejisinde işbirliği içinde olmasıdır. Bölgenin istikrarsızlığına karşılık olarak ABD Dışişleri Bakanlık Sözcüsü Durand Hattını iki ülke arasındaki uluslararası sınır hattı olarak tanımasıdır (Osmanoğlu, 2012; Özel, 2013: 130).

ABD bölgede ulusal ve etnik grupların üzerinden parçalama politikasını yürütmektedir. Afganistan ve Pakistan arasındaki Kabil su havzası anlaşmazlığı Birleşmiş Milletlerin müdahalesiyle herhangi bir antlaşma yapılmamıştır. Afganistan hükümetinin Durand Hattının sorunun yanı sıra Pakistan ile su kaynakları üzerinde nasıl anlaşma yapabilir? Nasrullah Stanekzai göre “Afgan hükümeti Pakistan ile su kaynakları üzerinde mutabakatta varıldığında Durand Hattı gibi benzer sorunların tekrarlanması durumunda Afganistan’ın Ulusal Konseyi ve Meclisinin iptal etme yetkisine sahiptir” (Nigah, 2016). Pakistan, Afganistan’ın mevcut su gerilim ve uyuşmazlığını engellemek için Afganistan hükümetinin konuyla ilgili endişelerini gayri resmi bir şekilde araştırılmasını önermektedir (Tesnim, 2017).

3.12.2. Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan

Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın bağımsızlığını SSCB’den almasıyla su nedenli sorunları başlamıştır. Bunun nedenleri bağımsızlık sonrası bireysel çıkar doğrultusundaki projelerin hayata geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Amu Derya ve Siri Derya Nehirlerinde su politikası SSCB tarafından belirlenirken yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş ülkeler arasında ortak enerji politikasının olmasıydı, günümüzde bireysel baskı politikası yaygınlaşmaktadır (Yıldız, 2014: 2). Soğuk savaş sonrası Orta Asya’nın sorunu haline gelen su kaynakları Afganistan’ın yukarı kıyıdaş ülke konumunda olmasına rağmen ülkenin istikrarsızlığından faydalanmaktadır. Afganistan ile İran arasında 1973’de yapılan Antlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilerde yürürlükte olmasına rağmen küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle sudan kaynaklı sorunlar yaşanmaktadır. Sovyet birliğiyle Afganistan arasında Amu Derya Nehrini sınır hattı ve Amu Nehrinin suyu Antlaşmada komşu ülkeler arasında eşit kullanımı kabul edilmiştir. Bu nedenle, Amu Derya ve Helmand Nehrinin statüsü belirlenmiştir. Harirud ve Kabil Havzası gibi nehirlerle ilgili her hangi bir mutabakata varılamamıştır (Afghanpaper, 2019).

3.12.3. İran

İngiltere, Rusya’nın etkisindeki İran’ı Hindistan’a tehlike olarak görmesiyle Herat İran’ın güzergah noktası konumunda olması Afganistan üzerinde kurulu büyük oyunların stratejik hamlelerin kurbanı olmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2008: 65). “1857 Paris

Antlaşması hükümlerine dayanarak bir sınır çizmeye çalışmıştı". 1872 yılında Sir Frederick Goldsmid'in çizdiği sınır hattı haritasına herhangi bir hüküm verilmemiştir (Küçük, 2018: 810). Macmahon'un iki yıl üç aylık çalışması bölgenin haritasını çizerek Goldsmid'in araştırmasının aksine İran'ın Helmand Nehrindeki payını üçte bire indirmiştir. Böylece İran'ın Helmand Nehrindeki payını belirleyerek 16 km² uzunluğundaki Perian Nehrinin bir kısmını iki ülke arasında sınır hattı olarak belirlemiştir (Sargezi, 2014: 36).

1921 yılında başlayan Helmand Nehri ve sınır hattının belirlenmesi Afgan ve İranlı köylülerin tarımsal sulama üzerindeki sorunları 1926 yılında İngilizlerin araya girmesiyle son bulmuştur. Helmand Nehrinin suyu eşit bir şekilde paylaşımı konusunda İngilizlerin Afganlardan yana olması, Albay Macmahon'un İran'ın aleyhine oy vermesi ile toprakların önemli bir kısmı Afganistan'a ve Helmand Nehrinin üçte biri İran ve üçte ikisi Afganistan'ın kullanımına sunulmuştur. İran heyeti Yemin Nizam Serdar Moqeder bilerek veya bilmeyerek yaptığı ihmal ile imzaladığı antlaşma, sınır hattını Kemal Khan barajından Mulk Siyah Koh (ملک سیاہ) (كوه) arası olacağına, Band Kohak (بند کوہک) Mulk Siyah (ملک سیاہ) olarak belirlenmiştir (Farukh, 1992: 424-425). Helmand Nehrinin sınıraşan su problemleri, iki ülke arasındaki sudan anlaşmazlıklar, 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır (Sasaoğlu, 2015: 3).

3.12.2. Afganistan - İran Arasındaki Antlaşmalar

İran ve Afganistan arasında yer alan Harirud ve Helmand (Hirmand) Nehirlerinin geçmiş tarihine bakıldığında zaman iki ülkeyi birleştirici önemli bir konuma sahiptir. Küresel ısınma ile yukarı kıyıdaş ülke Afganistan'da da azalma gösteren su kaynaklarının aşağı kıyıdaş olan İran'a akışında görülen azalma yetkililer tarafından tepkiyle karşılanmaktadır (Yosufzade, 2018). Helmand Nehrinin konusu çok boyutlu ve karışık bir hal almıştır (Hadiyan vd., 154). Afganistan topraklarından kaynağını alan Harirud Nehri İran'ın doğusundaki Horasan, Sistan ve Beluçistan illerine hayat vermektedir. Horasan Su Şirketlerinin Bölgesel Başkanı, Harirud 'un İran'a akan suyunun problem yaratmadığına asıl süper güçlerin oynadığı oyunlar olduğuna ve iki ülke tarafından oluşturulacak ikili heyetlerin çözüme ulaştırılabilir olduğuna vurgu yapmaktadır (Yosufzade, 2018).

Mohammad Nadir han 10 maddelik devlet tasarısından 7. maddesi tarım, bölgesel ve uluslararası ticaretin teşviki ve ticari ilişkilerin kurulması hususundadır. Tarımsal verimliliğin artırılması için nehirlerin sulamaya daha elverişli hale getirilmesidir. Mohammad Nadir Han zamanında İran'ın Musa Abad ve Tuz Helmand Nehrinin eşitsiz dağılım mevzusu tekrar gündeme oturmuştur. İran tarafından iki komisyon toplanmış ve sonucunda İran'ın aleyhine olacağı kanaatiyle herhangi bir antlaşma imzalanmamıştır (Farukh, 1992: 518-522-523).

Afganistan Helmand Nehrinin 1896 yılında yatağını değiştirmesi günümüze kadar süren anlaşmazlıkların temeli olmuştur. 1939 yılında Zahir Şah ve Riza Şah arasında su ve sınır hattı üzerine antlaşma imzalanmış olmasına rağmen uygulanmamıştır (Sasaoğlu, 2015: 3). 1974'te İran ve Afganistan arasında ekonominin geliştirilmesi üzerine kurulan heyetlerin aracılığıyla ilişkilerde gelişme sağlanmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik işbirliği ve geliştirme projesi kapsamında Helmand Nehrinin sel mevsiminde suyun depolanması ve çiftçilerin zarara uğramaması için inşa edilecek barajların elektrik, hayvancılık ve sulamada kullanılması hedeflenmiştir (Latifi, 2014: 69-70-71-72).

İki ülke arasında yapılan antlaşmalar İran devrimi ve Afganistan'da SSCB işgali, iç savaş ve Taliban'ın iktidara gelmesiyle uygulanmamıştır. İran antlaşmanın şartlarına uymamış ve Afganistan'daki istikrarsızlığın doğurduğu güç boşluğunu lehine çevirerek suların %75'ini kullanmıştır. İran Afganistan'ın antlaşma şartlarına uymadığı gerekçesiyle 1998 ile 2002 yılları arasında yapılan antlaşma askıya alınmıştır (Sasaoğlu, 2015: 3).

Helmand Nehrinin hakça kullanımının iki ülke arasındaki çekişmeleri 1872 yılında başlamıştır. İki ülke arasında 12 diplomatik sorun ve 27 ikili müzakerenin doğrudan veya tahkim yoluyla çözümlenmiştir. Helmand Nehrinin İran'ın Sistan eyaletindeki rolü, Nil'in Mısır'daki rolü gibidir (Khalili vd., 2013: 47).

3.12.3. Tarafsız Bir Komisyonun Kurulması

1947 yılında bölgede yaşanan kuraklık ve azalan su kaynakları İran ve Afganistan arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin her iki ülkede de Helmand suyolu sorununa çözüm olarak arabuluculuk önermiştir.

Arabuluculuk 1948 yılında ABD hükümetinin su uzmanları tarafından incelenmiştir (Sistani, 2017: 205). Tarafların görüşmeleri sonucunda İran ve Afganistan devleti tarafından “Tarafsız Komisyon” kurulmuştur (Jalal, 2015: 74).

1950 yılında bir Amerikalı araştırmacı mühendis İran ve Afganistan’ın yardımıyla su ve tarım hakkında veriler toplamıştır. Bu değerli bilgilere ek olarak Macmahon’un raporu da eklenmiştir. Aynı yılın yaz aylarında iki ülkenin heyetleri Washington’da birkaç kez görüşmeler ve müzakereler sonucunda iki taraf arasındaki anlaşmazlığı aza indirmek istenmiştir. İki ülkenin temsilcileri 1950 yılında Tarafsız Komisyonun yönergesini kabul edip imzalamıştır. Tarafsız Komisyon’un bölgede yaptığı son araştırmaların raporunu Washington’da 28 Ekim 1951 yılında 12 ayrı bölüm ile yayınlanmıştır (Sistani, 2017: 205). Helmand Nehri sorunu 1872’de belirlenen İran ve Afganistan sınırlarının çizilmesiyle başlamıştır. Sonraki dönemlerde her iki ülke tarafından Antlaşmaya yönelik çabalar gösterilmiştir (Sistani, 1990: 145).

Goldsmid bölgesel Helmand Nehri sorununu uluslararası sorununa değiştirmiştir. İklim değişikliği ve kuraklığın yaşandığı dönemlerde ise bölgeler arasındaki nüfus yoğunluğuna göre su paylaşımı yapılması ekolojik bozulmalara neden olmuştur (Sistani, 1990: 151). Rapora göre, İran’ın Sistan bölgesinde yaşanan kuraklıklar bilinçsiz ve geleneksel sulama kanallarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Raporda belirtilen bir başka husus, İran topraklarına akan su miktarı bölgenin su ihtiyacından daha fazladır. Afganistan’dan İran’a akan su miktarı ise kuraklığın yaşandığı yıllarda 1 milyar m³’ten fazla olup bölgede tarımsal sulama da kullanılan su miktarının iki katına eşittir (Jalal, 2015: 74-75). Bununla birlikte 1996’da bölgede yaşanan şiddetli kuraklık su nedenli sorununu yeniden gündeme taşımış ve İngiltere hükümetinin 1902’deki tahkimi İran ve Afganistan heyetleri arasında yapılmıştır (Sistani, 1990: 153).

1952 yılında Tarafsız Komisyonun raporu Afgan heyetleri ve meclisi tarafından onaylanmıştır. Aynı yılda Afganistan hükümeti tarafından İran’ın Kabil Büyükelçisine Tarafsız Komisyonun raporuna müteakiben bir Antlaşma yapılmasını önermiştir. İran devleti, Afganistan devletinin önerisine 1954 yılında verdiği cevapla Tarafsız Komisyonun kısa sürede topladığı verilerin yetersiz olduğu bahanesiyle kabul etmemiştir. 1955’de Afgan heyeti tarafsız komisyonun verilerine dayanarak yapılan

bilimsel bir antlaşmanın iki tarafın yararına olacağına vurgu yapmıştır. 1956 yılında Kabil’de toplanan İran ve Afganistan heyetleri, İran tarafsız komisyonun raporunu ret ederek 52 m³/s de istemiştir (Mahmudi, 2017b: 235-236). Böylece 1965’te İran’ın talep ettiği su miktarı 28 m³/s de Afganistan tarafından kabul görmemiş ve herhangi bir antlaşmaya da varılmamıştır (Jalal, 2015: 75). Ancak Afganistan devleti tarafsız komisyonun tespitine göre İran’ın Sistan bölgesinde 22 m³/s de yeterli olduğunu belirtmiştir. Afganistan devleti 4 m³/saniye de “iyi niyet” gereği olarak toplam 26 m³/s de İran devletine vermeyi kabul etmiştir (Mahmudi, 2017b: 235-236). Afganistan İran arasındaki Helmand Nehri su nedenli sorunu iki ülkenin arasında 1872 yılında sınır hattının çizilmesiyle başlamış 1972 yılında iki ülkenin heyetlerinin talebi üzerine 1973 yılında 12 maddelik Antlaşma ve iki protokol imzalanmıştır (Fahim, 2013: 96).

3.12.4. 1973 Antlaşması

1938’de İran ve Afganistan arasında anlaşmazlığın çıkmasıyla İran’ın Kabil Büyükelçisi Baqir Kazimi Afganistan’ın dışişleri bakanlığıyla müzakerelere başlamıştır (Ghubar, 2014: 735). 1960 yılında Afgan ve İran heyetlerinin gerçekleştirdiği ikili müzakerelerde görüş, teklif ve önerileri sonucunda Afganistan İran’ın teklif ve önerisini kabul etmemiştir (Ruh Zinde, 2006: 200). İkili müzakereler devam etmiş ve Helmand suyolunun hakça kullanımı ile ilgili 12 maddelik Antlaşma Kabil’de imzalanmıştır (Ghubar, 2014: 735).

1973 Antlaşmasına göre İran için Helmand Nehrinin yıllık 22 m³/s suyu yeterlidir. Afgan devleti, iyi niyet ve komşuluk hakkı olarak 4 m³/s İran’a vermiştir. Helmand Nehrinin suyu normal aylarda ve normalüstü aylarda 1973 Antlaşması’nın gereği 2. maddesinde belirtilen 26 m³/s suyu Afgan devleti, İran’ın hakkı olan payı vermeye yükümlüdür (Sistani, 1990: 254). İran’a bırakılan yıllık su miktarı 820 milyon m³ olarak hesaplanmaktadır (Khalili vd., 2017: 43). Antlaşmanın birinci maddesine göre İran’ın su hakkı antlaşmanın belirlediği 1938 yılında yapılan antlaşmaya oranla 3.5 düşmüştür (Fahim, 2013: 97).

1973 Antlaşması (1973.03.14) Afganistan Parlamentosuna gönderilmiş (1973.05.22) tarihinde Parlamento tarafından onaylanmış ve iki ülkenin menfaati için Afgan devlet başkanı tarafından imzalanmıştır (Sistani, 1990: 252-253).

Helmand Nehrinin 1973 Antlaşmasının 3. ve 4. maddesine dayandırılarak olağan ve olağanüstü durumlarda suyun miktarı değişkenlik göstermektedir. 1973 Antlaşmasının gereği ortak kararıyla Helmand Nehri üzerinde ekolojik sisteme zarar vermeyecek şekilde inşaat ve geliştirme çalışmaları yapabilme hakkına sahiptir. İklim değişikliğiyle yukarı deltasında azalan su miktarı hesaplanarak aşağı deltasına akan su miktarı da düşecektir (Sistani, 1990: 256).

1973 Antlaşmasının 5. maddesinde, İran'a 26 m³/s suyu bıraktıktan sonra geri kalan su Afganistan'ın kullanımına bırakılmaktadır. Afganistan payı olan Helmand Nehri suyu üzerinde su depolama, tarımsal sulama ve hidroelektrik projelerini gerçekleştirme hakkına sahip olup, İran bu projelerin yapılmasında herhangi bir itiraz etme hakkına sahip değildir (Jalal, 2016: 33).

Afganistan'ın beş havzasından sadece Helmand havzasında Antlaşmalar imzalanmıştır. Afganistan devleti şimdiye kadar 19 hidroelektrik baraj ve 34 su depolama barajı Helmand havzasında kullanılmaktadır. Bu projeler kapsamında 35 hidroelektrik barajın yapım projesi sürmektedir. Havza genelinde geliştirilmekte olan barajlar Kajaki barajının kapasitesi 1/8'den 3 milyar m³ yükseltilmiştir. Arghandab ve Kamal Khan barajında geliştirme projeleri devam etmektedir (Azmoda ardlan, 2018: 143).

1973 Yılından günümüze, bu Antlaşma her iki tarafın onayıyla kabul edilmiştir. Helmand suyolu üzerinde iki ülke arasında herhangi yeni bir Antlaşma yapılmamıştır. İran'ın rejim değişikliği ve 1979 yılında Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilmesiyle ortak projelerin konusu unutulmuştur. Afganistan'da yaşanan iç savaş ve istikrarsızlıktan dolayı bu süreçte Helmand Nehri kontrolsüz bir şekilde sınır dışına akmaktaydı. 1996 yılında Taliban Hükümeti Kabil'de kontrolü sağlamasıyla bölgede Pakistan, Afganistan ve İran'da dört yıllık kuraklık yaşanmıştır (Khalili vd., 2017: 43).

3.12.5. Afganistan İran Arasında Helmand Nehrinin Protokolü

1931 Yılı Protokolüne göre Helmand Nehri kollarının dağılımına göre Shahi Nehrinin başlangıcından 8 Mart 1993 yılında Kabil'de İran Büyükelçisi Charberchak,

Kemal Khan Barajının yukarısından su kullanımını azaltma talebinde bulunmuştur. 1935 Yılında kuraklığın artmasıyla sorunlar yaşanmış ve 23 Ağustos 1936 protokolüyle ikili heyetler tevafuka varmıştır. Helmand Nehrinin suyu Kemal Khan Barajını geçtikten sonra Afgan köylüleri ve İran'ın Sistan köylüleri arasında paylaşılmaktadır. İki ülke kendi topraklarında ihtiyacı olan projeleri yapabilme hakkına sahiptir (Sistani, 2017: 188). 1937 Yılında Helmand Nehri suyunun hesaplanarak belirlenmesiyle nehrin suyu Kemal Khan Barajından Lakhshak'a kadar 1936 protokolüne göre ikili heyetlerin antlaşması üzerine Kohak Barajında onaylamıştır (Khalili vd., 2017: 41).

1972'de Afganistan ve İran, "su'dan anlaşmazlıkları" çözüme kavuşturmak ve altyapı çalışmalarını sel ve taşkınlıkların önlenmesi ve Helmand Nehrinde hakça kullanımıyla ilgili ikili arasında görüşmeler başlamıştır. "*Bu görüşmeler sonucunda 1973'te bir Antlaşma ve ek olarak iki protokol elde edilmiştir*" (Jalal, 2015: 75).

3.12.5.1. Antlaşmanın 1. Protokolü

Protokolün 5. maddesinde, Antlaşmanın 4. maddesine göre yıl içinde su akış miktarının normalden az olursa, 2. madde de belirlenen ikili heyetler tarafınca Kajaki Barajının girişinden su seviyesinin ölçümü Afgan heyetler tarafından alınarak İran heyetlerine bildirilecektir. Afganlar tarafından kaydedilen aylık suyun seviyesi ve miktarı listelenerek İran heyetlerinin isteğiyle rapor edilecektir (Vazarat İtlaat ve Kultur, 1973).

Protokolün 6. ve 7. maddesinde Afganistan ve İran komisyon üyeleri tarafından Antlaşmanın 3. maddesinin hükmüne uygun olarak İran'a bırakılan su miktarı protokolün belirttiği kurallara göre ortak uygulanacaktır. Afgan ve İranlı heyetlerin "*ortak komitesi*" yaşanan sorunların hızlı çözüme ulaştırılması yönündedir (Sistani,1990: 260).

Protokolün 8. ve 9. maddesine göre ortak komitenin toplantıları Afganistan veya İran'da gerçekleştirilmesi alınan ortak kararlar yapılacaktır. Afganistan Komisyon üyeleri yıllık su raporunu Kasım ayından önce İran'ın gerekli mercilerine teslim edilmesi yönündedir (Naib Khalil, 2008: 181).

Protokolün 12. ve 13. maddesine göre Protokolde yer alan herhangi bir değişiklik, değiştirme ve yeniden incelenme, tarafların Antlaşmaya rıza göstermesi hiçbir şekilde Antlaşma ve 2. Protokolün hükümlerini etkilemez. Afganistan ile İran arasında 22 Mayıs 1973 yılında Kabil’de Helmand Nehri üzerinde yapılan Antlaşmanın Protokolüdür (Naib Khalil, 2008: 183).

3.12.5.2. Antlaşmanın 2. Protokolü

Antlaşmanın 2. Protokolü 9 madde olarak eklenmiştir (Naib Khalil, 2008: 185). Protokolün 4. ve 5. maddesine göre üç ay içinde ikili temsilcilerin diplomatik raporları sonucunda kurulan toplantı heyetlerin tahkim ve prosedürü kabul edilmesiyle sonuç ve önerileri devletlerin onayıyla sorun çözülmüş sayılacaktır. İkili bu Protokolün 4. maddesine göre heyetlerin (gerçekleri bulma) tahkimin öneri sonuçları kabul edilmezse üç üyeden oluşan yeni bir tahkim oluşturulacaktır. A. Her iki tarafta bir kişi kendi vatandaşlarını kararname olarak belirler. B. Üçüncü hüküm tahkim mahkemesinin başkanı üç ay içinde üyelerin belirlenmesiyle A’da belirtilen tarafların onayıyla gerçekleşmektedir. Ancak üç ay içinde üyelerin belirlenmemesi durumunda BM Genel Sekreterinden talep edilecektir. C. Tahkim mahkemesi tarafları fikir birliğiyle Antlaşmanın 1. Protokolün hükümleriyle prosedüre uygun ve etkili olacak bir şekilde bu Protokolün onayıyla gerçekleşmektedir (Vazarat İtlaat ve Kultur, 1973).

Protokolün 7. ve 8. maddesine göre hüküm veren devlet tarafından hüküm maliyeti temin edilmektedir ve üçüncü hükmün maliyeti devletler arasında eşit bir şekilde paylaşılacaktır. Bu Protokolde herhangi bir değişiklik, değiştirme ve yenileme (Antlaşmanın tarafları arasında) gerçekleşirse hiçbir şekilde Antlaşma ve 1. Protokole etki etmeyecektir (Naib Khalil, 2008: 185-186).

3.13. Su Yaklaşımında Sorunlar

20. Yüzyılın son on yılında dünya siyaset haritasında küresel güçlerince ülkelerin jeostratejik ve jeopolitik konumuna göre değiştirilmektedir. Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin jeopolitiği değişmekte olan dünya güçlerinin Rusya ve ABD’nin stratejik politikasını bölgeye çekmiştir (Diyosalar vd., 2015: 122). Alex Vatanka’nın raporuna göre Afganistan’da, İran ve ABD’nin değişen denge ilişkilerini, İran’ın jeopolitik, güvenlik ve ekonomik çıkarlarının dengesini etkileyen en önemli

faktörlerinden biri olarak gösteriyor. Uzmanlara göre “İran’ın Afganistan’da yeni bir dizi güvenlik ve çıkar menfaati var.” İran’ın Afganistan bakışı tıpkı Afganistan’daki Amerikan, Pakistan ve Suudi Arabistan cephesinden farksızdır (Mashregh, 2019). Rusya Kafkasların ve ABD Afganistan üzerinde uzun vadeli güvenlik ve ekonomik projeler yapmaktadır (Diyosalar vd., 2015: 122).

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Afganistan ve Ortadoğu’da yıkıcı örgüt faaliyetlerinin artmasıyla Orta Asya ve Rusya’nın güvenlik ve istikrarını tehdit ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle, bu faktörlerden etkilenen Rusya’nın politikası, “Stratejik sessizlikten” ekonomik işbirliği ile güvenlik politikasına doğru değişmektedir. Rusya, Afganistan’ın jeopolitiği yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin öneminin farkında ve bu nedenle altyapı, ekonomik, askeri ve enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar yapmaktadır (Saidi, 2016). Rusya ile batı arasındaki ilişkilerde yaşanan kriz (ABD’nin öncülüğünde), Rus-Afgan ilişkilerini zedelenmesine neden olmuştur. Kabil’de Washington tarafından Rusya’nın bütün planları engellenmektedir. Ancak Afganistan’ın güvenliği ve kalkınması Rusya’nın çıkarına olması ve bu nedenle Rusya’nın bu çatışmalardan uzak kalmayacaktır (Asatariyan, 2018). Bununla birlikte Rus politikacılarına göre Afganistan’ın altyapısının oluşturulmasındaki Rusya’nın rolünün büyük olduğu ve ABD güçlerinin Afganistan’da 17 yıl boyunca yapmadığı ya da yapamadıklarına vurgu yapmaktadır (VOA, 2019).

Rusya Afganistan’ın iç ve dış siyasetinde etkili rol oynama çabasıdadır (Pars Today, 2019). Afganistan’da bölgesel ve küresel aktörlerin huzuru, Rusya’yı yeni bir strateji inşasına zorlamıştır. Rusya’nın yeni stratejisinde bölge ülkeleri arasındaki ittifaka liderlik etmek diğer taraftan ABD’nin bölgedeki etkisini azaltmaktadır. Afganistan, bölge aktörlerinin siyasi ve istihbarat kavşağı konumunu almaktadır (Nasiri, 2017). Tarih boyunca yakası savaştan bir türlü kurtulmayan, çevresinde birçok imparatorluk kurulup yıkılan Afganistan, Orta Asya’da SSCB ve kuzeyden Çin Halk Cumhuriyetine yakınlığı, doğu ve güneyinde Pakistan ve batısında İran yer almaktadır. İran’ın Pers Körfezi bölgesindeki konumu ve Afganistan’ın coğrafik konumu nedeniyle özel bir stratejik durum yaratmıştır (Mahdavi, 2016). Afganistan’ın Rusya ile çok yönlü bir diplomatik ilişkisinin olması, Rusya’yla ekonomik, politik ve askeri alanda temas kurmasına neden olmaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik yol haritası

ve ilişkileri ile ilgili ekonomik komisyonu şimdiye kadar iki ülke arasında üç toplantı gerçekleşmiştir (Anjiman Jeopolitik Afghanistan, 2017).

Rusya ekonomisinin kaderi bölge ülkelerle bağlantılıdır. Bu ülkelerdeki herhangi bir değişiklik, Rusya ekonomisi üzerinde iyi veya kötü bir etki bırakmaktadır. Bu ülkelerde stratejik olarak Rus güvenlik güçlerin varlığı, güvenlik ve ekonomisini etkilemesi muhtemel değildir (Kazemi, 2011: 97). Afganistan'dan bölgeye DEAŞ tehdidi, Orta Asya ülkeleri için geleceğin tehdit unsuru olarak bilinmektedir. Afganistan ve Pakistan'daki bu radikal grupların Orta Asya ülkeleri için tehdit unsurunu Rusya, İran üzerinden engelleme çabası içindedir (Diyosalar vd., 2015: 130). Rusya, Çin, İran ve Pakistan'ın yeni stratejisi Afganistan'daki siyasi ve ABD karşıtı muhaliflerin çoğunluğuyla ABD'nin yıkımına karşı pratik önlemler alınmış ve temas kurmaya başlanmıştır. Afganistan Cumhurbaşkanı, İran ve Rus ittifakını hedef alarak *“Afganistan'ın altyapısını yok etmek istiyorsanız, Taliban'a karşılık verebilecek ordumuz var”* sözlerini kullanmıştır (Nasiri, 2017). İran, Amerika'nın Afganistan'daki varlığını ve bölgedeki radikal grupların huzuru, bölge güvenliği ve istikrarsızlığın sürdürülebilirliğinde etkili rol oynamaktadır (Jalalzade, 2012: 58). Afganistan politikasında yapılan değişiklikler uzun vadeli olmadığı gibi duygular üzerine kuruludur. Ruslar'ın Afganistan'ın yeniden inşasında önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Çünkü Afganistan'daki eski Sovyet döneminden kalma altyapı projelerinden birçoğu yarım kalmıştır. Ancak Rus teknisyenlerine tamamlanması için bırakılmıştır (Hamshahri Online, 2019). Rusya'nın Şanghay ve bölge ittifakı ABD'nin Afganistan politikasını zora sokacaktır. Afganistan'ın komşu ve bölge ülkelerinin ittifakı ABD'nin çıkmazı olacağı ileri sürülmektedir.

Afganistan'ın, stratejik konumu SSCB'nin Afganistan üzerinden Hint okyanusuna ulaşma hedefleriyle önem kazanmıştır. Afganistan'ın konumunu derecelendirmek gerekirse; öncelikle ülkenin jeopolitik konumu, ülkede aktif olan aktörlerin çeşitlilik düzeyi; ulusal, bölgesel ve uluslararası önemli ve belirleyici dalgalardan çıkış noktasıdır (AVA, 2012). Böylece Amerika, Ortadoğu'da İsrail ve Orta Asya'daki siyasetini Pakistan üzerinden gerçekleştirmektedir Amerika, Afganistan'da barış sürecini dolaylı olarak Pakistan üzerinden yapmaktadır. Bölgede stratejik ortaklık politikası yaygın iken Taliban'la barış sürecinde Çin'in Pakistan'a yönelik

baskı politikası ümitsiz vakadır. Hindistan'ın Kabil Büyükelçisi Vini Kumar BM'den terörizm destekleyici devlet veya kurumlara baskı yapmasına vurgu yapmıştır (Amiri, 2017). Amerika bölgede terör sempatisini devletleri desteklemesiyle bölgesel güçlerin birleşmesine neden olmuştur. Bölgede ABD'nin hataları yalnızlığa mahkûm etmiş ve Afganistan siyaseti başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Siyasi hataların tekrarlanmaması için bölgede siyasi ortaklar terörle mücadelede Rusya, İran, Hindistan ve Çin'in birleşmesi gerekmektedir (Sputnik, 2019). Trump, Pakistan Afganistan'ın istikrarsızlığında rolünün büyük olduğunu ve Pakistan'ın bölgesel rakibi olan Hindistan ile daha fazla işbirliği çağrısında bulunmuştur (DW, 2017).

Afganistan karadan Orta Asya'nın Güneye açılan önemli kapısı işlevini görmesi ABD'nin dikkatini çekmiştir. Afganistan'a, sınırdaş olan ülkeler ABD açısından Orta Asya'nın Hazar Havza'sının enerji merkezine erişiminde önemli konuma sahip ülkeler, uluslararası örgütlerin hedefindedir. ABD bölgeyi, terör ve Taliban tehdidi öncesinden bazı bölge devletlerinden oluşan müttefikleriyle kontrol etmekteydi (Önal, 2010: 54).

Bölgede Hindistan'ın stratejik konumu Rusya ve ABD açısından önem kazanması Pakistan'ın stratejik öneminin azalmasına neden olmaktadır. Eğer Pakistan, Afganistan siyasetinin dışında bırakıldığı durumda stratejik önemini kaybedecektir. Böylece Afganistan'ın bölgedeki konumunun ciddiyeti şüphesiz ki etkili projeler, altyapı ve güçlü Afganistan'ın teşkilinde önemli rol oynayacaktır (Mosaab, 2017: 7).

Bölge ülkeleri arasında enerji transfer konusu siyasi, güvenlik ve jeopolitik bir unsur olarak bilinmektedir. Bölge analistlerine göre petrol ve doğal gaz boru hatlarının kontrolü bölgenin kontrolüyle eşdeğerdir (Kazemi, 2011: 105). Bu nedenle ABD Afganistan üzerinden Orta Asya ve bölge ülkelerini kontrol etme stratejisini izlemektedir. Afganistan'ın güvenli koridorunun kullanımı, Orta Asya ülkeleri için Pakistan üzerinden açık sulara Güney ve Doğu Asya'nın ulaşımını sağlamaktadır. Çin ve Rusya'nın, Afganistan'daki etkileşimi, ABD'nin Orta Asya bölgesinde uyguladığı stratejik hedefleriyle etkileşimi aynıdır (Shokri, 3).

Afganistan'da Rusya ile Batı'nın huzuru uyuşturucu üretimine karşı mücadelesi, insani yardım, yatırım ve ekonomik kalkınma, askeri teknik eğitim

projelerinde yer almaktadır (Sajadpor vd., 2013: 46). Afganistan'a yapılan dış yardımların bir kısmı ABD tarafından karşılanmaktadır. Buna karşılık olarak Afganistan, ABD'nin Güvenlik Antlaşmasını imzalamaması durumunda Afganistan'a yaptığı ekonomik yardımı askıya alacağını veya keseceğini açıklamıştır (Jalalzade, 2012: 54). Afganistan'ın doğusundaki jeopolitik bölge, ABD'nin stratejisindeki öncelik verdiği zorlu bölgenin, İran ve Afganistan arasındaki eksen jeopolitik bölgedir (Latifi, 2015: 64).

Afganistan'ın dış politikası ile bölgeyi dengelemek ve siyasi tarafsızlık, mekanizmalar vasıtasıyla gerçekleşecektir. Uluslararası ve bölge güçleri Afganistan üzerinden uluslararası ticaret, ulaştırma projeleri, potansiyel pazarlara erişim sağlama stratejisini uygulamaktadır (Shokri, 4). Afganistan'ın konumu hassasiyetinden dolayı iki süper güç arasında bir rekabet arenası durumundadır. Bu rekabete ülkenin tutumu ve geleceği iki küresel güçlerin stratejik ve ekonomik politikaları ülkenin önemini belirleyecektir (Salimi, 2001: 3). Rusya ve Afganistan arasında, geçmişin düşmanlığıyla on yıl süren acı hatıralar yerini dostluğa bıraktığı ileri sürülmektedir. Rusya'nın Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Moskova'nın Afganistan ile ekonomik ve askeri işbirliğini güçlendirme çabasıdır (Mahdavi, 2016).

Karzai'ye, göre eğer Pakistan işbirliğine yönelirse Çin ve Hindistan'ın bulunduğu Doğu Asya'nın, Türkiye ve İran'ın bulunduğu Batı Asya'ya bağlanmasına izin verilirse, açığa çıkan potansiyel enerjinin bölgenin gelişmesinde etkili olacağına vurgu yapmaktadır (Ba İktisad, 2019). Çin'in, Afganistan'da ekonomik ve ticari altyapısının geliştirilmesindeki olumlu rolü büyüktür. Afganistan'daki sınır bölgelerinin istikrarsızlık ve güvensizlik yerini barış ve yeniden yapılanma sürecine geçmesinde Çin etkisini güçlendirmektedir (Asgari, 2017).

Rusya Federasyonunun dış politika ve güvenliğinin ideolojik yaklaşımına göre uzun vadeli "*Rusya'nın Büyük bir güç olarak*" stratejisinin gerçekleştirilmesidir. Rus yetkililer ve Rusya'nın güvenlik ve dış politikasına müteakiben bu fikrin gerçekleştirilebilmesi politik, ekonomik ve askeri alanlarda kabul edebilir. Ancak bölgede ekonomik hegemonya, uluslararası sistemin yeni stratejisinde en önemli faktördür. Rusya'nın yeni güvenlik stratejisinde ekonomik yakınlaşma olmadan, siyasi ve güvenlik kurumları uzun vadeli olmayacak düşüncesindedir (Karmi vd., 2015: 37).

Rusya Federasyonu güvenlik politikası bağlamında radikal grupların, Afganistan, Pakistan ve diğer ülkelerle olan özel bağları Rusya'nın güvenlik politikasını ciddi şekilde tehdit etmektedir (Karmi vd., 2015: 41).

Ortadoğu'nun petrol kaynaklarının küresel aktörler tarafından paylaşılmasının ardından insanlığın hayatını doğrudan etkileyen su kaynağı uluslararası arenada politik ve ekonomik çatışma alanı yaratırken hukuksal boşlukların doldurulmaması, çıkmakta olan su savaşlarını engelleyememektedir (Yılmaz vd., 2013: 58). Su savaşları Asya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde de görülmektedir. Afganistan, İran ve Pakistan arasındaki sudan kaynaklı sorunların yıkıcı hassasiyetleri ülkeler arası siyasal ve sosyal sorunları tetiklemektedir.

AB, Afganistan ile Pakistan arasındaki su nedenli sorunların çözüme ulaşması için Afganistan'ın yanında duracağına vurgu yapmaktadır. Afganistan'ın İran ve Pakistan arasındaki ilişkileri sınırışan suların bölgesel rekabet haline gelmesiyle önem kazanmıştır (1TVNews, 2018). Afganistan ve Pakistan'ın su kaynakları ile ilgili anlaşmaya varma girişimleri her defasında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2006 yılında, Afganistan ve Pakistan'ın Kabil Nehri ile ilgili ortak bir Antlaşma Müzakereleri üzerine bir araya gelmiştir. Ancak Dünya Bankası müdahalesi sonucu taraflar için yararlı olmayacağı gerekçesiyle anlaşma yapılmamış aksine çatışma devam etmiştir (Atid, 2017).

AB bu hususta Afgan diplomatlarını eğiterek komşu ülkelerle bilhassa İran ve Pakistan ile olumlu görüşlerin olabileceğine vurgu yapmaktadır. Raporlara göre, Afgan hükümeti Kabil Havzasında Pakistan'a akan nehirlerin üzerinde Dünya Bankası ve Hindistan hükümetinin işbirliğiyle 12 hidroelektrik barajının inşasını planlanmaktadır (1TVNews, 2018). 2011'de Pakistan Su Bakanlığı bir kez daha ABD ve Dünya Bankası'ndan Kabil'le "Su Paylaşımı Antlaşması" yapmaya ve daha fazla çatışmayı önleme çağrısında bulunmuştur. Ancak bu seferde görüşmeler başarısız olmuş ve su kaynakları iki ülke arasında büyük çıkmaz haline gelmiştir (Atid, 2017).

Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle birlikte suya olan gereksinimden daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu da ülkeler arası sudan kaynaklı sorunlara neden olmaktadır (Hamraz, 2018). Hamid Karzai Afganistan Eski Cumhurbaşkanı son

zamanlarda Afganistan suları komşu ülkelere akışı “endişe verici” ifadesini kullanmıştır (Payam Aftab News Network, 2016). Afganistan ile İran arasındaki sorunlar sadece su olmaktan ziyade Helmand Nehri üzerinde Hindistan hükümeti yardımıyla Salma Barajının inşasıdır. Afgan emniyet güçlerinin iddiasına göre bölgede istikrarsızlığın artmasının nedeni, İran’ın Salma Barajının yapımını engellemek istemesidir (Hamraz, 2018). Afgan hükümetinin su yönetimi alanındaki hakareti bölge ülkeleri için endişe vericidir. İran Devlet Başkanı Hassan Rouhani’n ifadesine göre “ülkesinin Afganistan’da planlanan barajların inşasına kayıtsız kalmayacağını” söylemiştir. Afganistan akış yukarı ülke olarak akış aşağı İran, Pakistan ve Orta Asya ülkeleri arasında sudan kaynaklı sorunların yaşanmaması hususunda uluslararası sözleşmelerin göz ardı edilmemesidir (Mafton, 2017).

Afganistan’da iç savaş ve güvensizlik ülke genelinde su altyapı ve tesislerinin çoğunu tahrip etmiştir. İMF, DB veya bölgesel bankalardan kredi almak mümkündür, ancak komşularla sudan anlaşmazlıklar nedeniyle bitmiş ya da inşası devam eden projeler kullanılmamaktadır. Güvensizlik, sermaye eksikliği ve Afgan yetkililerin komşularıyla su anlaşmaları düzenleme konusundaki isteksizliği su krizine neden olmaktadır (Bazirpor, 2018). Afganistan yeterli su kaynaklarına sahip olmasına rağmen her yıl kuraklıktan muzdarip ve sularının %70’i komşu ülkelere akmaktadır. Afganistan’ın Başbakanı Abdullah’a göre “Afganistan’ın geleceği ve kalkınması nesillerin geleceğinin tazmin edebilmesi için su havzalarının yönetiminin sağlanması gerekmektedir” (Mohammadi, 2016). Afgan yetkililer, ülkenin güneybatı kesimlerinde güvensizliğin devam etmesi, su şebekelerinin yeniden yapılandırılması ve mevcut su durumunu yakından izlenmesinin zor olduğunu söylemektedir (Farhet, 2009). Doğu bölgesinde bütün projeler arasında 13 kanal projesi, bir su dağıtım kanalının ve 1120 hektardan fazla tarımsal araziye sulayan 22 adet su depolama projesi yer almaktadır (Hekimi, 2015).

Dünya Bankası tarafından Kabil’de yayınlanan rapora göre tarım, Afganistan’ın toplam gayri safi yurtiçi hasılatlarının yaklaşık %30’unu oluşturmaktadır. Ancak günümüzde Afganların %13’ü temiz içme suyuna erişebilirken, %12’sinin yeterli sağlığa erişimi vardır. Elektriğe erişimi diğer dünya ülkeleriyle kıyasla en düşüktür (Dünya Bankası Raporu, 2010). Eski Enerji Bakanı Ali

Ahmet Osmani 'ye göre “eğer Afganistan'ın ekolojik sisteminin bozulması, yerüstü suyu azalması ve yeraltı su kaynaklarının derine inmesi halinde geri dönülmesi zor olacaktır” ifadesini kullanmıştır (Mohammadi, 2016).

Hızlı nüfus artışı ve iklim değişikliği Kabil'de yeraltı suyunun daha derine inmesine neden olmaktadır. Enerji ve Su Bakanlığı yetkilileri, Kabil'in su kapasitesi 29 milyon m³ iken, kent sakinlerinin ise 100 milyon m³ suya ihtiyacı olduğunu söylemektedir (DW, 2018). Afganistan Enerji ve Su Bakanlığı, son yedi yılda iki binden fazla altyapı projesi yapıldığını, daha iyi ve verimli su kullanımı için de tesis ve kanalların ayrı projeler kapsamında çalışıldığını söylemektedir (Sadiqi Samangani, 2009). Kabil'de su şirketlerinin özelleştirilmesiyle yerüstü suyunun tasfiye edilmesinin maliyetli olmasından dolayı kuyularla yeraltı suyundan temin edilmektedir. Bu da yeraltı suyunun daha derine inmesine neden olmakla birlikte Kabil'deki bazı kuyular 350 m kadar derine indiği görülmektedir (DW, 2018).

Bazı haber kaynaklarına göre şimdiye kadar Afganistan, komşu ülkeler tarafından yıkıcı tepkilerle karşı karşıyadır. Afganistan'ın istikrarsızlık ve iç savaşın oluşturduğu toplu göçün boşluğunu fırsat bilen komşu ülkeleri sınıraşan su kaynaklarını kullanmaktadır (CSRS, 2014). Bunun için Afganistan'ın su depolama politikasını geliştirme çabası, komşuların çıkarına olmadığı gibi endişe etmelerine neden olmaktadır. Ülkelerin taleplerini bir yandan açıklığa kavuşturmak için ortak suyla ilgili anlaşmalara yönelik pratik adımlar atması gerekmektedir (Atid, 2017).

Naghlo Barajı Eski Sovyetler Birliği'nin ve Afgan gençliği yardımıyla yapılan Afganistan'daki altyapı projelerindedir. İç savaş sürecinde yıkıma terkedilen Naghlo Barajı, Pozalich Barajı ve Machlgho Barajının ihalesini kazanan Rus Şirketlerine Ghafoori'i Afgan hükümetinin son ihalesi olmayacağı işbirliğinin başlangıcı olduğunu bildirmiştir (Sputnik, 2017). Meshrano Jirga'nın bir üyesi Mohammad Nadir Baloch'a göre bu saldırılar komşu ülkelerin Kemal Han Barajının inşa projesini engellemek istediği yönünde olduğunu ifade etmektedir. Afgan hükümeti saldırılara kayıtsız kalırsa, İran ve Pakistan'ın bu alana yönelik saldırılarının artacağını söylemektedir (Parsa, 2018). Çin'in, Afganistan ve Pakistan için özel temsilcisi Şanghay zirvesine davet etmesinin nedeni ise zirve sonrasında Afganistan, Pakistan ve Çin Dışişleri Bakanları toplantısında Afganistan ve Pakistan arasındaki mevcut sorunların çözümü

yönünde gerçekleştirilmiştir (Faramerz, 2017: 8). İran Dışişleri Bakanı Jawad Zarif, daha önce ülkesinin Helmand Nehrinde hakça kullanımı konusunda Afganistan'a karşı her türlü baskı kullandığı ve kullanacağı konusunda uyarmıştır. Afganistan'ın İçişleri Bakanlığının Sözcüsü Rahimi İran ve Pakistan'ın silahlı muhalefetinin ilk kez su altyapı projelerine yönelik olduğunu söylemektedir (Parsa, 2018).

Amarkhil'e göre bazı komşu ülkeleri Salma Barajını imha etmek için silahlı muhalif güçlerini desteklediğini belirtmektedir. Afganistan'ın batısında yerel yetkililer Taliban ve bazı diğer grupları suçlamakla birlikte su kaynaklarına tehdit olduğunu öne sürmüştür. Ancak Taliban daha önce suyolları dâhil kamu projelerine tehdit unsuru olmadıklarını belirtmiştir (Parsa, 2018). Afganistan'ın batısında siyasi uzman Abdul Qadir Kamil'e göre *“Salma barajı bölge ve komşu ülkelerin ekonomik, siyasi ve istihbarat rekabet kavşağıdır. İran ve Afganistan arasındaki hassas ve sessiz savaşın su yönetimi ve baraj konularının açılmasıyla komşu ülkeleri karşı karşıya getirmiştir”* (Sabir, 2017). Kajaki Barajı, Afganistan'ın en büyük barajı unvanını taşıyan ikinci kısmı projesinin yapımı Afganlar için umut verici ve İran'ın ciddi endişelere kapılmalarına neden olmaktadır. Afganistan'ın bazı kaynaklarına göre Kajaki Barajı'nın inşası 12 yıl önce ABD yardımı ve inşaatını Türk Şirketinin üslenmesiyle başlamıştır (Al Arabiya, 2019). Eşref Ghani Tahran'daki açıklaması, Afganistan'ın İran'a yönelik yeni stratejisi, *“göçmenlere karşı su politikasına”* atıfta bulunmuştur. İran yetkililerine göre bu politikanın devam etmesi İran'ın doğu bölgesinde hayatı olumsuz etkilemektedir; işsizlik, göç, gerilimler ve en önemlisi su kaynaklı sorunların iç savaş gibi krizlere neden olacağı ileri sürülmektedir (Saifuddini, 2017).

SONUÇ

M.Ö. 4500 yıl öncesinde iki Sümer kent devleti olan Lagash ve Umma arasında sulamada kullanılacak sular için ortaya çıkan, su savaşları 21. yüzyılda farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Bölgesel ve ülkeler arası su nedenli sorunlarının Asya ve Ortadoğu bölgesinde 21. yüzyılda da devam eden Nil, Ürdün, Ganj ve Parama Irmakları, komşu ülkelerin çekişmelerine neden olmaktadır (Öngür, 2009: 70). Ortadoğu bölgesinin kurak ve yarı kurak iklimi nedeniyle su kıtlığına maruz kalmış bölgeler arasında olmasının yanı sıra istikrarsızlıkların sürdüğü, yoksulluk ve kıtlıkla mücadele eden bölge boyutunu almıştır (Sağsen, 2013: 42). Su kaynakları sadece insanlığın ve canlıların yaşamsal kaynağı olarak nitelendireceğimiz bir madde değildir. Çünkü bütün medeniyetleri içinde barındıran uygarlıkların ilk yerleşkeleri su kenarlarında kurulmuştur. Su kaynağını endüstriyel olarak iyi kullanabilen toplumlar başarıyı elde etmiş ve öncül toplumlar haline gelmiştir (Yılmaz vd., 2013: 58). İklim değişikliği gözlenerek, küresel ısınmanın artışına bağlı olarak da, *“hidrolojik döngünün değişimiyle enerji teminin güvenliği su kaynaklarının miktarı ve kalitesinde azalma”* olmuştur. Kara ve deniz buzulların erimesi, deniz sularının yükselmesi, bölge ekosistemlerinin zarar görmesi, iklim değişikliğiyle kuraklık ve sellere maruz kalan bölgelerde tarım ve otlak bölgelerinin azalması, yüksek sıcaklık nedeniyle salgın hastalıkların artması insanın yaşamsal döngüsünü olumsuz yönde etkilemiştir. Bu değişimlerin gün geçtikçe daha çok artması beklenmektedir (Kibaroglu, 348).

Küresel ısınmanın sonucunda tatlı su kaynaklarına doğrudan etki bırakması, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde sıcaklığın yüksek dereceye yükselmesi yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının azalması, su kaynaklarının kirlenmesi ile birlikte tarımsal ve içme su temini yaşamsal döngüyü zorlamaktadır. *“Su güvenliğinin yeteri kadar sağlanmadığı durumlarda, suyun bir çatışma veya “savaş metası” olacağı gerçeği suyun nasıl kullanılacağı/paylaşılacağı konusundaki sistematüğün en önemli sorunudur”* (Yılmaz vd., 2013: 58). UNEP, FAO, WHO gibi BM kuruluşları Dünya Su Forumu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar ve suyla ilgilenen kişi ve kuruluşların, suyun 21. yüzyılın en stratejik kaynağı haline geleceğini vurgulamaktadır. Suyun korunmasının ya da ele geçirilmesinin yerel, bölgesel veya

küresel güçlerin egemenliği su'dan savaşın olasılığını artırmakla, küresel sorun ve güvensizliğin artışına su neden olarak gösterilmektedir (Parlar vd., 2014: 75).

Su nedenli sorunu ve su paylaşımı ile ilgili çatışmalar ilk çağlardan günümüze kadar devam etmektedir. Bu çatışmaların nedeni uluslararası hukuksal düzenlemelerdeki eksiklikler hala tamamlanmamış olup sudan savaşların çıkmasına imkân tanımaktadır. Ortadoğu'nun petrol kaynaklarının küresel aktörler tarafından paylaşılmasının ardından insanlığın hayatını doğrudan etkileyen su kaynağı uluslararası arenada politik ve ekonomik çatışma alanı yaratırken hukuksal boşlukların doldurulmaması, çıkmakta olan su savaşlarını engelleyememektedir (Yılmaz vd., 2013: 58).

Mezopotamya'da hayat süren topluluklar 11 bin yıl öncesinde avcı-toplayıcı sistemden ilk yerleşik tarıma geçmiştir. Günümüze kadar devam eden sulu tarım, Ortadoğu'da yaşanan su nedenli sorunlarının tarımsal sulama üzerinde yoğunlaştığına işaret etmektedir. Sınırtaşan sular uluslararası hukukun gündem maddesi olmasına rağmen kesin çözüme ulaşılmamıştır. Ortadoğu'da aynı havzadan beslenen farklı ülkelerin ortak su kullanım alanlarında çatışmaları çözümlenmemiş, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye, İsrail-Ürdün anlaşmazlıkları hala da sürmektedir (Yediz, 2018).

Afganistan, tarihi sürecinde sürekli dış müdahalelere maruz kalmıştır. Uygarlık ve medeniyetlerin oluşumunda su etkili rol oynamıştır. Eskiden günümüze süren gelen su kaynaklarının etrafında kurulan devlet ve büyük kentler su kaynaklarının önemini günümüzde uluslararası siyasete, ülke ve bölgelerin konumunun belirlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Afganistan, Orta Asya ile Ortadoğu'nun arasında olup, farklı etnik gruplardan oluşmaktadır.

20. ve 21. yüzyılın hızlı nüfus artışı, küresel ısınma ve bilinçsiz su kullanımı, su kaynakları üzerinde yoğun baskıların oluşmasına neden olmaktadır. Su kaynaklarının iklim değişikliği ve küresel ısınmanın yanı sıra tarımsal sulama, kentsel ve sanayi üretiminde gereksiniminden fazla su tüketimi, çevre ve suyolları kirlenmesiyle ekolojiye zarar vermektedir. Hızlı artan nüfus, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle dengesiz yağışların su rezervlerine ciddi derecede zarar vermektedir. Yerüstü ve yeraltı su kaynaklarının kirlenmesi, geri dönüşüm projelerinin

olmamasından uyuşmazlık ve ülkeler arası ve bölgeler arası sudan kaynaklı sorunların çıkmasına olanak göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkeler ciddi bir şekilde su sorunlarıyla karşı karşıyadır. BM su yasası, gelişmekte olan ülkelerin su yasası adı altında uluslararası kuruluşların kontrolü altına girmesini sağlamaktadır. Afganistan, komşularıyla yaşadığı sudan kaynaklı sorunlara BM kendinde müdahale hakkını bulmaktadır. Böylece ülkeler arası sudan uyuşmazlıkların devamlılığını sağlamasıyla uluslararası kuruluşlara müdahale hakkını tanımış oluyor. Ülkeler arası sorunlara uluslararası boyut kazandırmaktadır.

Afganistan'ın istikrarsızlığı güvenliğin yok olmasına neden olmuştur. Helmand Nehri üzerinde tarımsal sulama ve hidroelektrik projelerin inşası devam etmektedir. Ülkede süre gelen istikrarsızlık altyapı projelerini ve ekonomiyi çökme seviyesine getirmiştir. Afganistan kendi su kaynaklarını kullanamamakla birlikte sınıraşan suyollarını komşu ülkeleri kontrol etmektedir. Afganistan'ın 5 su havzasından sadece Helmand Nehri üzerinde İran'la Anlaşma yapılmıştır. İran'ın, Helmand Nehrinin suyunu hakça kullanımını bahane ederek sudan anlaşmazlığı sürdürmektedir. Pakistan ile Kabil Nehri üzerinde hidroelektrik ve tarımsal sulamada kullanılmak üzere projelerin yapımı için yapılan anlaşma çabaları sonuç vermemiş ve projeler engellenmektedir. Afganistan'ın yerüstü su kaynaklarının %70'i komşuların topraklarına dökülmektedir. Böylece sürecin devamlılığını sağlamak için Afganistan'da iç savaş ve istikrarsızlık devam etmektedir. Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde su kaynaklarının kullanımında işbirliğinin olmaması sudan anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmaktadır.

Afganistan'da 20. yüzyılda başlayan işgalci dış müdahalelerin ve istikrarsızlığın etkisi geleneksel tarım sulama sistemini tahrip etmiştir. Ancak Afganistan'da olumsuz gelişmeler sonucunda projeler tamamlanmamıştır. Afganistan'ın yerüstü ve yeraltı su kaynaklarını ekosisteme zarar vermeden kullanılmasıdır. Afganistan suyolları üzerinde hidroelektrik barajlar, tarımsal, endüstriyel ve yeraltı su kaynaklarının derine inmesini önleyebilmek amacıyla uluslararası su hukuku çerçevesinde bölgesel işbirliği içinde olmasını gerektirmektedir. Azalmakta olan yerüstü tatlı su kaynakları kurak ve yarı kurak bölgede yer alan Afganistan'ın büyük kentlerinde çevre kirliliği ve su kirliliğinden

dolayı kullanılmamaktadır. Bu nedenle sağlık sorunların yaşandığı bölgede tarımsal alanların azalması bitki çeşitlerinin yok olmasının yanı sıra bölge çölleşmektedir.

Kıyıdaş devletler arasında su kaynakları hakça ve makul kullanılmamaktadır. Böylece devletler arası su konulu işbirliği içinde olmaması, yukarı kıyıdaş devletlerin baskı politikasını uygulaması, su savaşlarının çıkmasını hızlandırmaktadır. Bölgede hızlı artan nüfus ile birlikte iklim değişikliği bölgeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Üstelik çevre kirliliği, bölgede sulu tarımın yaygın olması ile su kaynaklarının gereksiniminden fazla tüketilmesi ekolojiye zarar vermektedir. Bölgede gelişen olumsuzluklar, bölgesel ve uluslararası kuruluşların su kaynaklarının hakça kullanımıyla ilgili sessizliği, sudan uyuşmazlıkların yerini baskı politikasına ve sessiz su savaşına bırakmaktadır.

Afganistan, kıyıdaş devletlerle yıllık su kapasitesi ve katkısının hesaplandığı takdirde, su kullanımıyla ilgili kıyıdaş devletlerinin işbirliğiyle sel ve taşkınlıklar mevsiminde su depolama ve çiftçilerin zarara uğramasının önüne geçilebilecektir. Kıyıdaş devletlerin ortak işbirliğiyle su nedenli sorunu çözümlenebilecektir. Afganistan su kaynaklarını kontrol edebilmesi için kıyıdaş devletlerle işbirliği içinde olması ve ortak projeleri Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşların desteklemesiyle gerçektecektir. Afganistan, sınırları içinde yer alan suyollarıyla ilgili projeleri kıyıdaş devletlerin ekolojisine zarar vermeyecek şekilde yapmalıdır.

Afganistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Pakistan ve İnan arasında sudan kaynaklı sorunların yaşandığı görölmektedir. Ülkelerde endüstriyel, hidroelektrik ve tarımsal sulamada kullanılan su miktarı artan nüfusa yetecek su potansiyeline göre devletler arası ortak proje ve işbirliğiyle uluslararası su hukuku çerçevesinde yapılmalıdır. Afganistan'da iç savaş ve istikrarsızlıktan dolayı ülke genelinde sulu tarımda %40 oranında azalma görölmektedir. Dış güçlerin müdahalesi sonucunda tarımsal alanın azalması, yerüstü su kaynaklarının %70'i sınır dışına akmaktadır. Afganistan gıda ürünlerinin %60 ile %70'i ithal edilmektedir.

Afganistan'ın bu süreci iyi değerlendirebilmesi için kendi suyolları uzmanlarını yetiştirmesi gerekmektedir. Çünkü dış güçlerin belirlediği su politikasının izlenmesi Afganistan'ın altyapı projelerine etki etmektedir. Sınıraşan suyollarının

kontrolü, Afganistan sınırları içinde su kaynakların hakça kullanım politikasının uygulanmasıdır. Ülke genelinde su uzmanlarının, altyapı proje kapsamında su depolama ve hidroelektrik barajların inşası, taşkınlik ve sel mevsiminde depolanan su ile suyun azaldığı mevsimlerde kullanılması, yeraltı su kaynaklarının derine inmesini engelleyen projelerde yer almaları gerekmektedir. Böylelikle aşağı kıyıdaş devletlerin su ihtiyaçları da karşılanmış olur. Uluslararası su hukuku ilkesine uygun su kullanımı sudan uyuşmazlıkları engelleyecektir. Afganistan genelinde istikrar ve su güvenliğinin sağlanması için uluslararası su hukuku kapsamında altyapı projeleri yapılmalıdır. Su yasası, yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş devletlerin su kullanım haklarını hakça ve makul bir şekilde sağlamasıdır.

Ülke genelinde sürdürülebilir su kaynakları yönetimi, uzmanların ekonomik ve sosyal kalkınmayı yaşam standartlarını iyileştirmeye kararlı adımlarla ayarlanmalıdır. Su çatışmalarının çözümünde geleneksel yöntemlerle ilgili sorunun aynı şekilde ayarlanması gereken hayali bir kurum yoktur. Aksine sistem, vakayı ele alma sürecinden ziyade bir uzlaşma süreci gibi çalışır. Geleneksel yasalarla veya geleneksel sözleşmelerle ilgili sorun, sudaki çatışmaları çözememektir.

Su kaynaklarını iyi kullanamayan devletlerin, ekonomisinin altyapısını yok etmektedir. 21. Yüzyılda su kaynakları üzerinde egemenlik politikası yerel, bölgesel ve uluslararası güçlerin arasında su'dan savaşın olasılığını artırmasıyla denge, egemenlik ve hegemonya sağlama çabasındadır. Hayatımızda su kaynaklarının etkisinin büyük olmasının yanı sıra ulusal, bölgesel ve uluslararası işbirliği içinde olması gerekmektedir. Aksi takdirde azalmakta olan su kaynakları çevre felaketi ve göç sorununu da beraberinde getirecektir. Bu konuyla ilgili ulusal, bölgesel, uluslararası ve BM'nin önerileri geliştirilmelidir. Kıyıdaş devletlerle ortak proje, işbirliğin zorunluluğu ve toplumun bilinçlendirilmesi sürdürülebilir su kaynaklarının sağlıklı kullanımıyla sudan kaynaklı sorunların önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

- 1TVNews, (2018). Janjal hamsayagan ber ser ab, (komşuların su üzerine tartışmaları), <http://www.1tvnews.af/fa/news/afghanistan/35998-2018-10-01-16-16-10>, (Erişim Tarih: 18.02.2019).
- Abidin, A. F. (2016). Afrika'da su gıda ve su enerji güvenliği, http://www.academia.edu/34569826/AFRIKADA_SU_GIDA_ve_ENERJI_GUVENLIGI, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- Acet, G. S. ve Doğan, F. (2017). 11 Eylül olayları sonrası ABD-Afganistan ilişkileri: istiladan işbirliğine, Selçuk Üniversitesi/*Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), Konya, 59-76.
- Afganistan Jeopolitiği, (A.J.). (2017). Siyaset khariji Rusya der Afghanistan, (Afganistan'da Rusya'nın dış politikası), af.blogsky.com/1395/11/27/post-32/افغانستان-روسیه-در-سیاست-خارجی, (Erişim Tarih: 10.03.2019).
- Afghan Voice Agency (AVA). (2010). Nigahi ba faaliyet bank jahani der Afghanistan, (Dünya Bankasının Afganistan'daki çalışmalarına bir bakış), <https://www.avapress.com/fa/report/13101/افغانستان-بانک-جهانی-فعالیت-بانک-جهانی>, (Erişim Tarih: 16.02.2019).
- Afghan Voince Ageycy (AVA), (2012). Siyaset khariji America der Afghanistan, (Afganistan'da ABD'nin dış politikası), <https://www.avapress.com/fa/in-terview/50435/1-افغانستان-امریکا-سیاست-خارجی>, (Erişim Tarih: 13.04.2019).
- Afghanpaper, Ab Afghanistan pirsat ast ya tahdid?, (Afganistan'ın suyu fırsat mı yoksa tehdid?), Shabaka İtlaa Rasani Afghanistan, <http://afghanpaper.com/nbody.php?id=93671>, (Erişim Tarih: 07.06.2019).
- Ahmadi, S. (2010). Kisht jaygozin der Afghanistan, (Afganistan'da alternatif yetiştirme), *Pasilname Barg Sabiz*, Kabul.

- Akça, Ç. (2014). *Sınırtaşan sularla ilgili uluslararası hukuki metinlerin değerlendirilmesi*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Akkaya, C., Efeoğlu, A. ve Yeşil, N. (2006). Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi ve Türkiye’de uygulanabilirliği, *TMMOB Su Politikaları Kongresi 1*. Cilt, Kongre Sempozyum Bildiriler Kitabı, 195-204.
- Aktaş Acabey, M. (2006). *Sınırtaşan sular, hukuki rejim Dicle-Fırat ve Türkiye’nin diğer sınırtaşan suları*, İstanbul: beta basım A. Ş. Yayın, Nisan-2006.
- Al Arabiya, (A.A.). (2019). Sad sakht Türkiye der Afghanistan bayis umidvari Kabul ve nigarani Tahran shot, (Türkiye’nin Afganistan’daki baraj inşaatı Kabil için ümit verici ve Tahran için endişelere neden oldu), farsi.alarabiya.net/ fa/afghanistan/2019/02/16/-ای-برای-کابل-و-نگرانی-برای-سد-ساخت-ترکیه-در-افغانستان؛-امیدواری-برای-کابل-و-نگرانی-برای-تهران-شد.html, (Erişim Tarih: 12.02.2019).
- Aliabadi, A. R. (2015). *Jamia ve Farhang Afghanistan, (Afganistan toplumu ve kültürü)*, Tahran: Al Hadi Uluslararası Kültür ve Sanat Yayınları.
- Allahverdiyev, A. (2015). Orta Asya su sorunu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bölümü, Bakü.
- Amiri, S. (2017). Nigerani ha az taqabil America ve Rusya der Afghanistan, (Afganistan’daki ABD-Rusya yüzleşmesi hususunda endişeler), *Tolo News*, <https://www.tolonews.com/fa/afghanistan/>-نگرانی-ها-از-تقابل-امریکا-و-روسیه-در-افغانستان, (Erişim Tarih: 06.04.2019).
- Anadolu Ajans, (A.A.). (2018). 2 Milyar insan “kirli” su içiyor, <https://www.ntv.com.tr/dunya/2-milyar-insan-kirli-su-iciyor,itot AAaH00iJq7s p f U w31g>, (Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Ansari, J. (1998). *Afganistan bağıcılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aryana News, (2017). Tarikhcha paydayish movat mokhader der Afghanistan, <https://ariananews.co/news/تاریخچه-پیدایش-موادمخدر-در-افغانستان.html/>, (Erişim Tarih: 02.06.2019).

- Asgari, M. R. (2017). İlam amadegi çin baray komak ba bazsazi Afgghanistan/tahlil, (Çin'in Afganistam inşasına yardım etme hazırlığı/analizi), *Pars Today*, 2017-Tahran, <http://parstoday.com/fa/asia-i107447>, (Erişim Tarih: 11.03.2019).
- Ataseven, U. (2016). Antik dönemde Mısır coğrafyası ve medeniyeti, https://www.academia.edu/23718588/Antik_Dönemde_Mısır_Coğrafyası_ve_Medeniyeti, (Erişim Tarih: 06.05.2018).
- Ateş, A. (2001). *Avşarlı Nadir Şah ve döneminde Osmanlı-İran mücadelesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta.
- Atid, A. (2017). Ab ve hamsayagan; roy tazeyi jang, (su ve komşular; yeni savaşta), <https://madanyatonline.com/1-288/>, (Erişim Tarih: 14.02.2019).
- Aydın, A. (2010). *Afganistan'da Taliban hareketinin ortaya çıkışı ve mezhebi görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ayhan, U. (2016). Yeni güvenlik konsepti ve güvenliği sınır ötesi karşılama, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 18(3), Ankara, 133-142.
- Aytüre, S. (2016). Su kanununun AB Su Çerçeve Direktif kapsamında değerlendirilmesi, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 9(1), 65-71.
- Azmoda Ardlan, A. R. (2018). *Berrasi tasirat bername hai tanzim ab kishver hai hamsaya der havza hai mushterak merzi ber İran, (İran'ın Ortak havza sınırlarındaki komşu ülkelerin su geliştirme su projelerinin üzerindeki etkilerinin araştırılması)*, İran: Merkez Pojohish Hai Tavsiye ve Aında Nigari Yayınları.
- Ba İktisad, (2019). Karzai, der nazar nagiriften naqish Rusya ve İran az avamil tashdid terorizm der Afghanistan ast, (Karzai, Afganistan'daki Rusya ve İran'ın terörizmle mücadeledeki rolü), www.baeghtesad.com/-31404/13-بخش-بین-الملل, کرزای-در-نظر-نگر-فتن-نقش-روسیه-ایران-از-عوامل-تشدید-تروریسم-در-افغانستان-است, (Erişim Tarih: 05.03.2019).

- Baykan, N. O. (2008). Helenistik, Roma ve Bizans dönemleri su yapıları, 5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci Türkiye Bölgesel Su Toplantıları, *Tarihi Su Yapıları Konferansı*, 26-27 Haziran, İzmir, 51-62.
- Baysoy, E. (2009). Rusya, AB, ABD ilişkileri bağlamında enerjinin ekonomi politikği ve küreselleşmenin jeopolitiği, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul, 59-82.
- Bazirpor, F. (2019). Afghanistan; buhran ab ya buhran khidamat shahri?, (Afganistan; su krizi ya kentsel servis krizi mi?), *BBC*, <http://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-45665992>, (Erişim Tarih: 18.02.2019).
- BBC Farsi, (2018). Kahish bi sabiqai kisht movat mokhader der Afghanistan, <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-46258480>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).
- BBC Farsi, (2018). Kishaverzan Khashkhash ba Taliban ve polis Afghanistan bach midihat, <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-44107260>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).
- Bildirici, M. (2008). *Hititler öncesi ve Hitit dönemi tarihi su yapıları*, 5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci Türkiye Bölgesel Su Toplantıları, Tarihi Su Yapıları Kongresi, Cilt: 3, 21-28.
- Bildirici, M. (2008). *Urartular dönemi tarihi su yapıları*, 5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci Türkiye Bölgesel Su Toplantıları, Tarihi Su Yapıları Konferansı, Cilt: 3, 26-27 Haziran, İzmir, 29-50.
- Bildirici, M. (2009). Teknik ve kültürel değerleriyle, tarihi sulama, su depolama, taşkın koruma tesisleri, *Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Bingöl, O. (2012). *Afganistan'da Devlet İnşa Sürecinde Savaş Ağaları İle İşbirliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Birdişli, F. (2017). Orta Asya bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında Kırgızistan-Özbekistan ihtilafı, (Ed: Suat, Uğur ve Özgür, Topkaya). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), Çanakkale, 123-144.
- Blunden, C. ve Elvin, M. (1989). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BM enformasyon merkezi UNIC-Ankara UNIC Turkey Ankara, 11-09-2000 Birleşmişler Milletler Binyıl Bildirgesi, New York 08,09,2000, <https://www.tmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/milenyum.pdf>, (Erişim Tarih: 05.11.2018).
- BMGK, (2017). Aramish Afghanistan, aramish mançiya ast, (Afganistan'ın güvenliği, bölgesel güvenliktir), *Rozname-E 8 Sobh*, Sayı: 2791, Kabul.
- Bozdağ, E. G. (2012). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde su yönetimi sorunları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), Sivas, 1-15.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 5(18), Ankara, 1-47.
- CSRS (Center For Strategic & Regiona Studies), Tasmim imar Band Barq Dasu der Pakistan ve niyaz vakonish atirazi Afghanistan, (Pakistan'da Dasu Barajı inşa kararı ve Afganistan'da protesto ve tepkilere duyulan ihtiyaç), <http://csrskabul.com/pa/?p=1237>, (Erişim Tarih: 17.02.2019).
- Çakmak, B. ve Gökalp, Z. (2011). İklim değişikliği ve etkin su kullanımı, *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(1), 87-95.
- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan'daki iç savaş ve dış müdahale (1989-2001)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çıvıgın, M. (2013). *Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi kapsamında Türkiye'de entegre havza yönetimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çolakoğlu, E. (2009). Ortak bir değer olarak su ve su etiği, *ZKÜ/Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), Zonguldak, 109-116.

- Çolakoğlu, E. (2011). Emniyetli içme suyu ve sanitasyon hakkı, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 35(272), Ankara, 217-238.
- Dedeoğlu, B., Uluslararası güvenlik ve strateji, (Kitap Özeti, Yasın Yayınlar), www.academia.edu/15474664/ULUSLARARASI_GÜVENLİK_VE_STRAT_EJİ, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- DEİK, (2012). Afganistan ülke bülteni, <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-ülke-bulteni.pdf>, (Erişim Tarihi, 29.11.2018).
- Demirağ, D., Ertan, A. ve Şen, M., *Suyla gelen kültür*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Ed. Mustafa GENCER, (Çv. Seda Hülkalır, Adnan Erten). Baskı: FSP Print House, İSKİ, Yayınları.
- Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kesişimindeki sorunlu vadi: Fergana, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 33-69.
- Demirel, M. (2009). *Su kaynakları yönetimindeki politika ve sorunlar: Denizli Örneğinde Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Sosyal bilimler enstitüsü, Denizli.
- Diyosalar, M. ve Yazdan Dost, F. (2015). Naksh rahbord nizami beray bazyabi qodret Rusya der davra-e Vladimir Putin ve Dimitri Medvedev, (Vladimir Putin ve Dmitry Medvedev Döneminde Rusya'nın gücünü Yeniden Kazanmada Askeri Bir Stratejinin Rolü), *Ulum ve Fonun Nizami Dergisi*, 11(32), 121-145.
- Duran, F. (2011), Özbek-Kırgız çatışması, <http://www.tuicakademi.org/ozbek-kirgiz-catismasi/>, (Erişim Tarih: 28.09.2018).
- DW, (2016). Bar dasht chandin bara koknar baas ravnaq bazar taryak der Afghanistan shoda ast, <https://p.dw.com/p/2Rx5D>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).
- DW, (2017). Strateji jadid Tramp beray Afghanistan: dori az millet sazi ve koshtan terörist ha, (Trump'in Afganistan için yeni stratejisi: ulus inşa etmekten kaçınan ve teröristleri yok etme çabasında), <https://www.dw.com/fa-af/as-tramp-jadid-teramp-beray-afganistan-dori-az-millet-sazi-ve-koshtan-teroristleri-yok-etme-çabasında/>, (Erişim Tarih: 06.04.2019).

- DW, (2018). Tavlit taryak der Afghanistan ba khatir khosh sali ba shidet kahish yafta ast, <https://www.dw.com/fa-af/-تولید-تریاک-در-افغانستان-به-خاطر-خشکسالی-به-شدت-ا-46364304>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).
- Ekmen, S. E. ve Firat, M. S. (2017). Uluslararası su yollarının kullanılmasından doğan uyuşmazlıkların çözümü, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 2, 77-201.
- Erman, K. (2012). Sömürgecilik kışkırtıcısında Afganistan, *History Studies, Dergisi*, 4(3), Samsun, 69-82.
- Erman, K. (2013). Ahmet Şah Dürrani öncesinde Afganistan tarihinde Türkler ve diğer kavimler, Ankara Üniversitesi, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), Ankara, 479-495.
- Erol, A. (1999). *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia, Bölgesi Çeşme Yapıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erol, M. S., Şen, A., Şükrüoğlu, M., Bacaun, S., Ekrem, N. H., İbrahim, Kaya, İ. ve Ökmen, M. (2002). *Dünyada su sorunları ve stratejileri*, (ED. Aziz, Koluman), Ankara: ASAM Yayınları.
- Fahim, N. (2013). *Ab arsa-e taqabil manafi Afghanistan ba hamsayagan, (Afganistan'ın çıkarları ile komşuları arasındaki su çatışması)*, Kabul: Aazem Yayınları.
- Fahim, N. A. (2016). *Ab, sulh ve emniyet barayi hama, (su, herkes için barış ve güvenlik)*, Kabul: Nişat Yayınları.
- Faramerz, F. (2017). Baresi moshkil Afghanistan ve Pakistan, der huzur Çin, (Çin'in varlığında Afganistan ve Pakistan sorununun incelenmesi), *Rozname-E 8 Sobh*, Kabil.
- Farhadi, A. (2017). *İdareyi manabi ab, (su kaynakları yönetimi)*, Stratejiyi İnkishaf Milli Afghanistan, (Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi), Cilt: 2, Kabul: Qasir Gulhane Yayınlar.
- Farhadi, A., *Strateji emniyet, hukumetdari, hakimiyet qanun, hukuk bashar, rosht iktisadi ve ejtimayi ve kahish fakir, (güvenlik stratejisi, yönetim, hukukun*

egemenliği, insan hakları, ekonomik ve sosyal büyüme ve yoksulluğun azaltılması), Kabul: Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi 2008-2013 Yayınları.

Farhet, N. (2009). Afghanistan ve ab hai ki kontrol nemishavet, (Afganistan ve kontrol edilmeyen suları), http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/03/090322_ram_afghan_water, (Erişim Tarih: 19.02.2019).

Farukh, S. M. (1935). *Tarikh siyasi Afghanistan*, (Afganistan siyasi tarihi), İran: Meclis Yayınları.

Ferman Padişah Afghanistan Dar Barai Moahida Bayin Afghanistan ve İran raji ba ab rod Halmend, (Afganistan Kralı'nın Afghanistan'la İran arasındaki anlaşmaya ilişkin Helmand Nehri'nin sularındaki kararnamesi), Kabul: Vazarat İtalaat ve Kultur Yayınları, 1973.

Freeman, C. (1996). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çv. Suat, Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Ağustos 2003.

Georgi, Asatariyan, (G.A.). (2018). Rusya az Afghanistan chi mikhahat, (Rusya Afghanistan'dan ne istiyor?), *Afghan Voice Agency (AVA)*, <https://www.avapress.com/fa/note/166233/روسية-افغانستان-می-خواهد>, (Erişim Tarih: 07.03.2019).

Ghubar, M. G. M. (2014). *Afghanistan dar masiri tarikh*, (Afganistan tarih yolunda), (6. Baskı). Kabul: Bangah İntesharat Mayvant Bam Yayınları.

Gokhangediz, İ., Ortadoğu'da su politikalar, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/288-sayi-149/881-ortadoguda-su-politikalari>, (Erişim Tarih: 26.09.2018).

Habibi, A. (1988). *Tarikh Afghanistan badaz islam*, (islam sonrası Afganistan tarihi), (3. Baskı). Tahran: Aşna Yayınları.

Hadiyan, H. P. ve Hijazi, S. A. (2010). Chalish hai moshtarak hidropolitik İran ba İraq ve Afghanistan az sal 2001 ta 2010 motala-i mowrudi araond ve Hirmand. (İran'ın Irak ve Afganistan ile ortak hidropolitik zorlukları, 2001'den 2010'ye arvand ve hirman'ın vaka çalışması), *Pasilname İlmi Pizohishi Olum Siyasi ve Ravabit Baynalmilal*, 3(12), 119-168.

- Hakbin, H. (2009). *Afgan Modernleşmesinde Mahmut Tarzi'nin Rolü ve Türkiye İle İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hamraz, H. (2018). Khushsali shadid ve entiqad İran az Afghanistan ba khatir ab Hirmand, (kuraklığın artması ve İran hükümetinin Hirmand'ın suyu için Afganistan'ı sorunlu görmesi), <https://www.dw.com/fa-af/خشکسالی-شدید-و-انتقاد-ایران-از-افغانستان-به-خاطر-آب-هیرمند/a-45317636>, (Erişim Tarih: 16.02.2019).
- Hamshahri Online, (H.O.). (2019). Naqish jadid Rus ha der satranj Afghanistan, (Rusların Afgansitan'ın satrancındaki yeni rolü), www.hamshahrionline.ir/news/106385/نقش-جدید-روس-ها-در-شطرنج-افغانستان, (erişim tarih: 10.03.2019).
- Hasht Sobh Kabul, (2017). Safer heyet bank sermaye gozari zirbinayi Asya'yi ba Kabul beray sermaye gozari, (Asya altyapı yatırım bankasının heyetinin Kabil seyahati), *Rozname-E 8 Sobh*, Sayı: 2792, Kabil.
- Hekimi, H. (2015). Mardim ghor az proje hai amulmenpa mustepid gardident, (ghor halkı kamu projelerinden yararlandı), *Pajhwok Afghan News*, <https://www.pajhwok.com/en/node/430524>, (Erişim Tarih: 18.02.2019).
- İktisad Online, (2017). Jadal khamosh ab bayin İran ve Afghanistan, (İran ve Afganistan arasındaki sessiz su çatışması), *İktisad Online*, <https://www.eghtesadonline.com/n/13fX>, (Erişim Tarih: 07.06.2019).
- İktisad Online, (2018). Qachaqchiyani ki beray taskhir dunya mi tazant, <https://www.eghtesadonline.com/بخش-اقتصاد-کلان-281090/3-قاچاقچیان-که-برای-تازانت>, (Erişim Tarih: 02.06.2019).
- İnce, N. (2017). Bir insan hakkı olarak su hakkı ve dava edilebilirliği, *Yüzüncü Yıl Üniveristesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 753-771.
- İyikan, N. (2013). Almanca kaynaklara göre Aral Gölü (kumu) sorununda Rusya faktörü, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler, E-Dergisi*, 6(12), 223-241.

- Jalal, A. (2015). *Uluslararası hukuk açısından Afganistan suyolları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Jalal, A. (2016). Uluslararası hukuka göre Afganistan suyollarının hukuku durumu, Anadolu Üniversitesi, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Eskişehir, 27-46.
- Jalazade, S. M. (2012). Berrasi tasir payman hai stratejik (2012) ve emniyeti (2014) Afghanistan- America ber rovabit Afghanistan ba kishver hai hamsaye der charchob hukuk binalmilal, (Afgnaistan-ABD sözleşmelerinin (2012) ve güvenliği (2014) ABD-Afganistan'ın komşu ülkelerle uluslararası hukuka göre ilişkilerinin etkisi), *Paslname Siyaset*. 4(13), 51-70.
- Kadıoğlu, M. (2007). İklim değişiklikleri ve etkileri: meteorolojik afetler, *TMMOB Afet Sempozyumu*, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, 5-7 Aralık, Ankara, 47-55.
- Kadıoğlu, M. (2008). *Küresel iklim değişikliğine uyum stratejileri*, *Kar Hidrolojisi Konferansı*, 5. Dünya Su Forumu Bölgesel Hazırlık Süreci DSİ Yurtiçi Bölgesel Su Toplantıları, 27-28 Mart, Erzurum, 69-94.
- Kanber, N. (2015). *Eski ve yeni dünya 'da erken uygarlıklar*, Çin uygarlığı, (Yayımlanmamış Tez). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kapan, İ. (2007). *Suyun stratejik dalgaları*, (Ed: Murat Tazegül). İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Kara, Ö. (2004). *Sovyet işgalindeki Afganistan'dan, Türkiye komutasındaki İSAF'A*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Karakılçık, Y. (2011). Küresel aktörlerin su stratejileri ve “bölgesel su birliği” gerekliliği avsubir, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 74-90.
- Karmi, J. ve Jahanbakhsh, M. T. (2015). Jaygah Afghanistan der siyaset emniyeti Federasyon Rusya, (Rusya Federasyonunun güvenlik politikasında Afganistan'ın konumu), *Siyaset Jahani Dergisi*, 4 (2), Tahran, 33-65.

- Kazemi, M. V. (2011). Qarn 21 ve tahavulat jeoekonomik Rusya, (21. Yüzyılda Rusya'nın jeo-ekonomik gelişimi), *Coğrafyayı Ser-Zamin Dergisi*, 7(28), 97-108.
- Khalili, M. ve Hashimi, S. (2017). Hakaba Helmand ve pishina an, (Helmand Nehrinin hakça kullanımı ve arka planı), *Paslname Ravabit Khariji*, 9(4), İran, 31-61.
- Khalili, M., Haidari, C. ve Saiyadi, H. (2013). Paiwant kat ve jonum jeopolitik der siyaset khariji (motaliai movridi: Afghanistan ve İran, (Diş politikada kod bağlantısı ve jeopolitik genom (örnek: Afganistan ve İran)), *Paslname Pojohish Hai Rawabit Baynalmilal Dergisi*, 3(9), 37-72.
- Kıbaroğlu, A. (2008). Küresel iklim değişikliğinin sınıraşan su kaynakları politikasına etkileri, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi*, cilt: 2, Kongre Sempozyum Bildiriler Kitabı, 347-355.
- Kılıç, S. (2013). Hindistan ile Bangadeş arasında Ganj Nehri uyumsuzluğu ve farakka antlaşması, *Ortadoğu Analiz*, 5(58), 88-97.
- Kılıç, S. (2013). Sınıraşan sulardan faydalanmalara ilişkin temel yaklaşımlar, *Ortadoğu Analizi, ORSAM Dergisi*, 5(53), 14-22. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırkıncı, D. D. (2014). *Sınıraşan sular bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kozanoğlu, H. (2013), *Anadolu'da suyun izi*, Anadolu'da Su Medeniyeti Dizisi: 4, Ankara: ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Küçük, E. (2018, Haziran). Türkiye'nin arabulucu rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, *Tarih okul Dergisi*, 11(34), İzmir, 807-833.
- Latifi, H. (2015). Tahlil jeopolitiki rovabit Afghanistan ve İran; chalish ha ve firsat ha, (Afganistan İran ilişkilerinde jeopolitik analizi, zorluklar ve fırsatlar), *Khorasan Bozorg Dergisi*, 6(19), Mashhad, 57-76.
- Latifi, Z. (2014). Hukumet Mohammad Davud Han der Afghanistan (1978-1973 M/1357-1352 Ş) ve siyaset İran der qibal o der ein dovra tarikhı, (Muhammad

- Davut Han'ın Afganistan'daki egemenliği (1978-1973) ve İran'ın bu dönemde kendisine yönelik politikası), *Khorasan Bozurg Dergisi*, 5(14), 63-77.
- Made For Minds (D.W.) (2018). Maazal Kambot Ab Der Shaher Kabul Jiditer mishavet, (Kabil'deki su kıtlığı sorunu daha ciddi hal almaktadır), <https://p.dw.com/p/320OY>, (Erişim Tarih: 16.02.2019).
- Maden, T. E. (2013, Mayıs). Sınırtaşan su havzalarında işbirliği sorunu, *Ortadoğu Analiz, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını*, 5(53), 23-31.
- Maden, T. E. (2015). Tuna Nehri ve Peispsi Gölü örneği çerçevesinde Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi ve Sınırtaşan Sular, *JEBPİR Dergisi*, 1(1), Kırıkkale, 105-140.
- Mafton, K. (2017). Afghanistan beray muduriyet ab hai khod chi konat?, (Afganistan sularını yönetmek için ne yapsın?), <https://www.dariv-oa.com/a/how-afghanistan-should-manage-its-waters/4091087.html>, (Erişim Tarih: 14.02.2019).
- Mahdavi, H. (2016). Naksh jadid Rusya der Afghanistan, (Rusya'nın Afganistan'daki yeni rolü), *Etilaat Roz*, <https://etilaatroz.com/35096/نقش-جدید-روسیه-در-افغانستان/>, (Erişim Tarih: 09.02.2019).
- Mahmudi, S. M. (2017a). *Muduriyet jami menabii ab-i Afghanistan satih milli*, (Afganistan'ın kapsamlı su kaynakları yönetimi ve ulusal düzeyi), Cilt:1, Kabul: Perid Yayınları.
- Mahmudi, S. M. (2017b). *Muduriyet jami menabii abi der huvzai hai abriz Afghanistan*, (Afganistan havzalarında entegre su kaynakları yönetimi), Cilt:2, Kabul: Perid Yayınları.
- Mansfield, D. (2017). *Zon ghizayi Helmand chigone az apzayish zarfiyet tavit taryak der ein valayet himayet karda ast?*, (Gıda bölgesi Helmand ilindeki afyon üretim kapasitesindeki artışı nasıl desteklenir?), (Çv: Nizameddin Katovazi), AREU Yayınları.
- Mashregh, (2019). İran naqish aval ra der Afghanistan dard/ rabita jadid İran ve Taliban beray moqabile ba deash, (İran'ın Afganistan'daki ilk rolü/ İran ile

- Taliban arasındaki ilişki işit ile mücadelesi için), <https://www.mashreghnews.ir/news/799916/ایران-نقش-اول-را-در-افغانستان-دارد-در-ابطه-جدید-ایران-و-طالبان>, (Erişim Tarih: 10.03.2019).
- Mithen, S. (2012). *Susuzluk antik dünyada su ve iktidar*, (Çv. Ebru, KILIÇ). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mohammadi, H. R. ve Gunci, M. (2006). Chalish hai jeoplitiki movat mokhader der jonub gharb Afghanistan (ba takid ber İran, Pakistan ve Afghanistan), (Güneybatı Asya'daki jeopolitik zorluklarına işaret ederek (İran, Pakistan ve Afganistan vurgu yapmıştır), *Paslname jeopolitik Dergisi*, 2(1), İran, 90-121.
- Mohammadi, Z. (2016). Moqam ha: manabi abi der khod kifayi ve tovsiyeye iktisadi kishver nakish mohim danrd, (Yetkililer: su kaynakları ülkenin kalkınma ve ekonomik gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır), <https://www.tolonews.com/fa/business/نقش-منابع-آبی-در-خودکفایی-و-توسعه-اقتصادی-افغانستان>, (Erişim Tarih: 18.02.2019).
- Mosaab, S. N. (2017). Tasir tavazin bakhshi mantiqayi America ber Afghanistan, (ABD bölgesel dengesinin Afganistan üzerindeki etkisi), *Rozname-E 8 Sobh*, Sayı: 2781, Kabul.
- Muhtat, Q. (2011). *SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın konumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Naib Khalil, A. (2008). *Qarardad hai Afghanistan, (Afganistan'ın antlaşmaları)*, Kabul: Maiwand Yayınları,
- Nasiri, A. (2017). Rusya der pay sakhtar strateji jadid, (Rusya'nın Yeni bir strateji için çabası), *Pajhwok Afghan News*, <https://www.pajhwok.com/dr/opinions/روسیه-در-پی-ساختار-استراتژی-جدید>, (Erişim Tarih: 21.11.2018).
- Nigah, F. (2016). Afghanistan sershar az manabii abi, ama toshna ba ab, (Afganistan su bakımından zengin, ama suya yokluğu içinde), Radio Azadi, https://da.azadirad.io.com/a/27173_807.html, (Erişim Tarih: 21.06.2019).

- Noory, M. T. (2014). *Afganistan'daki güvenlik sorunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Oğuz, E. (2001). *Hedefülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş. Yayınları.
- Orhon, K. B. (2015). *Sınıraşan yerüstü suların yönetiminde dünya ve türkiye uygulamaları*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Osmanoğlu, M. (2012). Durand Hattı Anlaşmazlığı, Dünya Bülteni, <https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/durand-hatti-anlasmazligi-h232391.html>, (Erişim Tarih: 21.06.2019).
- Ökmen, M. (2000, yaz). Çevre sorunlarının sistemler-üstü niteliği ve Orta Asya, *Bilgi/Türk Dünyası, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, 17-29.
- Öksüz, H., Eski Mısır'da toprak mülkiyet ve kadastro hizmet, *İnceleme- Araştırma*, https://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/9N1T_122cb13c7a474c1_ek.pdf, (Erişim Tarih: 05.06.2018).
- Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan politikasının açmazları: bölgesel bir analiz, usak yayımları, *Uluslararası Hukuk ve Politika dergisi*, 6(23), Ankara, 43-71.
- Öngür, T. (2009). "Su Savaşları" kimin savaşı?, *Haber Bülteni*, Sayı: 2008/4, Ekim-Aralık, 70-74.
- Özbilen, M. V. (2005/2). Su sektöründeki gelişmeler ve bunun karşısında kent ve bölge plancılarının duruşu, *Planlama, TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını*, Sayı: 32, Ankara, 53-60.
- Özel, C. (2013). Afganistan ve Pakistan'da yaşanan sorunlar ve bu sorunların uluslararası güvenliğe etkileri, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Asya'da Güvenlik Sorunu ve Yansımaları, *BİLGESEM Yayınları*, 129-156.
- Öztunç, Ö. (2006). *Uluslararası çevre politikalarında Birleşmiş Milletlerin rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, R. (2016). Afganistan'da Türkçe Basının İlk Temsilcisi: Yulduz Gazetesi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 42, Ankara, 63-71.

- Parlar, D. S. ve Aslantürk, O. (2014). Çevresel güvenlik kapsamında su, KTÜ- Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Dergisi*: Sayı: 7, Trabzon, 69-86.
- Pars Today, (2019). Rusya ba donbal nakish ve tasigozari bishter der qaziye solh Afghanistan ast, (Rusya Afganistan'ın barış sürecinde daha fazla etki istiyor olması), <http://parstoday.com/dari/news/uncategorised-i89416>, (Erişim Tarih: 06.03.2019).
- Parsa, N. (2018). Band hai ab der gharp Afghanistan ra ki tahdit mikonat?, (Afganistan'ın batısındaki su kaynaklarını kim tehdit ediyor?), *Radio Azadi*, <https://da.azadiradio.com/a/29602042.html>, (Erişim Tarih: 11.02.2019).
- Parsa, N. (2018). Barkhi vekela: bi tefavoti Kabul sabeb afzayish hamalat İran balay band Kamal Khan mishavet, (Bazı Milletvekilleri: Kabil'in ilgisizliği İran'ın Kemal Han barajına yönelik saldırılarını artıracaktır), *Radio Azadi*, <https://da.azadiradio.com/a/29599911.html>, (Erişim Tarih: 19.02.2019).
- Payam Aftab, (2016). Buhran müdüriyet ab; Afghanistan tanha ba İran karar dad taqsim ab dard, (Su yönetimi krizi; sadece Afganistan İle İran arasında su antlaşması yapılmıştır)", www.payam-aftab.com/fa/doc/news/72838/-بحران مدیریت آب-افغانستان-تنها-ایران-قرار داد-تقسیم (Erişim Tarih: 15.02.2019).
- Perçin, S. (2014). *Genel hatları itibariyle ABD, AB ve Türk su hukuku*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Postel, S. (2016). Sürdürülebilir bir su stratejisi yaratmak, <https://docplayer.biz.tr/6088248-Surdurulebilir-bir-su-stratejisiyaratmak.html>, (Erişim Tarih: 05,10,2018).
- Poyan, A. N. (2017). Na emni bozargterin chalish sermaye gozari ve kar aferini, (güvensizlik yatırım ve girişimcilik alanındaki en büyük zorluktur), *Rozname-E 8 Sobh*, Sayı: 2793, Kabul.
- Qulizade Pak, N., Latifi, H. ve Murtazayi, S. (2018). Berasi masail jeoplitiki tasir gozar Afghanistan ber emniyet İran (motalia movrudi teranzid movat mokhader ve naemni merzi), (Afganistan'ın İran'ın güvenliği konusundaki jeopolitik

sorunlarının incelenmesi (narkotik ve sınır güvensizliği), *Paslname coğrafya (bername rizi mantiqayi)*, cilt: 33(1), Tahran, 57-82.

Rasekh M. Yahya, S. (2017). *Afganistan eğitim sistemindeki nitelik sorununun tarihsel, siyasal, ekonomik ve sosyal temelleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Rostayi, A.H. (2016). Afganistan'ın su ve enerji kaynaklarının sürdürülebilir ve kullanımı, farasu.net/wp-content/uploads/2016/05/-استفاده-معقول-و-دوامدار-از-2016.05.28-افغانستان-منابع-آب-و-انرژی-آبی-افغانستان.pdf, (Erişim Tarih: 22.11.2018).

Sabir, S. (2017). Moqamad mahalli Herat: hoshdar hai İran roy muduriyetab hai jari Afghanistan tasir gozar nist, (Herat'taki yerel yetkililer: İran'ın uyarıları Afghanistan'daki mevcut su yönetimini etkilemiyor), *Radio Azadi*, <https://da.azadiradio.com/a/29461078.html>, (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

Sadiqi Samangani, A. A. (2009). Tavsiye manabi ab; tavsiye iktisad, (su kaynaklarının gelişimi; ekonomik gelişme), *Rozname 8 Sobh, 8 Sabah Gazetesi*, https://8am.af/j8am/index.php?option=com_content&view=article&id=3000:1388-01-15-03-44-58&catid=3&Itemid=280, (Erişim Tarih: 19.02.2019).

Sağsen, İ. (2013). Nil Nehri Havzası ve su hegemonyası, *Ortadoğu Analiz*, 5(53), ORSAM.

Sahtiyancı, Ö. H. (2014). *Su Çevre Direktifi Kapsamında çevresel hedefler ve önlemler programı: Büyük Menderes Havzası Örneği*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Saidi, Z. (2016). Siyaset Do Sotunu Rusya Der Afganistan!, (Rusya'nın Afganistandaki İkili Politikası!), Paratab, www.faratab.com/news/2650-سیاست-دو-ستونی-روسیه-در-افغانستان-21%, (Erişim Tarih: 09.03.2019).

Saifuddini, S. (2017). Jeopolitik ab der sharq kishver/jang khamosh ab beyin İran ve Afghanistan, (Ülkenin doğusundaki su jeopolitiği/İran ve Afghanistan arasındaki sessiz su savaşı), *Khaber Gozari Mehir*, 2017, <https://www.mehrnews.com/news/4025650-ژئوپولیتیک-آب-در-شرق-کشور-جنگ-خاموش-آب-بین-ایران-و-افغانستان>, (Erişim Tarih: 03.03.2019).

- SİGAR, (2014). *Rapor robvarba kongaris eyalet motahide, idare ser mofetish vizhe beray bazsazi Afghanistan*, Kabul: SİGAR Yayınları.
- Sinayi, W. ve Jemali, J. (2018). Diplomasi iktisadi C. İ. İran der Afghanistan ve müdüriyet akhtilafat abi do kishver ba kar bast roykart iktisad nihad gera, (İran'ın Afganistan'daki ekonomik diplomasisi ve iki ülke arasındaki su tartışmalarının yönetimi, iktisatın kurumsal yaklaşımını kullanarak), *Mutaliyaat Rahbordi Siyaset Gozari Umumi*, 8(28), İran, 69-93.
- Sistani, M. A. (1990). *Ser gozesht Sistan ve rod Hirmend* , (*Sistan ve Hirmend Nehrinin geçmişi*), Cilt: 4, Markaz Olum Ejtima'i Akademi Olum A.C. Yayınları.
- Sistani, M. A. (2017). *Humiyet İngiliz der Sistan (1872-1973)*, (*Sistan'da İngilizlerin tahkimi 1872-1973*), (2.Baskı), Akademi Ulum Afghanistan Yayınları.
- Sivas, H. (2013). Eski Mezopotamya ve Mısır tarihi, (Ed. Kemalettin Köroğlu), (2. Baskı). *Anadolu Üniversitesi*, Eskişehir.
- Sorush, E. (2018). Afganistan'ın etnik gruplar arasındaki çatışmaların temel nedenlerinin analiz, <https://kafkassam.com/afganistanin-etnik-gruplar-arasi-ndaki-catismalarin-temel-nedenlerinin-analiz.html>, (Erişim Tarih: 04.12.2018).
- Sputnik, (2017). Dast belant shirket hai rusi der sakht bant hai abi Afghanistan, (Afgan su depolama barajlarının yapımında Rus şirketlerinin rolü), <https://af.sputniknews.com/opinion/201711301869896--بند-آبی-افغانستان-ساخت>, (Erişim Tarih: 19.02.2019).
- Sputnik, (2019). America Afghanistan ra nisbet “adam mavjudiyet siyaset” az dest dad, (Amerika Afganistan'ı “politika eksikliği” nedeniyle kaybetti), <https://af.sputniknews.com/world/201903203224163-امریکا-افغانستان-ناکامی>, (Erişim Tarih: 06.04.2019).
- Sümer, V. (2017, Eylül-Ekim). İran'ın su krizi ve bölgesel etkileri, *Ortadoğu Analizi Dergisi*, 9(82), 46-49.

- Şahin, D. (2016). Taliban'ın ortaya çıkışı ve ABD'nin örgütün gelişim sürecinde etkisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 226-245.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan günümüze kadar Afganistan'ın jeostratejik önemi, Avrasya Etüdüleri, TİKA Türk İşbirliği Ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Öncü Basımevi*, Sayı: 34, Ankara, 61-82.
- Talash, A. S., Samii, M., Goftan Poor, M. T., Shabeer, M. A., Arify, M., Huseyini, F., Yusufi, A. F. ve Anwari, A. S. (2017). *Plan inkişaf mantiqavi velayet Maydan Wardak, (Maydan Wardak ili bölgesel ve kalkınma planı)*, Kabul: Vazarat Umur Shahirsazi Yayınları.
- Talash, A. S., Samii, M., Goftan Poor, M. T., Shabeer, M. A., Yusufi, A. F. ve Anwari, A. S. (2012). *Plan inkişaf mantiqavi Velayet Nimroz, (Nimroz ili bölgesel ve kalkınma planı)*, Kabul: Vazarat Umur Shahirsazi Yayınları.
- TESNİM, (2017). Talash Pakistan beray hibiz payman istifada az ab deryayı Kabul ba Afghanistan, (Pakistan'ın Afganistan Kabil su havzası su anlaşmasını sürdürme girişiminde), <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/11/04/1305357/>-تلاش-پاکستان-برای-حفظ-پییمان-استفاده-از-آب-دریای-کابل-با-افغانستان (Erişim Tarih: 20.06.2019).
- Tırıl, A. (2010). Sınır aşan sular: Türkiye ve paydaşlarının sınır aşan su politikalarına siyasal ve ekolojik bir bakış, *TÜCAUM, VI. Uusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara, 329-342.
- Timetürk, (2016). Pakistan ile Hindistan arasında İndus Nehri gerginliği, <https://www.timeturk.com/pakistan-ile-hindistan-arasinda-indus-nehri-gerginligi/haber-305849>, (Erişim Tarih: 08.10.2018).
- Tiryaki, M. (2008). *Sınır aşan sular ve Fırat ile Dicle Nehirlerinin durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Tübitak Mam Çevre Enstitüsü, Havza koruma eylem planlarının hazırlanması-burdur havzası,http://suyonetimi.ormansu.gov.tr/Files/Havzakormaeylemplanraporlari/Burdur_Havzası.pdf, (Erişim Tarihi: 06,11,2018).
- Tübitak, (2011). *Ulusal Su Ar-Ge ve Yenilik Stratejisi*, Ankara.
- UNAMA, (2016). *Hukuk ab arziyabi charchob hukuki hakim ber ab hai ziraati der Afghanistan, (Su hukuku Afganistan'da tarımsal su için yasal çerçevenin değerlendirilmesi)*, UNAMA.
- Ülke, A. ve Kebapcıoğlu, E. (2015). Orta Karadeniz bölgesi iç kısımları tarihi su yapıları, *4. Su Yapıları Sempozyumu*, Antalya, 134-143.
- VOA, (2019). Sii salgi khoruj shoravi az Afghanistan; taikh tekrar mishavet?, (30. yaşında Sovyetlerin Afganistan'dan çekildiği; tarih tekrarlanıyor mu?, <https://www.darivoa.com/a/4786877.html>, (Erişim Tarih: 05.03.2019).
- Wasil, M. R. (2015). *Afganistan ekonomisi ve ekonomik entegrasyonlar (ECO) örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçınkaya, A. (2017). Fergana Vadisi ve Fergana İşbirliği Örgütü, IV. Avrasya Sosyal Bilimler Forumu, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*: 216. Kongreler Dizisi: 33, Tarihten Günümüze "İpek Yolu" Algısı: Yaklaşımlar Ve Yeni Arayışlar Bişkek, 21-22 Nisan 2016, Bişkek, 165-169.
- Yazıcı, O. (2010). Afganistan'daki otorite boşluğunun tarihi temelleri ve bölge güvenliği üzerindeki etkileri, *History Studies, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Samsun, 219-237.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama kılavuzu*, (I. Baskı), İstanbul: SETA Yayınları 53.
- Yıldız, D. (2010). *Su'dan savaşlar*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Yıldız, D. (2014). Orta Asya'nın su (yönetimi) sorunları ve Aral gölünü geri döndürme çabaları, hidropolitik akademi, <http://www.hidropolitikakademi.org/wp-content/uploads/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf>, (Erişim Tarih: 01.06.2019).

- Yılmaz, İ. (Ed). (2011). *Bölgesel su sorunları ve çözüm arayışlarına bir İstanbul bakışı*. 2. İstanbul Uluslararası Su Forumu'nun Sonuçları, İstanbul: Mavi Ofset.
- Yılmaz, M. H. ve Peker, S. (2013). Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono-Politik Önemi Ekseninde Olası Bir Tehlike: Su Savaşları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 57-74.
- Yoldaş, M. A. (2007). Afganistan'ın Sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı ile ilgili olarak Türk yatırımcı firmaları için bazı tespitler, *Akademik Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 13, 1-11
- Yosufizade, B. (2018). Az haqa ba Harirud kotah nemi ayiim, (Herirud üzerindeki hakkımızı istiyoruz), Shahrar Haber Yayınları, Sayı: 2543, <http://shahraraonline.ir/shahrara/news/1397/2/20/pdf/3.pdf>, (Erişim Tarih: 05.12.2018).
- Yusofi, S. H. (2013). *Afganistan'da siyasi partiler (1990-2010)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Zarezadah, M., Morid, S., Fatami, F. ve Madani, K. (2016). İmkan sanj-e ham kar-e İran ve Afganistan der havza-e abriz Hirmand jihat takhsis ab bishter ba mohit zist ve kontrol mahsul khahskhash ba estifada az roykart-e nazariye bazi, *Tahqiqat Manabii Ab Iran*, 12(3), İran, 12-21.

EKLER

Ek 1: Görüşülen Kişilerin Listesi

Adı, Soyadı	Ülke	Eğitim Durumu	Gürevi/Pozisyonu
Abdullah Arsari	Afganistan	Lisans	Afganistan Fransa Büyükelçiliğinde Diplomat
Mohammad İbrahim Turkmen	Afganistan	Lisans	Afganistan Başbakanlık Siyası Danışmanı
Emam Qul Sabir	Afganistan	Master	Afganistan Başbakanı Başdanışmanı